

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра політології та державного управління**

**МОНЕТАРНІ ВІДНОСИНИ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ
(РЕ)МОДЕЛЮВАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ В
СУЧАСНОМУ СВІТІ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

Студентка 6 курсу, група 605
спеціальності
052–Політологія
Мікуленко Анна Олегівна

Керівник:

д. політ. н., проф. Ротар Н. Ю.

Рецензент:

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № 6
від «1» грудня 2021 р.

Завідувач кафедри   проф. Круглашов А.М.

ЗМІСТ

ВСТУП	С. 3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН	С. 7
1.1. Методологічні принципи та теоретичне моделювання інструментів геополітичних відносин в сучасній політичній науці	С. 7
1.2. Аналіз джерельної бази дослідження	С. 20
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ МОНЕТАРНОГО ПОРЯДКУ В СУЧАСНОМУ СВІТІ	С.25
2.1. Співвідношення процесів монетарної уніфікація та диверсифікація в сучасному світі	С. 25
2.2. Геополітичні ресурси «безготівкового суспільства»	С. 40
РОЗДІЛ 3. ГЕОПОЛІТИЧНЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ЗАСОБАМИ ВАЛЮТНИХ СИСТЕМ	С. 50
3.1. Ретростпективний аналіз формування монетарної зони євро	С. 50
3.2. Формування монетарних ресурсів геополітичного позиціонування ЄС	С. 59
РОЗДІЛ 4. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ МОНЕТАРНИХ ВІДНОСИН ЯК ПОЛІТИЧНОГО ІНСТРУМЕНТУ В СУЧАСНОМУ СВІТІ	С. 68
4.1. Природа та функції економічних санкцій в геополітичних процесах	С. 68
4.2. Криптовалюти як інструмент монетарної диверсифікації в глобалізованому світі	С. 82
ВИСНОВКИ	С. 94
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	С. 97
ДОДАТКИ	С. 110

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження монетарних відносин як політичного інструменту моделювання геополітичних відносин в сучасному світі визначається тим, що зміни в системі міжнародних відносин вимагають переосмислення і розвитку багатьох концепцій і моделей світового порядку в контексті процесів глобалізації. Традиційні підходи, які опираються на системи категорій геополітичного, соціокультурного, ресурсного ряду, вже не здатні повною мірою пояснювати події, що відбуваються в світовій політиці.

В сучасному світі монетарні відносини визначають конфігурацію геополітичної системи, посилюючи вплив тих держав, які здійснюють ефективний контроль над ними. Внаслідок різниці в ступені монетарної влади в світі формується нова владна ієрархія, що розділяє одиниці світового політичного простору (національні держави та їх об'єднання) на бенефіціарів та напівбенефіціарів і бенефакторів, що приймають правила гри, незважаючи на свій відносно високий потенціал монетарного впливу. За такої ієрархії виокремлюються два тренди: монетарної уніфікації, тобто універсалізації монетарних політик, що заохочують домінування певної валюти та монетарної диверсифікації, тобто суверенізації монетарних політик, що виходять з-під впливу певної валюти. На своєму стику тренди монетарної уніфікації та монетарної диверсифікації породжують нову сферу геополітичного протистояння.

Попри неодноразові спроби концептуалізації світового порядку та геополітики, багато аспектів залишаються поза полем дослідницького уваги науковців. До тепер монетарні відносини в геополітичному контексті означалися як протидія монетарному домінуванню США, переважно з боку Китаю: у жовтні 2016 р. юань був включений до валютної корзини МВФ, поряд з долларом, євро, ієною і фунтом стерлінгів; у квітні того ж року Китай на своїх біржових майданчиках почав торгівлю золотом в юанях, а в січні 2018 р. – нафтою. Всі ці заходи, будучи складовою проекту «Один пояс, один шлях»,

робляться Китаєм з метою зміцнення власних зв'язків з європейськими, азійськими країнами, країнами Близького Сходу та зміцнення свого геополітичного статусу.

Саме у площині монетарної взаємодії розгортаються основні події геополітичного віддалення Німеччини від США. У 2017 р. Німеччина раніше встановленого терміну завершила програму по репатріації частини свого золота, що зберігалось в США. До цього часу вона перевела з Федерального резервного банку в Нью-Йорку до Німецький федеральний банку у Франкфурті-на-Майні всі 300 тонн золота. На початку 2018 р. Німеччина оголосила, що включить китайський юань до своїх валютних резервів, одночасно зменшуючи частку американського долара. При цьому Німеччина порушила існуючу практику, повідомивши про зміни до, а не після закупівлі юанів. Німеччина мотивувала свої дії головно політичними та геополітичними мотивами, демонструючи поступовий вихід з геополітичного впливу США.

Питання монетарного геополітичного впливу, монетарного суверенітету міцно увійшли до порядку денного політики Європейського Союзу, який підсилює свою геополітичну роль засобами фінансового суверенітету. На рівні офіційних кіл було визнано, що криптовалюта, зокрема біткоїн, стали для ЄС, серйозним викликом, який впливає на геополітичний статус об'єднання. Інтенсифікувалися дискусії про можливість розширення зони обігу євро з метою посилення фінансової безпеки та нівелювання геополітичних ризиків.

Попри означені тенденції, в сучасній політичній науці є відносно мало досліджень, у яких визначаються кореляції між монетарними та геополітичним відносинами. Тож наведені вище аргументи дозволяють означити теоретичну і практичну актуальність теми монетарних відносин як інструменту сучасних геополітичних відносин.

Метою дослідження є здійснення комплексного політологічного дослідження монетарних відносин як політичного інструменту (ре)моделювання геополітичного простору в сучасному світі. Відповідно до означеної мети ми визначили такі дослідницькі завдання:

- визначити методологічні принципи та теоретичне моделювання інструментів геополітичних відносин в сучасній політичній науці;
- проаналізувати Співвідношення процесів монетарної уніфікація та диверсифікація в сучасному світі;
- охарактеризувати геополітичні ресурси «безготівкового суспільства»;
- на прикладі формування монетарної зони євро проаналізувати особливості геополітичного позиціонування засобами валютних систем;
- визначити природу та охарактеризувати функції економічних санкцій в геополітичних процесах;
- охарактеризувати криптовалюти як інструмент монетарної диверсифікації в глобалізованому світі.

Методи дослідження. Визначені об’єкт, предмет, мета і завдання дослідження спрямували на використання низки політологічних концепцій, теорій і ідей, що становлять методологічну основу даної роботи.

Методологічним ядром стали положення та ідеї: (1) теорії монетарної влади Дж. Кіршнера, якою стверджується, що актори світової геополітики здійснюють вплив, навіть примусовий, на інших, менш успішних, акторів за допомогою різних видів міжнародних монетарних відносин – валютних маніпуляцій, монетарної залежності та підриву основ існуючої валютної системи [11]; (2) географічної теорії монетарних відносин Б. Коена, відповідно до якої валюта має свою просторову організацію, а емітент тієї чи іншої валюти автоматично набуває владу над територією, де вона поширена та активно використовується, загрожуючи легітимності влади [62–66]; (3) Б. Ейхенгіна про суб’єктивну, а не об’єктивну природу зміни співвідношення долара, євро і юаня як основних монетарних маркерів сучасної геополітики [30]; (4) концепції політичних мереж, в якій підкреслюється ефективність поліцентричної взаємодії для посилення конкурентних переваг у глобальній політичній грі; (5) інформаційної теорії грошей [31, с. 37].

Наукова новизна результатів дослідження визначається як постановкою проблеми, оскільки монетарні інструменти розглядалися

виключно як економічний інструмент, так і тим, що запропоновано розуміння монетарних інструментів як засобу досягнення політичних цілей, що переслідують сучасні актори світової політики у своїй міжнародній діяльності.

Практичне значення одержаних результатів проявляється в тому, що отримані дані можуть бути теоретичною основою для вироблення зовнішньополітичного курсу, підготовки законопроектів та оновлення вже чинних нормативно-правових актів у галузі монетарної політики України, розробки програм взаємодії державних органів влади з міжнародними організаціями та транснаціональними акторами з урахуванням національних інтересів. Матеріали кваліфікаційної роботи можна використовувати як інформаційну базу для підготовки доповідей та звітів урядових та неурядових організацій

Апробація результатів дослідження здійснена під час виступу на міжнародній науковій конференції *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Чернівці, 27 травня 2021 року) та методичному семінарі кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТРУМЕНТІВ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

1.1. Методологічні принципи та теоретичне моделювання інструментів геополітичних відносин в сучасній політичній науці

Категорія «геополітичні відносини» посідає одне з центральних місць в сучасній політичній науці, що пов'язано з тим величезним впливом, який він чинить на характер міжнародних відносин. Попри це, в науковому співтоваристві не сформувалося загальне уявлення про те, що таке геополітичні відносини. Найбільш повно та концептуально ця проблема опосередкована через поняття «світовий порядок», до розуміння якого застосовують інституційний, нормативний і структурний методологічний підходи.

З позицій інституціоналізму, світовий порядок є сукупністю правил та інститутів, що визначають і координують відносинами між акторами світової політики [107, р. 12]. Актори діють в певних організаційних рамках, які задають ролі і умови взаємодії між ними. Безлад, що асоціюється з війнами і конфліктами між державами, перетворюється на порядок через встановлення в той чи інший спосіб відносно стабільних правил та інститутів. Коли ж існуючі правила та інститути починають оскаржуватися або коли сили, що підтримують порядок, перестають функціонувати, світовий порядок досягає кризи, що може привести до його повного руйнування та переформатування геополітичних відносин [106, р. 44–47].

Історія геополітики є повторюваними періодами створення і руйнування порядку: у певні періоди провідні держави виявляють зацікавленість в розробці, впровадженні та збереженні тих правил та інститутів, що забезпечували їм безпеку, створювали сприятливу політичне і економічне середовище, наділяли їх правами, ролями і владними повноваженнями, які стверджують високий геополітичний статус. Держави мають різні погляди на те, яким бути цим

правилам і інститутам, тому між ними можлива конфронтація, переможець якої буде управляти, якщо того побажає, системою міжнародних відносин.

До сьогодні реструктуризація міжнародної системи та переформування геополітичних відносин відбувалося, як правило, після великих воєн. Війна знищувала старий порядок, позбавляючи правила та інститути залишків довоєнної легітимності. По завершенні війни переможці отримували повноваження на створення нових правил та інститутів, які узгоджувалися з їх інтересами: угоди про перемир'я і мирні конференції відкривали дорогу новому світовому порядку та новому формату геополітики. Період врегулювання конфліктів між державами, коли на обговорення виносяться нові правила і інститути, є періодом формування нового геополітичного порядку. Цей період виконує певну конституційну функцію, оскільки визначаються рамки, в яких надалі будуть розвиватися міжнародні відносини та здійснюватися геополітика.

Нормативне розуміння світового порядку припускає підпорядкування акторів світової політики певній волі. Так, Х. Булл асоціював світовий порядок з підпорядкованістю діяльності людини основним первинним соціальним цілям, що мають універсальний і автономний характер, до яких відносив усунення насильства, виконання всіма взятих на себе зобов'язань і захист прав власності. Без досягнення цих цілей не можна досягти всіх інших соціальних цілей і взагалі побудувати суспільство. Вони беруться до уваги усіма співтовариствами і не впливають з будь-яких правил, будучи самоцінними. Усвідомлення того факту, що люди вразливі перед насильством, але схильні до його використання, породжує загальну зацікавленість в його приборканні. Взаємозалежність в задоволенні матеріальних потреб породжує загальну зацікавленість у виконанні зобов'язань, а обмеженість багатства в фізичному світі і альтруїзму в світі соціальному – в надійному закріпленні прав власності. Звідси випливає, що світовий порядок є наслідком не стільки ситуаційних фактів, таких як баланс сили, скільки наслідком усвідомлення загальної зацікавленості в початкових умовах соціального життя, в правилах, що

визначають умови поведінки, та в інститутах, які допомагають робити ці правила ефективними [52, р. 63].

З позицій нормативного розуміння світового порядку та геополітичних відносин, в світі сьогодні запроваджується певний патерн діяльності, що ніби гарантує стабільність і процвітання світового співтовариства. Однак не всі згодні з його позитивним впливом, як таким, що «долучає до цивілізації» [], внаслідок чого світ розділився на дві групи акторів: тих, хто сприяє його впровадженню, і тих, хто протистоїть цьому [53, р. 14]. Кожна група об'єднує вкрай різноманітних акторів, які можуть видаватися антагоністами. Наприклад, США і Росія, хоча і мають діаметрально протилежні позиції про майбутнє Сирії, ведуть війну з ісламською державою; США співпрацює з Китаєм як зі «світовою фабрикою», купуючи у нього величезну кількість товарів, тоді як останній накопичує у своїх резервах американські долари, сприяючи фінансовому домінуванню США [72].

Незважаючи на поширеність інституційного та нормативного розуміння сутності геополітичних відносин в контексті проблеми світового порядку, більшої популярності здобула структурна інтерпретація цих політичних явищ. З цієї точки зору світової порядок розуміється як конфігурація міжнародної системи, як певний патерн розподілу влади у світі, що передбачає певні центри і відносини між ними. Особливий наголос робиться на центрах сили, тобто акторів, здатних впливати на світові процеси і дії інших акторів [124, р. 19]. Центр сили, що перевершив за силою впливу інші, називається домінуючим, а коли він перевершує одночасно всі інші центри сили в системі, він перетворюється на гегемона.

Згідно з положеннями структурного підходу, світовий порядок є побічним продуктом дій провідних акторів світової системи, які борються за своє існування і свою частку геополітичної влади. Саме ці два мотиви визначають поведінку всіх акторів, навіть якщо вони і заявляють про інше. Отже, в структурному підході особливий наголос робиться на владі та її масштабах. Вважається, що шанси на геополітичне виживання пов'язані з

масштабами влади, якими володіє той чи інший актор. Актор, що перевершує за силою своїх потенційних суперників, з меншою часткою ймовірності піддається атаці, яка загрожує його існуванню. Більш слабкі держави уникають боротьби з сильнішими державами, побоюючись поразки. Чим більше розрив в масштабах влади двох акторів, тим менша ймовірність нападу слабого на сильного. Як наслідок, актори постійно шукають можливості змінити сформований порядок, намагаючись збільшити свою частку влади за рахунок часток потенційних суперників. Застосовуючи найрізноманітніші інструменти, вони намагаються змінити порядок на свою користь, часто ігноруючи факт, що подібні дії можуть тільки розширити коло їхніх супротивників. Головне, перемогти в конкурентній боротьбі і зайняти домінуюче становище в геополітичній системі. Навіть коли актор домагається переваги над своїми конкурентами, він продовжує шукати можливості змінити порядок на свою користь, отримавши ще більше влади.

Гонитва за владою припиняється тільки тоді, коли досягається гегемонія. Актор не може відчувати себе в безпеці, знайшовши лише певний, що видається достатнім, обсяг влади, що пояснюється, двома причинами: (1) важко визначити, наскільки більше потрібно влади, ніж є у суперників, щоб перебувати в безпеці, адже геополітичні стратегії, іноді дозволяють слабкому здобути перемогу над сильним; (2) актори не повною мірою використовують прогностичний потенціал, тож слабо уявляють який вигляд матиме порядок через десять або двадцять років [125, р. 33–35].

Розуміючи всі труднощі оцінки того, наскільки багато влади потрібно сьогодні і скільки буде потрібно в майбутньому, актори визнають, що найкращий спосіб гарантувати своє виживання – це якомога швидше досягти гегемонії, що усуває будь-які виклики, що можуть виходити від інших держав. Тільки помилково будь-яка держава може втратити можливість стати гегемоном в системі, вважаючи, що вона вже має достатню влади для свого виживання. Але навіть якщо актор і не має можливостей стати гегемоном в системі, він буде агресивно нарощувати свою владу, оскільки тільки вона

відкриває унікальні перспективи [124, р. 59]. Якби актори прагнули до абсолютної влади, вони цікавилися би лише розмірами своїх надбань, залишаючи без уваги розміри надбань суперників. Відповідно, найважливіше значення для акторів в реальності має не накопичення влади, а її розподіл в системі, іншими словами, наявний порядок та система геополітичних відносин.

На думку Дж. Айкенберрі, центром сили залишаються, як і раніше, лише США, які використовують одночасно і відносини панування і відносини згоди. Відносини панування є ієрархічними відносинами, за яких панівна держава здійснює контроль над політичними рішеннями підлеглих держав, як то має місце в імперських системах. Панівна держава нав'язує правила, залишаючись при цьому вільним від їх виконання. Відносини згоди, характерні для ліберальних систем, передбачають політичні угоди, широке співробітництво, гарантію суспільних благ і прийнятні для всіх інститути. Правила, що створюються спільно, поширюють свою дію на всіх без винятку учасників. Сьогодні США вибудовують ієрархічні відносини, паралельно піклуючись про створення узгоджених з усіма правил і інститутів. Дж. Айкенберрі називає теперішній геополітичний порядок ліберальним гегемоністським порядком американської моделі, що принципово відмінний від традиційного імперського гегемоністського порядку [107, р. 27].

В теоретичному моделюванні інструментів геополітичних відносин в сучасній політичній науці досить часто використовують географічний критерій для їх означення. Ми підтримуємо методологічну позицію Дж. Най, який свою модель багаторівневого порядку будує на основі видів сили, яку мають актори світової політики. Сила – це здатність домагатися бажаного результату, як за допомогою наявних ресурсів, так і за допомогою адекватної моделі дій. Дж. Най виділяє три види сили: військову, економічну і м'яку. Відповідно, і світовий порядок має три рівні, на кожному з яких існує своя модель розподілу влади: (1) рівень військової сили характеризується як одно полярний або біполярний; (2) рівень економічної сили є багатополярним (США, ЄС, Китай, Японія), на якому окремі корпорації, за своїм потенціалом можуть домінувати

над силою окремих держав чи об'єднань, (3) рівень м'якої сили не має чітко визначених центрів сили [72, с. 120–121]. Згодом окремі науковці запропонували розширену модель світового порядку, кількість рівнів у якій збільшується за рахунок інформаційного, військово-стратегічного, гео економічного, геополітичного, енергоресурсного та цивілізаційного [80; 92]. Однак вона не набула поширення через надмірну варіативність інтерпретацій кожного з рівнів світового порядку.

Якщо спробувати уявити сучасний світовий порядок в графічній формі, то він має вигляд сукупності розміщених одна над іншою площин, на кожній з яких існують свої центри сили і свої відносини між ними (Додаток А, Рисунок 1). Зауважимо, що наявність рівнів не означає, що вони не впливають один на одного. Всі площини мають досить прозорі кордони, створюючи можливість для неперервного обміну. Прозорість кордонів виражається в тому, що ресурси і інструменти, специфічні для одного з рівнів, все частіше використовуються для збереження або зміцнення владних позицій на інших рівнях. Перш за все це помітно щодо ресурсів та інструментів економічного рівня, які набувають універсального характеру, задаючи тим самим параметри всього сучасного світового порядку та перетворюючись на систему інструментів геополітичних відносин.

В рамках структурних моделей світового порядку, побудованих на інструментальному критерії, рівні виділяються на основі інструментів, що застосовуються державами для розширення сфери свого міжнародного впливу. Іншими словами, держава, яка більш ефективно використовує певні інструменти впливу, поступово займає панівне становище в міжнародній ієрархії. Дійсно, для досягнення своїх цілей держави використовують найрізноманітніші інструменти, впливаючи на конфігурацію світового порядку. Під інструментами формування світового порядку розуміється вся сукупність засобів, за допомогою яких актори світової політики домагаються, зберігають і зміцнюють свої владні позиції. Спираючись на класичну роботу Е. Карра [56, р.

100], можна виділити три основні групи інструментів формування світового порядку – військові, інформаційні та економічні інструменти.

Тривалий час військові інструменти, які передбачають загрозу або пряме застосування збройної сили, вважалися єдиним фактором сили на світовій арені. Держави завжди використовували і продовжують використовувати свої збройні сили для самого широкого спектра цілей – оборони, стримування, примусу і підтвердження статусу [42], тим самим забезпечуючи собі привілейоване місце в структурі світового порядку.

Інформаційні інструменти охоплюють собою всі засоби, які сприяють формуванню позитивного образу держави в очах світової громадськості. Чим більш позитивний образ має держава, тим більш високу статусну позицію вона буде займати в ієрархії влади на відповідному рівні світового порядку. Свого часу Д. Ейзенхауер, розуміючи всю важливість оволодіння «серцями і умами» для перемоги, зауважив, що нині війну виграє громадська думка [10, с. 104]. Як правило, інформаційними інструментами, які передбачають переконання і авторитет, користуються держави з привабливою для інших культурою (культурна дипломатія). Привабливість в даному випадку означає якість, пов'язану зі здатністю викликати у інших позитивні до себе почуття. Відомі дві моделі впливу на об'єкт за допомогою інформаційних інструментів: одноступенева (лідери одних країн безпосередньо впливають на лідерів інших країн) і двоступенева, коли громадськість і треті сторони впливають на керівників інших країн [139, р. 27].

Третя група інструментів – це економічні інструменти. Значення цих інструментів тривалий час применшувалися, оскільки вважалося, що захопити силою іншу державу дешевше, ніж створювати якісний торгово-економічний апарат, який здатен створити та використовувати можливості для політичного впливу. Однак з розвитком торгівлі і фінансів, їх роль зросла, навіть попри те, що вони приносять бажані результати не так швидко, як військові інструменти. Результативне застосування економічних інструментів можливо лише в тому випадку, коли має місце асиметрична взаємозалежність, тобто коли один актор

залежить від іншого меншою мірою. Якщо дві сторони взаємозалежні, але одна менш залежна, ніж інша, менш залежна сторона набуває сили впливу, що зберігається до того часу, доки обидві цінують взаємні відносини. Коли ж немає асиметрії, то цей вплив нівелюється. Економічна потужність використовується державами для набуття і зміцнення своїх владних позицій двома способами – прямим і непрямим.

Прямий спосіб (реляційний) – це використання конкретних і безпосередніх економічних заходів проти інших держав, які забезпечують потрібну зміну лінії політичних дій всупереч їх волі [134, р. 449]. Прямий спосіб передбачає використання економічного тиску з метою реалізації будь-яких інтересів, що набуває форми позитивних і негативних стимулів і санкцій. Прямий спосіб застосовується в розрахунку на те, що позитивні санкції і економічні вигоди, такі як розширення торгових привілеїв або збільшення обсягів допомоги, підштовхнуть держави до співпраці, а негативні санкції і економічні витрати, такі як загроза позбавлення статусу благонадійного партнера або введення ембарго, змусять їх узгодити свої інтереси.

Непрямий спосіб (структурний) – це вироблення прийнятих усіма правил гри і норм дій, які штовхають інші держави діяти добровільно в інтересах економічних центрів сили [134, р. 450]. Цей спосіб відображає зростаюче усвідомлення взаємозалежності економік світу і того, що сильна економіка може наділяти того чи іншого актора латентною силою. У держави немає необхідності безпосередньо використовувати прямий спосіб, коли вона, завдяки масштабу своїх економічних зв'язків і сприятливим для неї режимам і інститутам, має можливість формувати середовище, впливаючи тим самим на політичні уподобання і дії інших держав.

В структурі економічних інструментів геополітичних відносин та сили держави найбільш інноваційним, на нашу думку, є монетарні (фінансові) інструменти [80]. Попри свою незаперечну важливість, політичний потенціал фінансів був до останнього часу недооцінений. При цьому успішне функціонування будь-якої держави залежить від кредитування, що

здійснюється через різні фінансові інститути. Кредитування дає державам кошти для інвестицій і споживання, а також спрямовує капітал до найбільш продуктивних, з економічної точки зору, територій. Кредитуванням займаються приватні банки і міжнародні інститути, уряди держав, які до того ж регулюють роботу перших двох структур. На важливість кредитів, які можуть бути у вигляді простих позик, або у вигляді цінних паперів, вказує той факт, що їх обсяги перевищують у декілька разів обсяги світової торгівлі.

Кредити здійснюють серйозний дистрибутивний ефект на владні відносини. Кредитор отримує пряму владу над дебітором, оскільки між ними складаються відносини взаємозалежності, причому як на приватному, так і на державному рівні. Залежність виникає з того факту, що дебітор покладається на кошти кредитора, який визначає умови позики і може припинити кредитування, вважаючи, що ці умови не виконуються. Коли приватний банк держави *A* кредитує приватні банки або уряд держави *B*, то він отримує можливість визначати обсяги доступних для держави *B* коштів і потенційно впливати на її економічні і політичні дії. Через приватного кредитора економічну силу отримує і уряд держави *A*, на території якої розташовується кредитор. Оскільки приватний банк або кредитор підпорядковується законам і правилам держави *A*, то вона може використовувати свої регулюючі повноваження для контролю над діями кредитора, здійснюючи через нього вплив на державу *B* [47, р. 100–102].

Здійснювати непрямий вплив держава отримує можливість тоді, коли вона займає центральне місце в міжнародній фінансовій системі, що дає їй право визначати правила функціонування цієї системи. Хоча Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) створювався з метою потіснити США з європейського фінансового ринку, в своїй діяльності він застосовує процедури Міністерства фінансів США, що не дає йому повної свободи дій. Цей випадок вказує, що для США цілком достатньо позиції в міжнародній фінансовій спільноті, щоб задавати межі дій європейським державам, фінансова політика яких взаємопов'язана з фінансовою політикою Вашингтона.

Однак на практиці здійснення прямого і непрямого економічного впливу, що виникає з фінансових відносин, ускладнюється тим, що держави втратили колишній контроль над фінансовими потоками. Лібералізація і глобалізація фінансів, що почалися в кінці 1970-х рр. і супроводжуються якісною зміною в швидкості і обсягах фінансових потоків, привели до того, що держави втратили можливість контролювати фінансову систему і використовувати її в своїх політичних цілях [114, р. 46–48]. В цих умовах приватні банківські інститути розвиваються занадто швидко, щоб ефективно регулювати дії держав. Більше того, багато банківських інституцій мають економічну потужність, яка перевершує аналогічну силу окремих держав. Держави, які не здатні встановити жорсткий контроль над фінансами, змушені співпрацювати з приватними банківськими інститутами, щоб зберегти за собою хоч частину економічного впливу.

Таким чином, в сучасній геополітиці фінанси розширюють арсенал інструментів формування світового порядку, доповнюючи собою традиційні засоби впливу, відбувається остаточна політизація фінансової сфери, яка швидко стає полем протиборства провідних центрів сили. Дана політизація відбувається, з одного боку, на тлі зменшення ефективності військових та інформаційних інструментів, а з іншого, на тлі стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій і загальної фінансиалізації суспільного життя. При цьому особливого значення набувають монетарні відносини, оскільки жодна сучасна держава не може залишатися осторонь цих процесів з огляду на їх відносно самостійний і всепроникливий характер (Додаток А, Рисунок 2).

Хоча монетарні інструменти впливу в зовнішній політиці держав до недавнього часу ігнорувалися політичною наукою, держави з давніх часів використовують різні монетарні інструменти для здійснення впливу на інші держави, переслідуючи свої зовнішньополітичні цілі. Перш за все засобом тиску є національні валюти, зменшення вартості яких може створити серйозну проблему для держави, що випускає її і, відповідно, змусити піти на політичні

поступки. Класичним прикладом є «скидання» валюти цільового актора на ринку. Наприклад, у 2015 р сирійський уряд, який вів війну з різними повстанськими групами, звинуватив Ліван в тому, що трейдери, які діють на його території від імені ряду західних держав, сприяють девальвації сирійського фунта, маніпулюючи його вартістю. Намагаючись скоротити негативні наслідки маніпуляцій з валютою, сирійська влада оголосила, що буде вживати заходів, спрямованих на обмеження доступних в Лівані обсягів сирійського фунта. Разом з тим з тією ж метою держави можуть поширювати чутки про слабкість тієї чи іншої валюти, використовуючи риторичні прийоми [113, р. 46–48].

Акти монетарного саботажу можуть стосуватися не тільки продажу валюти будь-якої держави на ринку, але і операції по наповненню цільової економіки фальшивими грошовими знаками. Прикладом такого монетарного саботажу є випадок Іраку [113, р. 149]. Наприкінці 1991 р., з метою здійснення додаткового тиску на Ірак, США разом з союзниками (Саудівська Аравія та Ізраїль), здійснили операцію з інвестиції в іракську економіку фальшивих купюр. Передбачалося, що впровадження фальшивих купюр має підірвати економіку Іраку і змусити його лідерів піти на політичні поступки, враховуючи, що в той час Ірак вже був ослаблений санкціями ООН, знаходився у ворожому оточенні і існував під загрозою наростання внутрішньої опозиції [105]. Хоча Ірак заявив, що йому впродовж декількох місяців вдалося зупинити акти монетарного саботажу, ця операція поглибила його проблеми, хоча і не привела до бажаних результатів. Перші повідомлення про зовнішній тиск подібного роду з'явилися в листопаді 1991 р., коли керуючий центрального банку Іраку заявив, що за введенням в обіг фальшивих іракських динарів стоять іноземні особи, які бажають завдати шкоди економіці країни [113, р. 142].

Крім акцій монетарного саботажу, держави, з метою зовнішньополітичного впливу використовують сформовані монетарні залежності. Багато держав залежать в своїх монетарних відносинах від інших держав, відкриваючи останнім широкі можливості для здійснення впливу.

Залежність виникає завдяки асиметричним економічним відносинам, коли одна сторона суттєво сильніша за іншу. Як правило, слабка сторона отримує від таких відносин суттєві економічні вигоди. Наприклад, частка сильної сторони в загальному товарообігу слабкої сторони вища за частку останньої в товарообігу першої [98, р. 81]. Однак сильна сторона отримує незрівнянно більші політичні вигоди. Оскільки слабка сторона більше зацікавлена в збереженні відносин, загроза їх розриву перетворюється на потужний інструмент впливу для сильної сторони, яка втрачає потенційно суттєво менше. Разом з тим, в силу більшої зацікавленості, слабка сторона завжди прагне узгодити свої інтереси, що лежать в основі внутрішньої і зовнішньої політики, з інтересами сильної сторони, від якої навіть не потрібно жодних додаткових дій. Таким чином, залежність, яка випливає з асиметричності, надає сильній стороні можливість не тільки відкрито застосовувати примус, а й здійснювати структурний вплив, який є менш помітним на перший погляд [98, р. 79].

Найчастіше фінансово сильні держави, переслідуючи політичні цілі, намагаються створити вигідні для себе відносини монетарної залежності, матеріалізовані у вигляді формальної або неформальної валютної зони. Валютна зона є об'єднанням під лідерством однієї держави, валюта якого набуває ключове значення для економіки інших членів даного об'єднання. За допомогою цього держава-лідер отримує можливість впливати на політичну діяльність інших держав даного об'єднання, які, в свою чергу, отримують ряд вигод економічного характеру. Члени валютної зони отримують захист від недружніх валютних маніпуляцій, до яких вдаються впливові держави, що не входять до її складу. Разом з тим, членство в валютній зоні виключає ймовірність валютних маніпуляцій з боку інших членів цієї ж зони, зокрема, маніпуляцій лідера. Перебуваючи в валютній зоні, держави можуть користуватися привілеями у відносинах з лідером цієї зони. Наприклад, їх можуть не стосуватися започатковані заходи валютного контролю. Після Другої світової війни Великобританія, яка намагалася тоді зберегти міжнародну роль фунта, обмежила обмін своєї валюти, зробивши виняток лише для країн,

що прив'язали свої валюти до фунта і погодилися зберігати свої резерви в Лондоні. Однак головна вигода була пов'язана з більшою стабільністю валюти тієї країни, що вступила в валютну зону.

До монетарних інструментів міжнародного впливу можуть бути віднесені і акти проти існуючої міжнародної валютної системи, що приносять незрівнянні політичні вигоди пануючій в фінансовому відношенні державі. Держави, які бажають кинути виклик такому пануванню, будуть завжди зацікавлені в тому, щоб дестабілізувати або знищити таку систему. Міжнародна валютна система є сукупність принципів і правил, що регулюють монетарні відносини суб'єктів міжнародного економічного обміну.

Інтенсифікація використання монетарних інструментів у зовнішній політиці сучасних держав призвела до формування монетарного рівня світового порядку, зі своїми блоками і ієрархіями. Монетарні інструменти стали впливати на розподіл влади на світовій арені, задаючи контури нової ієрархії. Даний вплив виникає через те, що контроль над монетарними відносинами дозволяє досить легко домагатися необхідної моделі діяльності, оскільки від них залежить більшість складових функціонування сучасних суспільств. У новій ієрархії виділяються бенефіціари і бенефактори, а також особлива група – напівбенефіціари. Бенефіціаром може вважатися той актор, який контролює існуючі монетарні відносини і використовує їх для реалізації своїх політичних інтересів. Бенефакторами можна вважати тих акторів, які не мають впливу на монетарні відносини і змушені грати за політичними правилами, встановленими бенефіціарами. Напівбенефіціари є тими актори, які мають потенціал впливу на монетарні відносини, але продовжують грати за правилами бенефіціарів (Додаток А, Рисунок 3).

Отже, монетарні відносини приносять тим акторам світової політики, які встановили над ними ефективний контроль, економічні та політичні вигоди, пов'язані з впливом на дії та стратегії інших акторів. Через те, що далеко не всі актори здатні встановити контроль над глобальними монетарними відносинами, в сучасному світі сформувалася нова владна ієрархія, яка розділила світ на

бенефіціарів та бенефакторов, між якими зайняли місце напівбенефіціари, що грають, з одного боку, за правилами бенефіціарів, а з іншого, мають ресурсний потенціал монетарного впливу. Ця нова структура розподілу влади визначає силу держави не тільки на економічному, а й на геополітичному рівні та провокує посилення двох протилежних тренди розвитку сучасного світу – монетарної уніфікації та монетарної диверсифікації.

1.3. Аналіз джерельної бази дослідження.

Комплекс джерел, що були використані в даному дослідженні, умовно можна поділити на чотири блоки. До першого блоку нами віднесені наукові роботи, присвячені вивченню геополітичних відносин, їх дефініціям, конфігурації та напрямками трансформації. Категорія «геополітичні відносини» розробляється цілим рядом вчених та вважається однією з базових в сучасній політичній науці. В українській політичній науці дослідження геополітики та геополітичних відносин пов'язані з іменами Дж. Айкенберрі, Х. Булла, Г. Кіссинджера, Дж. Міршаймера, А.-М. Слотер, К. Волца, Р. Фолка [52; 124].

Особливе місце в рамках цього блоку джерел належить роботам, що стосуються змін в характері акторів геополітики та світової політики, їх цілей і засобів. Ці проблеми піднімаються в класичних дослідженнях Р. Гільфердінга, Дж. Гобсона, Г. Брейлсфорда та в дослідженнях сучасних науковців – Ж. Атталі, З. Баумана, М. ван Кревельда, Б. Ліндсі, Дж. Ная, Н. Фергюсона, Дж. Фрідмана [86]. Так, Дж. Фрідман, аналізуючи сучасні геополітичні процеси, доводить, що вони диверсифікуються, стають «непередбачуваними, заплутаними і невизначеними» [90, р. 76].

Другий блок джерел утворений науковими роботами, у яких автори тією чи іншою мірою піднімають тему політизації монетарних відносин та проблему монетарної влади в глобальному вимірі. Роль валют і монетарних відносин у світовій політиці означається в дослідженнях Ч. Гудхарт, Дж. Кіршнера, Б. Коена, Е. Хеллайнера, Б. Ейхенгріна [62–66; 99; 113–114].

Знищення монетарної сутності золота в сучасній геополітиці аналізується Р. Ластрою [116].

У працях С. Галперна, Е. Гріффіна, Д. Єргіна, К. Квіглі, А. Рахнемі, М. Ротбарда, Е. Саттона, М. Томаса, І. Волла, У. Енгдаля досліджуються окремі історичні події, які безпосередньо стосуються політичних аспектів монетарних відносин, зокрема створення світового емісійного центру (Федеральної резервної системи США), іранський державний переворот 1953 р., війна за незалежність Алжиру 1954–1962 рр., нафтова криза 1973 р.

Окремі науковці, серед яких Т. Айс, Н. Арвідссон, М. Голдман, Т. Демі, Н. Фабріс, Р. Хендріксон [83], звернули свою дослідницьку увагу на процес формування «суспільства без готівки», що стосується всіх держав світу, та його наслідки для геополітичних відносин. На особливу увагу заслуговують наукові розвідки К. Рогоффа, у яких науковець здійснює економічне обґрунтування відмови від готівкового обігу та прогнозує вплив цього процесу на оновлення центрів геополітичного впливу [134].

У багатьох сучасних наукових дослідженнях піднімається питання політизації економіки і фінансів та аналізується політична складова економічних санкцій. Зокрема, здійснюється предметний аналіз політичної складової торгових воєн; визначається потенціал впливу світових центрів сили, акцентується увага на характері інтеграції економік національних держав в світові економічні процеси; аналізується потенціал дво- та багатостороннього економічного співробітництва; вивчаються економічні санкції як форма політики та політичне явище [2; 4; 5].

Третій блок джерел об'єднав наукові дослідження, у яких аналізуються конкретні кейси, що унаочнюють взаємозалежність між монетарними та геополітичними відносинами. Зокрема, військова інтервенція до Лівії у 2011 р. позиціонується як акція, що має геополітичні мотиви в роботах М. Ахмеда, Ф. Бойла, С. Лендман, С. Маккінні, З. Муртази, М. Наземроая, П. Скотта, Г. Ульфштайна, М. Форт, Т. Шахзад [33]. Практика використання ісламських грошей, що суперечить трендам монетарної уніфікації та диверсифікації,

висвітлюється в міжнародно-політичній перспективі в дослідженнях м.н.м. Аршада, Р. Бекіньї, А. Меєр, Н. Мухаммад, Х. Нуршаха, Ш. Памука, М. Юсуфа, С. Якоба [129].

Питання, пов'язані з випуском і обігом біткоїнов як нової децентралізованої валюти, піднімаються в роботах М. Алізарта, С. Аммоуса, Дж. Бріто, П. Вігни, К. Гіотітсаса, Д. Голумбії, Г. Карлстрема, А. Кастільо, М. Кейсі, М. Кузумано, В. Костакіса, Г. Саміда, А. Бегера, О. Беломитцевої, Д. Ломовцева, А. Пещерова, В. Пшеничникова [1; 11; 19; 22; 50; 69; 91; 111; 115 153].

Проблематика функціонування Європейського валютного союзу належить до однієї з найбільш активно аналізованих вітчизняними та закордонними авторами. Важливою є класична робота С. Шадлера [136], основні положення якої є теоретичними підвалинами формування Європейського валютного союзу. Ці процеси детально описані також в роботах К. Дісона [73], Д. Гроса та Н. Тігесена [145]. Правові аспекти створення валютного союзу розглянуті в роботі британського професора Р. Ластра [116] та фінансистів-професіоналів Є. Нордвіга та Н. Фірузіта учасників Союзу – польських банкірів С. Кавальца та Є. Пітлярчика.

До четвертої групи джерел ми віднесли джерела, що становлять емпіричну базу дослідження: (1) офіційні документи, що стосуються монетарних відносин, зокрема Закон США «Про Федеральний резерв», статuti Міжнародного валютного фонду і Світового банку [108]; (2) матеріали і рішення окремих державних і недержавних структур, до сфери компетенції яких входить розробка і реалізація монетарної політики, зокрема Федеральної резервної системи США [148], Європейського центрального банку [82], Національного банку України [15]; (3) документи міжнародних урядових і неурядових організацій: Генеральної асамблеї ООН, Ради безпеки ООН, Управління Верховного комісара ООН з прав людини, Африканського союзу, Міжнародного валютного фонду, Світового банку; (4) матеріали інформаційних агентств та мас-медіа (BBC, Bloomberg, Forbes, Reuters, The Guardian, The

Independent, The New York Times, The Telegraph, The Wall Street Journal, The Washington Post); (5) виступи, спогади та листування політичних лідерів.

Розробкою проблем правових санкцій, вивченням їх сутності, займалися А. Ескріба-Фолча та Дж. Райто, які довели, що ефект від введення санкцій залежить від типу політичного режиму. Режими з одним верховним правителем більш чутливі до втрати джерел фінансування і, як наслідок, більш нестабільні [81, с. 339]. П. Анреас стверджує, що ненавмисними наслідками санкцій можуть стати криміналізація економіки як в країні-об'єкті санкцій, так і в сусідніх країнах [38, р. 348].

О. Чугаєв [29] досліджував економічні санкції як сферу реалізації економічної сили країни для досягнення різних цілей та економічні інструменти покарання інших країн. Н. Резнікова, протиставляючи категорії розглядає роль економічних санкцій в зростанні монетарного геополітичного впливу [23, с. 92]. К. Мануїлова, розмежовує поняття торговельних війн та економічних санкцій, наголошуючи, що останні переслідують виключно політичні цілі, будучи при цьому елементом економічного тиску [12].

Згідно з ідеями Б. Ліндсі, термін економічні санкції може вживатися у трьох значеннях: (1) як використання економічних засобів з метою забезпечення дотримання міжнародного права; (2) як використання економічних методів для досягнення економічних цілей; (3) як використання економічних методів для досягнення зовнішньополітичних цілей [9].

Перші спроби аналізу функціонування криптовалют серед українських науковців зробив Р. Бачо [143], який скептично ставиться до крипто валют, акцентує на необхідності їх регулювання державними регуляторами. На думку А. Манькової. Біткоїн є децентралізованою електронною валютною системою і, водночас, валютою, заснованою на криптографії [13, с. 82].

Здійснений аналіз джерел, що забезпечують вивчення монетарних відносин як політичного інструменту моделювання геополітичних відносин в сучасному світі вказує на те, що більшість моделей геополітичних відносин, розроблених більше ніж 10 років тому, не пояснюють багато тих процесів, що

відбуваються в геополітичному просторі, оскільки вони ігнорують: (1) поглиблення вертикальних зв'язків, що означає інтенсифікацію взаємодії центрів сили різних рівнів; (2) проліферацію горизонтальних зв'язків, що припускає появу нових центрів сили в рамках окремого взятого рівня; (3) структурування вже сформованих рівнів геополітичних відносин; (4) особливі монетарні інструменти, що використовуються національними державами та їх об'єднаннями в процесі геополітичного самопозиціонування.

В сучасному світі спостерігається розширення набору інструментів геополітичних відносин. Внаслідок політизації раніше аполітичних сфер формуються нові засоби, що дозволяють впливати на конфігурацію системи міжнародних відносин. Зокрема, в сфері економіки, поряд з виробництвом і торгівлею, фінанси та фінансові системи стверджують свій політичний потенціал. Будучи ресурсом владних відносин, вони поступово займають одне з центральних місць в системі інструментів формування геополітичного порядку. Хоча в умовах глобалізації держави втрачають повний контроль над фінансовою системою і фінансовими потоками, вони прагнуть зберегти під своїм управлінням емісію валют і монетарні відносини, що займають особливе місце серед всіх фінансових інструментів формування геополітичних відносин.

РОЗДІЛ 2

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ МОНЕТАРНОГО ПОРЯДКУ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

2.1. Співвідношення процесів монетарної уніфікації та диверсифікації в сучасному світі

Політичний актор, здатний нав'язати власну модель монетарних відносин у світі, зміцнює та покращує свої позиції щодо всіх інших. Допускаючи таке твердження, монетарні відносини можна назвати одним з інструментів формування світового порядку. В ідеалі використання цього інструменту має призводити до того, що всі держави віддадуть перевагу вигідній для цього актора монетарній політиці, визнаючи його валюту, яку він емітує без будь-яких обмежень, як своєрідну забезпечувальну основу своїх національних валют. Отже, акторові, щоб одержати максимальних політичних дивідендів, потрібно домогтися монетарної уніфікації міжнародної системи. Цей тренд монетарної уніфікації вже тривалий час підтримують США, які дбають про панування у міжнародних відносинах долара [114, р. 27].

Історія знає багато прикладів світових валют, які краще називати протосвітовими валютами, оскільки вони використовувалися переважно для вирішення суто економічних завдань (афінська срібна драхма, римський денарій, безант, флорентійський флорин, візантійський дукат, мексиканський долар). Можливо, британський фунт стерлінгів використовувався своїм емітентом для політичних цілей. США, зайнявшись інтернаціоналізацією своєї валюти, мали на меті розширення та зміцнення свого міжнародного впливу. Це було своєрідним політичним проектом, розробленим наприкінці 1910 р. групою фінансистів на чолі з П. Варбургом [30, с. 58–59]. Упродовж близько 10 років долар вийшов на лідируючі позиції у світі, впевнено обігнавши британський фунт. До Першої світової війни долар за обсягами продажів у найбільших фінансових центрах поступався навіть таким другорядним валютам, як італійська ліра та австрійський шилінг. Але вже до другої половини 1920-х рр.

обсяг закордонних торгових акцептів у доларах перевищив обсяг торгових акцептів у фунтах – лідируючу валюту того часу. До 1924 р. валютні резерви у доларах, що зберігалися центральними банками та урядами, перевершили резерви у фунтах стерлінгів [30, с. 59–60].

У 1913 р. США створили власний центральний банк – Федеральну резервну систему (ФРС), що породило потужну внутрішню політичну опозицію. Законопроект про її заснування надійшов до Конгресу США у вигляді результату роботи очолюваної сенатором-республіканцем Н. Олдричем Національної грошової комісії, уповноваженої знайти шляхи недопущення фінансових потрясінь на кшталт «паніки» 1907 р. З 1909 по 1912 рр. Комісія випустила 30 доповідей, які викликали широке суспільне зацікавлення проблемою банківської системи країни. Червоною ниткою через усі доповіді проходила думка про необхідність кардинальної фінансової реформи. В останній з них навіть містилися рекомендації та законопроект про створення національної резервної асоціації у США. Однак противникам грошової реформи, до яких належали Ч. Ліндберг, Р. Лафоллет, А. Крозье, вдалося схилити громадську думку на свій бік, пов'язавши законопроект з інтересами банків. До того ж республіканці, на яких робили спочатку ставку фінансові кола, втратили колишній політичний потенціал, програвши вибори до Конгресу.

Вже в ході президентської кампанії 1912 р. ідентичні проекти, що відрізнялися лише прізвищами політиків, що просували їх, опинилися і в програмі У. Тафта і в програмі В. Вільсона. Після перемоги на виборах В. Вільсона законопроект про ЦБ перетворився на Закон «Про Федеральний резерв» [147], безпрецедентно швидко пройшовши через законодавчі органи та наступну процедуру схвалення президентом (23 грудня 1913).

Внаслідок цього ФРС отримала право випускати законні платіжні кошти. Американський уряд відмовився від права емісії грошей на користь незалежного банківського інституту, на небажаність якого неодноразово вказували американські лідери. Так, Т. Джефферсон у своїх листах згадував

грошову аристократію, що не зважає на уряд, вказував на небезпеку великого, монополістичного банку і на необхідність, якщо такий все ж таки буде створений, повного його підпорядкування конституційним органам влади [64, р. 92].

Поступово навколо ФРС сформувалася інфраструктура доларової монетарної уніфікації як мережі подібних центральних банків, створених іншими країнами. Такі незалежні від урядів інститути зайняли унікальне становище, виконуючи функції фактично окремої гілки влади. Однією з головних функцій ЦБ став випуск національної валюти замість світової, накопиченої в резервах. ЦБ повинні підтримувати своєрідний паритет між резервами світової валюти та національною валютою. Збільшення резервів тягне у себе підвищення вартості національної валюти, які скорочення, відповідно, її зниження. У окремих випадках ЦБ можуть оперувати обсягами національної валюти, щоб забезпечити паритет. При цьому збільшити обсяг національної валюти практично значно простіше, ніж її скоротити. Як правило, швидшим виходом із ситуації диспаритету є девальвація – знецінення національної валюти по відношенню до світової. Тож не дивно, що держави часто звертаються до девальвації. Один з прикладів – девальвація юаня китайською владою. У серпні 2015 р. на тлі скорочення експорту Народний банк Китаю в сукупності знизив більш ніж на 3,5% офіційний курс юаня до долара (до 6,3306 юаня за долар) [28].

За державами, які приймають певний патерн монетарних відносин, залишається право вибору режиму валютного курсу, тобто моделі забезпечення паритету між резервами світової валюти та масою національних грошей. У риториці міжнародних інститутів є безліч варіантів режимів валютного курсу [64, р. 31–32], проте більшість із них мало чим відрізняються один від одного. По суті, можна виділити три основні види: жорстка фіксація, м'яка фіксація та плаваючий режим. При жорсткій фіксації валютний курс встановлюється на законодавчому рівні і його зміна завжди вимагає політичної ініціативи, що часто загрожує прямим соціальним невдоволенням, наприклад, у разі

несподіваної девальвації валюти. До цієї групи належать також держави, які взагалі відмовилися від власних грошей: Еквадор, Сальвадор, Панама, Маршаллові Острови, Мікронезія, Палау, Східний Тимор, Зімбабве (на користь долара). У цьому випадку йдеться про офіційну (формальну) доларизацію. Доларизація – це процес, під час якого іноземна валюта витісняє собою національну валюту як засіб накопичення, міри вираження вартості та/або кошти обігу [34, р. 121]. Якщо неофіційна доларизація передбачає, що світова валюта спонтанно використовується поряд із національною, то офіційна доларизація означає свідому відмову будь-якої держави від власної валюти на користь світової.

М'яка фіксація має на увазі існування певного діапазону (як правило, не більше 2 %), в межах якого центральний банк може самостійно змінювати курс без політичного рішення. При режимі плаваючого курсу немає законодавчо закріпленого курсу або коридору. Натомість він щодня визначається ЦБ, який відштовхується від підсумків торгів світової валюти. Причому слід зазначити, що плаваючий режим валютного курсу нічого не говорить про фінансовий суверенітет тієї чи іншої держави, але допомагає маскувати політичну залежність, дозволяючи пояснювати знецінення валюти дією стихійних ринкових сил. На даний момент жорстко фіксованим курсом користуються 13,1% країн-членів МВФ, м'яко фіксованим – 43,5%, а плаваючим – 34,0% [109].

Згідно з базою даних МВФ, на кінець 2020 р. частка долара у світових резервах сягає майже 62% [109], залишаючись незмінною протягом двох десятиліть. Певне скорочення частки долара у світових резервах, яке спостерігається з 1999 р., пояснюється появою євро. При цьому євро не потіснив долар, маючи зараз лише 20 % світових резервів [109].

Збільшення частки євро у світових резервах припало на перші чотири роки його існування, після чого позиції долара та євро відносно один одного практично не змінилися. Загалом доларові показники на 2019 р. цілком можна порівняти з показниками середини 1990-х рр. і значно перевищують такі за

1990 р., коли його частка впала до 45 %. Більше того, як свідчать дослідження, ніхто в масовому порядку прямо не змінював долари на європейську валюту [160, р. 32]. Понад половину свого приросту євро отримав за рахунок нетвердої японської єни та інших валют, а не за рахунок долара. Решта також пояснюється причинами, які не пов'язані з розпродажем доларів, а саме різким зльотом номінального обмінного курсу євро. Е. Трумен і А. Вонг роблять висновок, що «доступні дані вказують на обмежену кількість активних диверсифікацій міжнародних резервів» [150]. Якщо звернутися до графічної форми, то крива євро після швидкого старту виглядатиме по суті горизонтальною.

Крім розвитку інфраструктури ЦБ США, щоб досягти впливу на монетарному рівні світового порядку, вживали заходів для демонетизації золота, усунення самостійних валют-конкурентів та стимулювання штучного попиту на власну валюту. Щоб перетворити долар на альтернативу золота, його емітент мав, насамперед, демонетизувати золото. Відразу після своєї інавгурації американський президент Ф. Рузвельт заборонив експорт золота (Указ від 10 березня 1933 р. [147]), спираючись на положення Закону «Про торгівлю з ворогом» (1917). У березні 1933 р. Конгрес уповноважив президента зупинити накопичення золота населенням. Користуючись набутим правом, Ф. Рузвельт націоналізував золоті запаси країни та заборонив американцям володіти золотими зливками та монетами. Приватні особи могли мати у власності лише особисті коштовності, золоті монети або золоті сертифікати вартістю не більше 100 доларів. Все те, що перевищувало встановлені ліміти, громадяни мали передати до ФРС за 20,60 доларів за унцію. Порухення указу каралося 10 роками позбавлення волі або 10000 доларів штрафу. Завдяки таким заходам уряду вдалося зібрати в американських громадян близько 5 млн. унцій золота [63]. Закон «Про золотий резерв», прийнятий Конгресом 30 січня 1934 р. 3, підтвердив Указ президента про заборону золота, який діяв у США до 31 грудня 1974 р.

У 1971 р. Р. Ніксон закрити «золоте вікно», остаточно завершивши епоху

золотого стандарту [61, р. 12]. Долар остаточно посів місце золота, зокрема й у резервах ЦБ різних країн. Ліквідація золотого стандарту усунула всі обмеження з емісії грошей ФРС, знищивши всі пов'язані з золотим стандартом переваги. При системі золотого стандарту золото мало фіксовану вартість, тобто, кожна валюта конвертувалася в золото за встановленим курсом. Валюти були забезпечені золотом, що давало право їх обміну на дорогоцінний метал на першу вимогу. Монетарні резерви держав склалися виключно із золота. Будь-який дефіцит платіжного балансу оплачувався золотом. Золото, таким чином, мало дисциплінуючий вплив на національні економіки, оскільки обмежувало державні витрати. Громадяни ж отримували валюту, яка не втрачала своєї вартості та визнавалася у міжнародному масштабі. За такої системи, якщо через зростання внутрішніх цін розвивається дефіцит платіжного балансу, то золото автоматично залишає країну. Для внутрішнього грошового обігу залишається менше золота та ціни в результаті знижуються. Експорт знову стає конкурентоспроможним, що вирівнює платіжний баланс. Якщо, з іншого боку, є профіцит платіжного балансу, то золото прибуває країну, даючи їй змогу розширення економіки. Ревальвації та девальвації були просто неможливими. Система підтримувала свою стабільність автоматично.

Золотий стандарт – це природна монетарна система, яка має своїх авторів. А. Грінспен, за два десятиліття до того, як став Головою Ради керуючих ФРС, описував золотий стандарт як засіб, що забезпечує процвітання та свободу. Згідно з його думкою, тільки така система може запобігти дефіцитному витрачання державою своїх коштів та спекулятивним ексцесам фінансового світу, що ведуть до депресій. Він також вірив, що золото та економічна свобода нероздільні, бо золотий стандарт є інструментом *laissez-faire* та необхідною умовою справжнього поділу праці [65, р. 81].

Зрештою, щоб підтримувати свій монетарний вплив, США постійно забезпечували попит на власну валюту. Перелік способів збереження і зміцнення попиту світової валюти досить широкий. Тут назвемо лише деякі і найочевидніші інструменти. Оскільки з 1945 р. торгівля нафтою у світі велася

зазвичай у доларах, то різке підвищення її вартості мало викликати таке ж стрімке збільшення потреби у американській валюті, яка потрібна на проведення розрахунків. На зустрічі групи Більдерберга, що відбулася в травні 1973 р. у Швеції, представники світової фінансової еліти затвердили сценарій шокового підвищення ціни на нафту. Західна підтримка Ізраїлю у війні Судного дня, що була ключовим елементом сценарію, викликала обурення країн ОПЕК, які, використовуючи її як привід, запровадили ембарго на постачання нафти до США та Європи та підвищили її ціну з 3,01 доларів до 5,11 доларів. Після тегеранської зустрічі, що відбулася 1 січня 1974 р., ціна нафти на вимогу іранського шаха підскочила ще раз – до 11,65 доларів за барель [65, р. 51]. Долаючи наслідки нафтового шоку, європейські уряди спробували домовитися з країнами ОПЕК щодо можливості оплати нафти своєю національною валютою. Це звільнило б їх від необхідності купувати долари. Однак у 1975 р. ОПЕК відмовилася приймати до оплати будь-що, крім долара, підтвердивши прихильність обраної раніше лінії поведінки. Європейські країни та весь світ як були змушені постійно купувати долари, щоб оплачувати свої енергетичні потреби.

Для підтримки та підвищення попиту на світову валюту використовуються і керовані фінансові кризи, такі як фінансова криза 1997–1998 рр., що зародилася у Південно-Східній Азії. Під керівництвом емітента долара агенти-інвестори різко виводять із цільової політики величезні капітали, що різко підвищує місцевий попит на світову валюту, який Центральний банк перекрити своїми резервами не в змозі, приймаючи відповідно до існуючих правил, рішення про обвал національної валюти [110, р. 15]. Так, лише у травні 1997 р. центральний банк Таїланду витратив понад 10 млрд доларів своїх резервів, що згодом призвело до дворазового знецінення бата. Щоб у майбутньому захиститись від спекулятивних інвесторів, політики збільшують свої резерви світової валюти. Невипадково, з 1999 по 2008 рр. обсяги світових валютних резервів зросли з 1,6 трлн доларів до 7 трлн доларів. Валютні резерви Японії зросли 4,6 разу, Китаю – в 12 раз, а України – в 82,7 рази [109].

Завдяки цим та іншим діям уряду США, долар зайняв центральне становище у сучасній валютній системі, наділяючи свого емітента широкими політичними можливостями. Демонетизація золота, усунення валют-конкурентів, стимулювання попиту на долар уможливили монетарну уніфікацію світу й домінування США на монетарному рівні світового порядку. Сьогодні монетарна уніфікація пояснює багато явищ, що відбуваються в сучасній світовій політиці, породжуючи протилежний тренд – тренд монетарної диверсифікації.

Якщо монетарна уніфікація є процесом перетворення валют на похідні від долара, то монетарна диверсифікація – це звільнення валют від впливу долара і, відповідно, послаблення позицій США на монетарному рівні. Розмови про політичні ризики монетарної уніфікації для країн, які претендують, крім США, на вплив у світі, точаться вже давно. Але поки жодна держава не кинула серйозного виклику США – ініціатору уніфікації.

Багато що пояснюється самою природою грошей, які є не стільки засобом обміну, накопичення та визначення вартості, скільки засобом контролю. М. Армстронг, стверджував, що у надзвичайно великих кількостях гроші можуть подолати свою порожню кількісну природу, наповнюючись фантастичними можливостями, що перевищують визначеність цифр [41]. П. Андреас називає їх найкращим засобом регулювання людських відносин, що дозволяє уникати насильства [37]. По суті, це один з фундаментальних засобів соціального управління, що стоїть поряд з пропагандою та силою.

Контроль над випуском грошей спрощує збереження та реалізацію політичної влади за трьома напрямками. По-перше, він тягне за собою об'єднання та нівелювання різних акторів, що спрощує встановлення та підтримання владних відносин, особливо в умовах культурних протиріч та розбіжностей. Централізація політичної влади значно спрощується, коли індивіди почуваються тісно пов'язаними один з одним, сприймають себе членами однієї соціальної одиниці. На монетах США з моменту здобуття ними незалежності є напис «E Pluribus Unum» («З багатьох – єдине»). У революційній

Франції монети «старого режиму» поступилися місцем франку з написами французькою замість латинської мови, щоб підкреслювати нову спільність.

Гроші, що випускаються урядом або центральним банком, є повсякденним нагадуванням для індивідів про їхній зв'язок з центром влади, через який вони об'єднуються в єдиний соціальний організм. Завдяки своєму повсякденному використанню вони наголошують, що кожен є частиною однієї і тієї ж соціальної організації і тут їхня роль мало чим відрізняється від ролі мови, за поширення якої також веде боротьбу будь-яка влада [122]. Гроші допомагають гомогенізувати різні та часом антагоністичні соціальні групи. Історичний досвід показує, що об'єднуюча та нівелююча сила, яку мають гроші, неодноразово змушувала чинити опір різним спробам нав'язати або зберегти використання тієї чи іншої валюти.

Свого часу перспективи появи євро викликали широкий опір у багатьох європейських країнах, особливо у Британії та Німеччині. Архієпископ Кентерберійський, Дж. Кері, противник монетарного союзу, зауважив: «Я хочу, щоб на банкнотах була голова королеви... Питання національної ідентичності дуже важливе. Для мене, британця, він має вкрай важливе значення. Не хочу бути французом чи німцем» [152, р. 162]. Аналогічно, для більшості німців марка була не просто підтвердженням їхнього повоєнного економічного відновлення, а й найбільш очевидним символом нової респектабельної Німеччини, яка народилася з попелу Другої світової війни [89].

По-друге, контроль над випуском грошей дозволяє привласнювати реальні ресурси різних учасників економічного життя, купівельна спроможність яких, у свою чергу, постійно знижується через викликану інфляцію («інфляційний податок» [156, р. 151]) та сеньйораж (друк грошей). Британський економіст Дж. Тіткомб описував сеньйораж як «останній засіб» – єдиний по-справжньому гнучкий інструмент оподаткування, здатний залучити ресурси у разі гострої кризи або загрози національній безпеці [149].

По-третє, контроль над випуском грошей дає можливість викликати інфляцію, яка легко трансформується у соціальне невдоволення. Лише загроза

інфляції здатна змусити багатьох підкоритися. При цьому всі ці негативні соціальні явища можна пояснити обставинами, які безпосередньо не пов'язані зі свідомим роздуванням грошової маси. Одним з найбільш показових прикладів може бути Веймарська Німеччина. З початком Першої світової війни Рейхсбанк призупинив обмін своїх банкнот на золото, давши уряду, який наполягав на додатковому фінансуванні збройних сил можливість друкувати гроші в необмежених кількостях. До 1918 р. кількість грошей у обігу зросла в кілька разів. Із закінченням війни німецький уряд під приводом виплати репарацій переможцям ще більше збільшив грошову масу, перетворивши інфляцію на гіперінфляцію. Знецінення німецьких грошей та, як наслідок, знищення середнього класу сприяли приходу до влади А. Гітлера, який отримав близький для всіх соціальних верств аргумент для критики німецького уряду. Аналізуючи військові витрати для Німеччини, Дж. Фельдман писав: «Звичайно, інфляція є грошовим феноменом, ослабленням купівельної спроможності розрахункової грошової одиниці, але це не означає, що вона не вимагає додаткових пояснень. Хавенштайн друкував гроші не для свого задоволення, не міг він і просто зупинити прес. Збільшення грошової маси було результатом політичних та соціально-економічних рішень, ухвалених урядом... Крім того, є вагомі причини вважати, що політичні міркування мали більший вплив на німецьку інфляцію, ніж економічні» [161].

Всі обставини, описані вище, пояснюють, чому процес монетарної уніфікації завжди супроводжуватиметься протилежним процесом, процесом монетарної диверсифікації. У світі склався порядок, у якому США підтримують своє панування у вигляді долара, обмежуючи цим суверенітет інших держав. Мало хто з них може похвалитися реальним фінансовим суверенітетом. Саме бажання домогтися самостійності пояснює процес монетарної диверсифікації, успіх якого залежить однаково від економічних умов та політичної волі.

Вперше після Другої світової війни можливості монетарної диверсифікації світу відкрилися у Німеччини. У 1970-х–1980-х рр. німецька марка широко використовувалася як розрахунковий, деномінаційний та

резервний засіб. Частка марки у кожному з цих напрямів досягала приблизно 15 % глобальних сумарних показників. На користь зростання впливу німецької марки говорили й інші факти. Марка використовувалася як на товарному, так і на валютному ринку, де виконувала посередницькі функції при угодах із менш популярними валютами. Багато європейських держав обирали саме марку як «якор» для своїх національних валют [152, р. 76–87]. Попри всі передумови та початкові успіхи, Німеччина у 1970-х–1980-х рр. не перетворила марку на інструмент зовнішньої політики, здатний похитнути американське монетарне панування: по-перше, вплив марки не виходив за межі Європи; по-друге, аж до середини 1980-х рр., побоюючись втратити контроль над інфляцією, німецький уряд не наважувався на повну конвертованість марки, ускладнюючи її закордонне використання та обмежуючи доступ на національний фінансовий ринок іноземних учасників; по-третє, уряд не мав сил вирішити проблему, пов'язану з безпекою, адже перебувала на передній лінії Холодної війни [104].

Дещо пізніше можливості здійснити монетрану диверсифікацію з'явилися в Японії, яка зробила економічний ривок. За 1980-ті рр. частка ієни у світових резервах більш ніж подвоїлася, збільшившись з 3 % до 8 % [64, р. 112]. У підйомі єни було ще менше політики, ніж у підйомі марки. На відміну від Європи, післявоєнна Азія не виявляла жодного бажання до будь-якої формальної інтеграції. Тут усе пояснювалося економічними чинниками, бо Японія не надавала жодної політичної підтримки єни.

І Німеччина, і Японія не скористалися можливостями, що відкрилися перед ними, з політичних причин. Багато в чому ці держави залежали від США. У соціалістичному таборі, звідки можна було б очікувати більшого неприйняття долара, ситуація не дуже відрізнялася. Більшість країн цього табору тихо погоджувалися з пануванням долара. СРСР, маючи в своєму розпорядженні все необхідне, дуже слабо використовував монетарні інструменти. Рубль, що циркулював у самому СРСР, знаходився під суворим урядовим контролем і рідко використовувався у міжнародних транзакціях. Попри геополітичну суб'єктність СРСР, його національна валюта ніколи не

відігравала будь-якої ролі у міжнародних відносинах.

Новий етап історії монетарної диверсифікації світу розпочався на межі XX–XIX ст., коли ЄС започаткував нову валюту – євро. У тому, що євро набуде певного впливу, мало хто сумнівався (ці процеси детально ми розглянемо у Розділі 3). Водночас, монетарної сили почав набувати Китай, який нині вважається основним претендентом на лідерство в галузі монетарної диверсифікації світу. Будучи ненаситним імпортером сировини та енергії, він перетворився на основний ринок для практично всіх виробників ресурсів, на якому континенті вони не знаходилися. Через те, що Китай виробляє всю номенклатуру товарів, від продуктів харчування та одягу до вітрових турбін та сонячних батарей, що успішно продаються у всьому світі, вартість його експорту перевищила вартість його імпорту. Причому ця різниця, що становить понад 13 % ВВП, вища, ніж була колись у Німеччини та Японії [64, р. 44–45]. Китай став одним із найбільших кредиторів у світі, навіть з урахуванням його міжнародних боргів. Довгі роки експортні доходи прямували безпосередньо до Народного банку Китаю, резерви якого на цей час роздулися до 3,1 трлн доларів [58].

До останнього часу більшість держав у Східній Азії віддавали перевагу американському долару, обираючи базу для курсу своїх валют. Проте сьогодні якорем для регіональних валют дедалі більше виступає китайський юань. Так, 8 з 10 головних економік Південно-Східної Азії – Малайзія, Сінгапур, Індія, Філіппіни, Індонезія, Таїланд, Південна Корея, Тайвань – покладаються в управлінні курсами своїх валют на юань, а не на долар [159]. Прив'язавши регіональні валюти до свого юаня, Китай отримав можливість впливати на їхню грошово-кредитну політику. Сьогодні, звичайно, ніхто не знає, у що виллється монетарний прорив Китаю в середньостроковій перспективі – чи скористається він монетарним фактором для зміни світового порядку, чи проігнорує його, як це зробили в минулому інші країни. Поки що факти говорять про те, що Китай не збирається відмовлятися від можливостей, що відкриваються.

Китай постійно розширює кількість партнерів, які готові вести

розрахунки в юанях. Він почав переходити до розрахунків у юанях зі своїми торговими партнерами ще з середини 2009 р. Вже у перші роки така політика дала вражаючі результати. Якщо у 2009 р. Китай практично не вів розрахунків на світовому ринку в юанях, то у 2015 р. сума подібних розрахунків досягла 7,23 трлн, становлячи понад 29 % всього обсягу торгівлі [163]. Сьогодні налічується 57 країн, які розраховуються з Китаєм у юанях у понад 10 % усіх своїх відповідних угод [128]. Китай збільшує кількість країн, з якими він домовився про прямі валютні торги. Тільки в грудні 2016 р. Китай запустив на своєму міжбанківському валютному ринку пряму торгівлю юаня з 7 валютами: (шведською кроною, угорським форинтом, данською кроною, польським злотим, мексиканським песо, турецькою лірою та норвезькою кроною. На думку китайської влади, подібні ініціативи знизять витрати конвертації та полегшать двосторонню торгівлю та інвестиції [57]. До того ж, Китай почав торгівлю золотом у юанях на своїй Шанхайській біржі. Біржа взяла на себе зобов'язання торгувати золотом у юанях, а не в американських доларах, як це робилося до того в Нью-Йорку та Лондоні, які є головними гравцями даного ринку.

Незважаючи на диверсифікаційні тренди, всі розмови про багатополарність, що зароджується на монетарному рівні світового порядку, передчасні. Навіть поверховий огляд проблеми показує, що використовувати валюту як інструмент зовнішньої політики поки що виходить тільки у США. Така ситуація – одноосібного панування долара – у найближчій перспективі навряд чи зміниться, якщо не станеться серйозних політичних потрясінь на світовій сцені. Хоча деякі валюти використовуються досить широко, заслуговуючи на окрему згадку, вони не більше ніж аутсайтери в міжнародній валютній гонці. У жодній галузі міжнародного використання їхня частка не перевищує кількох процентних пунктів, що ніяк не дозволяє приписувати їм політичної ролі. Навіть юань, який представляє одну з найбільших економік світу, що зростає, не може зрівнятися з долларом, зокрема, через жорсткий урядовий контроль над обмінними операціями і рухом капіталу. За чисто

монетарним критерієм юань залишається «карликом» серед міжнародних валют, незважаючи на гучні заяви про систему з трьома полюсами, що зароджується нині [65, р. 29].

З цього випливає, що США є єдиним бенефіціаром на монетарному рівні нинішнього світового порядку. До напівбенефіціарів можуть бути віднесені країни єврозони, Великобританія та Японія. Всі інші країни становлять найбільшу і різнобічну групу, групу бенефакторів. Ця класифікація співвідноситься з відомою класифікацією за назвою «валютна піраміда» (валюта-лідер, валюта-патрицій, валюта-еліта, валюта-плебс, уражена валюта, квазівалюта та псевдовалюта [64, р. 15–19]):

Бенефіціари – це держави з «валютою-лідером», своєрідним аналогом золота. У сучасну епоху лише дві валюти отримували цей високий статус: британський фунт стерлінгів до Першої світової війни та американський долар після Другої світової війни.

Напівнефіціари – це держави з «валютою-патрицієм». Така валюта також виконує різні міжнародні економічні функції та досить популярна у світі, але її політичний потенціал використовується емітентом не повною мірою. Такі валюти потенційно можуть замінити лідируючі валюти у разі потреби, викликані кризою, війною або іншими надзвичайними ситуаціями. Сьогодні ця категорія включає євро, фунт стерлінгів та ієну.

Бенефактори – це держави з валютою-елітою, валютою-плебсом, «ураженими валютами», квазівалютою та псевдовалютою. Серед бенефакторів тільки держави з валютою-елітою здатні здійснювати незначний міжнародний монетарний вплив. До валюти-еліти відносять австралійський долар, канадський долар, швейцарський франк, південноафриканський ренд, китайський юань. Деякі з валют цієї категорії є валютою сусідніх держав або виконують роль валютного якоря. Так, австралійський долар і південноафриканський ренд виконують роль валютного якоря для низки сусідніх країн, розташованих відповідно у південній частині Тихого океану та на півдні Африки, а швейцарський франк є валютою не лише власне Швейцарії,

а й сусіднього Ліхтенштейну. Валюта-плебс має вкрай обмежений міжнародний вплив, але при цьому займає міцне становище у своїй державі з відносно багатою економікою. До цієї категорії можна віднести валюти розвинених індустріальних країн (Швеції, Норвегії, Нової Зеландії), щодо багатих країн з економіками, що швидко розвиваються (Сінгапура, Південної Кореї, Тайваню), а також провідних експортерів нафти з невеликою територією та населенням (Кувейта, Саудівської Аравії). ОАЕ). У середині своїх національних територій такі валюти утримують за собою ексклюзивне право на всі традиційні функції грошей. Однак зовні вони не мають жодної економічної та політичної ваги.

Уражені валюти – це валюти, чий вплив оскаржується навіть на домашній території, що помітно щодо валютного заміщення. Хоча номінальний монетарний суверенітет зберігається за державою-емітентом, світова валюта підміняє вітчизняну альтернативу, принаймні у низці її завдань, загострюючи цим її функціональну неповноцінність. Сьогодні дана група валют досить велика, охоплюючи більшість економік світу, що розвивається. Квазівалюта – це валюта, яка втратила свою сутність як засіб накопичення та обміну: вони існують, але в більшості випадків не використовуються за своїм функціональним призначенням. Їхній статус більш правовий, ніж практичний. Найближчим до цього ступеня неповноцінності наближаються валюти найменш стабільних економік світу, зокрема валюти деяких країн Латинської Америки та колишнього радянського блоку.

В основі валютної піраміди розташовуються псевдовалюти, які є лише номінально, вони випускаються лише у вигляді пам'ятних монет (наприклад, панамський бальбоа).

Таким чином, на тлі процесів монетарної уніфікації завжди був помітний і протилежний тренд, тренд монетарної диверсифікації, хоч і дуже слабкий. Диверсифікація, на відміну від уніфікації, не отримала необхідної політичної підтримки, що пояснювалося залежністю її потенційних провідників від США. Свого часу Німеччина та Японія набули всіх економічних можливостей, щоб диферсифікувати світову монетарну систему. Емітенти не наважилися

політизувати потенціал своїх валют. Сьогодні у світі з'явилися нові сили диверсифікації, Китай, але при цьому не ясно, чи вистачить їм економічних і, головне, політичних ресурсів, особливо з огляду на стрімку технологізацію монетарної сфери та перехід до електронних форм грошей.

2.2. Геополітичні ресурси безготівкового суспільства

Гроші є ефективним інструментом влади, оскільки їхній потенціал може безмежно розвиватися внаслідок різних нововведень. Ті, хто має право друкувати гроші, набуває владу, особливо коли ці гроші починають домінувати в грошовій системі. Технологічні досягнення рубежу 1960-1970-х років відкрили можливість контролювати не тільки грошову емісію, а й їхнє переміщення та використання. Поступово на основі цих досягнень почало формуватися світове «безготівкове суспільство» [84, р. 59], що впливає, серед іншого, на конфігурацію влади в системі міжнародних відносин. Термін «безготівкове суспільство» вперше був використаний у книзі Р. Хендріксона «Безготівкове суспільство» (1972), який наголосив, що скасування готівки посилить владу урядів і буде підтримуватися населенням [100, р. 82].

У дослідженні «Безготівкове суспільство: світ без грошей», В. Вуда (1977) було висловлено припущення про формування повністю цифрової економічної системи у ХХІ ст., яка контролюватиметься і управлятиметься централізованою комп'ютерною мережею, названою автором CenCom (від словосполучення Central Computer). CenCom, за прогнозами В. Вуда, спостерігатиме за всіма фінансовими транзакціями на кожному рівні – від електронного поповнення зарплатних депозитів та електронної оплати рахунків до покупки бензину на автозаправній станції. Потрапити до магазину можна буде лише за допомогою власного цифрового коду, який щоразу набиратиметься при вході. Всі покупки будуть ґрунтуватися на виділеному кожній людині бюджеті, оскільки кількість витрачених коштів за певний період не може бути вищою за кількість коштів, зароблених за той же період [118].

Поява терміну «безготівкове суспільство» саме на початку 1970-х років

не було випадковістю. Вже тоді З. Бжезинський зробив висновок про поступовий перехід, спочатку розвинених країн, в технотронну епоху, у якій всі соціальні зміни детермінуватимуться розвитком електронних технологій, насамперед комп'ютерних і комунікаційних [114, р. 43]. Справді, у 1971 р. компанія Intel випустила перший у світі універсальний процесор у формі мікročіпа, який міг використовуватися як центральний компонент у широкій палітрі комп'ютерних пристроїв [112, р. 30]. Сьогодні мікропроцесори є центральною частиною всіх електронних пристроїв, що утворюють інфраструктуру, яка забезпечує циркуляцію електронних грошей.

Елементи цифрової монетарної інфраструктури, з'єднані між собою у рамках єдиної мережі, з'явилися також на рубежі 1960-1970-х рр., коли в рамках Міністерства оборони США було створено Агентство перспективних дослідницьких проєктів (ARPA), завданням якого була визначена розробка способу об'єднання комп'ютерів, що дозволяло би передавати дані одночасно за декількома напрямками. Роботу очолив Дж. Ліклайдер, який написав серію службових записок, в яких описав своє бачення «галактичної мережі» взаємозалежних комп'ютерів. За його прогнозами, будь-який користувач такої мережі, де б він не знаходився в конкретний момент, зможе передавати дані до будь-якої точки планети [54, р. 13].

На початку XXI ст., з розвитком та масовим поширенням зазначених вище технологій, безготівкове суспільство стало реальністю. Практично всі держави, розуміючи переваги, що даються їм, сприяють переходу своїх економік від готівки до безготівкових розрахунків. По-перше, держави вводять все більше обмежень на переведення в готівку коштів, що знаходяться на рахунках у банках. У січні 2014 р. банк HSBC обмежив для своїх британських клієнтів обсяг переведення у готівку коштів 5000 фунтами стерлінгів, змушуючи їх підтверджувати документально те, куди вони планують витратити гроші, якщо сума перевищує встановлену межу [103]. Восени 2013 р. Chase Bank також встановив обмеження для своїх клієнтів, заборонивши їм проводити операції з готівкою на суму, що перевищує 50000 доларів на місяць

[158].

По-друге, держави запроваджують гранично допустимі межі готівкових угод. З вересня 2015 р. Франція, яка є одним з провідних учасників загальносвітового руху за повну заборону готівки, заборонила використовувати її для здійснення угод, сума яких перевищує 1000 євро. Після нападу на офіс Ебдо французький уряд з ентузіазмом взявся за обмеження готівкового обігу, яке було означення як «пережиток варварства» [121]. Розмір одиничної готівкової операції, дозволеної законом, знизився з 3000 до 1000 євро, а інформація про будь-який акт переведення в готівку, що перевищує 10000 євро, автоматично передається в поліцію.

У вересні 2013 р. ізраїльський уряд сформував спеціальну комісію на чолі з керівником апарату прем'єр-міністра Х. Локером, покликану розробити програму поетапного скасування використання готівки в національній економіці Ізраїлю. Вже у травні 2014 р. комісія виступила з попередніми рекомендаціями, які передбачають запровадження законодавчих обмежень на використання готівки фізичними та юридичними особами. За оцінками комісії, обсяги чорного ринку, функціонування якого підживлюється готівкою, сягають 20 % ВВП. Деяка частина цих засобів використовується у злочинних цілях та для підтримки тероризму. Ізраїльська держава втрачає щорічно до 40–50 млн. шекелів від приховування реальних доходів. Цю суму можна порівняти з щорічними бюджетами Міністерства оборони, Міністерства охорони здоров'я та Міністерства освіти. Для боротьби з відмиванням грошей, чорним ринком та ухиленням від сплати податків комісія запропонувала такі заходи: обмеження у 7500 шекелів на всі комерційні транзакції з подальшим його посиленням до 5000 шекелів через рік після ухвалення закону; обмеження 15000 шекелів на всі приватні транзакції; запровадження кримінальної відповідальності за порушення цих обмежень. Також заходи, запропоновані комісією Х. Локера, включали активізацію процесу видачі банками населенню дебетових карт, які дешевші та простіші у використанні за кредитні [35].

По-третє, держави прагнуть вивести з обігу банкноти великого номіналу.

Не дивно, що першими «жертвами» безготівкового суспільства виявляються купюри великого номіналу, оскільки їх простіше дискредитувати, оскільки вони найчастіше використовуються різними злочинцями. Частка такої готівки у кримінальних транзакціях сягає 60 %, і, навпаки, у легальному обороті частка готівкових угод з великими купюрами не перевищує 5 % [113, р. 29]. Тому вважається, що вилучення з обігу великих купюр завдасть удару по злочинності, не завдавши практично жодної шкоди державним фінансам.

У 2000 р. Канада припинила обіг купюр в 1000 канадських доларів, вважаючи, що ними користуються переважно злочинці. У 2010 р. британські банківські оптовики відмовилися від торгівлі банкнотами в 500 євро під приводом того, що вони використовуються переважно організованою злочинністю. Таке рішення було ухвалено після того, як поліція виявила, що 9 з 10 таких банкнот, так чи інакше пов'язані зі злочинністю [32]. Оскільки у Британії найбільша купюра – це 50 фунтів стерлінгів, то обмін великої суми на купюри в 500 євро з легкістю дозволяє замінити «валізу на портфель» при перетині кордону.

Перехід до безготівкового суспільства дає державам ряд політичних переваг у внутрішній та зовнішній політиці, оскільки це зменшує витрати уряду на друк та охорону готівки, скорочує кількість злочинів проти власників грошей та злочинів з їхнього боку – ухилення від сплати податків, відмивання грошей та корупція. Однак головною перевагою є посилення політичного контролю над економічною активністю, оскільки безготівкове суспільство обмежує свободу громадян, яку використовують готівку [121]. Ще майже 40 років тому Р. Хендріксон висловив таку думку: «Готівка уособлює абсолютну свободу і абсолютне право. Будь-хто, хто має запас готівки, може скористатися ним для покупки всього, що забажає, або для оплати всього того, що він хоче, у будь-який час і в будь-якому місці в обраній ним країні, незалежно від того, законно чи соціально прийнятно усе це» [100, р. 101]. Його ідею підтримав головний економіст Банку Англії Дж. Лівіс, який наголосив, що «коли всі гроші існують тільки на рахунках у банках, що знаходяться під наглядом або навіть

прямо контрольованих урядом, влада здатна заохочувати нас витратити більше, коли економіка уповільнює свій розвиток, або витратити менше під час його надмірного прискорення» [118]. М. Армстронг не випадково називає епоху, у якій готівка буде заборонено урядом, як «новий економічний тоталітаризм» [41].

Поступово серед держав світу означилися лідери, які найближче підійшли до створення безготівкового суспільства. У «Доповіді про розвиток інформаційних технологій у світі» [144, р. 16] Світового економічного форуму лідерами були названі Сінгапур, Фінляндія, Швеція, Норвегія, США, Нідерланди, Швейцарія, Великобританія, Люксембург та Японія. За даними компанії Forex Bonuses, пальма першості у справі створення безготівкового суспільства належить Канаді, Швеції, Великій Британії, Франції, США, Китаю, Австралії, Німеччині, Японії та Росії [87]. У країнах, які будують безготівкове суспільство, починаються характерні соціально-економічні процеси, фіксуються зміни в громадській думці та зароджується опозиція. Наприклад, у 2014 р. у Великій Британії вперше кількість безготівкових платежів перевищила кількість традиційних платежів за готівку. Частка готівкових платежів, якщо враховувати спільно споживачів, бізнес та фінансові організації, не досягла і половини від загальної кількості платежів, скоротившись з 52 % у 2013 р. до 48 % у 2014 р. [139, р. 29–34]. У Великій Британії випущено понад 60 млн. безконтактних карток, а на кожного мешканця сьогодні припадає по одній безконтактній карті [149]. Дедалі більша кількість британців, згідно з опитуванням, проведеним банком Lloyds, вважає, що безконтактні картки та мобільні платежі будуть домінуючими способами придбання товарів та послуг у найближчому майбутньому. Тільки половина британців вважає, що готівка залишиться у повсякденному використанні в найближче десятиліття, тоді як 48 % припускають, що вони будуть використовувати безконтактні платежі щодня до 2025 р. 39 % запевнили, що через 10 років у них не буде потреби використовувати готівку зовсім. Багато хто прогнозує появу нових, більш футуристичних технологій. Більше чверті опитаних очікують, що вони

матимуть можливість здійснювати платежі за допомогою годинників, браслетів або інших технологій, що носяться, а 22 % думають, що вони регулярно використовуватимуть для цих цілей свої відбитки пальців. Дослідження показало, що існують навіть ті (7%), хто очікує на використання для здійснення платежів мікрочіпів, вбудованих у тіла людей [155].

У травні 2015 р. уряд Данії, реалізуючи комплекс заходів щодо стимулювання економічного зростання, запропонував, щоб з 2016 р. закон не зобов'язував компанії приймати до оплати готівку. За задумами, це дозволить датському бізнесу знизити витрати на безпеку та накладні витрати, пов'язані з обігом розмінних монет та банкнот. Урядова ініціатива надала додаткового стимулу суспільним тенденціям щодо поступової відмови населення від паперових і металевих грошей. Майже половина населення Данії користується офіційним додатком Danske Bank під назвою MobilePay, що зв'язує смартфон користувача зі смартфонами інших користувачів або датчиком на касі, дозволяючи підтверджувати платежі простими операціями на сенсорному екрані [49]. На початку 2017 р. влада Данії заявила, що країна до 2030 р. повністю відмовиться від готівки.

Безперечно, перехід до безготівкового суспільства дає переваги будь-якій сучасній державі на національному рівні. Однак при цьому на міжнародному рівні посилюється вплив держав, які контролюють інфраструктуру безготівкового суспільства. З цієї причини такі держави активно підтримують скасування готівки всіма країнами світу. У вересні 2012 р. з ініціативи Фонду Форда був створений некомерційний альянс, названий Краще, ніж готівка (Better Than Cash). Його головне завдання полягає в тому, щоб сприяти повсюдному переходу від готівки до безготівкових платежів при наданні соціальної допомоги та реалізації соціальних програм. На офіційному сайті альянсу вказується, що уряди, спільноти розвитку та приватний сектор спрямовують на потреби незаможних груп мільярди доларів у різних формах, але ці програми залишають такі групи за рамками фінансової системи та не допомагають їм збільшувати свої активи. Згідно з баченням учасників альянсу,

швидкий перехід до електронних платежів є одним із дієвих методів підвищення їх доходів соціально вразливих категорій [48]. Крім Фонду Форда серед донорів Фонд Білла та Мелінди Гейтс, глобальний банк Citi, благодійна інвестиційна фірма Omidyar Network, американське Агентство з міжнародного розвитку (USAID), Фонд ООН для капітального розвитку (UNCDF), фінансові корпорації Visa та MasterCard [31].

Держави, які контролюють інфраструктуру світового безготівкового суспільства, використовують різні міжнародні майданчики для пропагування таких ідей. У травні 2015 р. у Лондоні відбулася, присвячена скасуванню готівки, конференція, організаторами якої виступили Центральні Банки Швейцарії та Данії. Головний доповідач конференції професор з Гарвардського університету К. Рогофф закликав скасувати готівку через те, що вона сприяє ухиленню від сплати податків та незаконній діяльності [134, р. 449–451]. На його думку, паперові гроші ускладнюють проведення політики негативної процентної ставки за депозитами, яка дозволяє вилучати «зайві» гроші з обігу та ефективно стимулювати економічне зростання. Якби всі пасиви банку були електронними, то не було б жодних проблем із негативними відсотками. Коли ж банки готові конвертувати електронні депозити у паперові гроші у необмежених кількостях, то складно підняти планку вище $-0,25-0,50\%$. У цьому випадку вкладники просто забиратимуть готівку. Негативна відсоткова ставка на електронні депозити може здаватися «варварським заходом», але він, як вважає К. Рогофф, не більш варварський, ніж інфляція, знижує реальну купівельну спроможність грошей. Паперові гроші, за словами К. Рогоффа, сприяють проведенню анонімних трансакцій, допомагаючи приховувати ту чи іншу діяльність від уряду з метою уникнути оподаткування або дії законів. Ця особливість найсильніше відрізняє паперові гроші від більшості видів електронних грошей, операції з якими можуть бути відносно легко відстежені урядом.

Банки досить ефективно контролюють обіг готівки, але на територіях розвинених країн циркулює лише частина грошей. У випадку США та

Єврозони є переконливі докази, що велика частка їхньої готівкової валюти знаходиться за кордоном, де відстежити її рух важко. Так, за оцінками К. Рогоффа, співвідношення доларів, що циркулюють усередині США, і доларів, що знаходяться за межами держави, становить 1 до 11. Подібне співвідношення характерне і для Євро. Готівка, виведена з внутрішнього обігу, використовується в тіньовій та неформальній економіках. Розміри тіньової економіки не оцінюються, однак у США, за деякими даними, вона досягає 7–10 % від ВВП. У Європі, де вищі податки та більш обтяжливі закони, розмір тіньової економіки значно більший, ніж у США [137].

Інші дослідники йдуть далі поглядів К. Рогоффа, пропонуючи для боротьби з паперовими грошима замість негативної процентної ставки за депозитами запровадження податки на гроші або навіть їхнє відверте вилучення. Як зазначає В. Байтер, якщо людина бажає зберігати заощадження у готівці, їй необхідно буде сплатити певний податок [51, р. 218–219]. До дати емісії, зазначеної на банкнотах, пропонується додавати дату закінчення терміну дії конкретної купюри. У цей період придатності власник банкноти зобов'язаний сплатити податок, який подовжує її вартість. Так, під час Великої депресії у США банкноти зберігали свою купівельну спроможність тільки якщо на них постійно проставлявся штамп, що засвідчує сплату податку.

Інфраструктура глобалізованого безготівкового суспільства базується на міжнародних системах карткових платежів та частково на системі передачі фінансової інформації. З 6 міжнародних платіжних систем 4, серед яких 2 домінуючі на ринку, контролюються США, бенефіціаром нинішнього світового порядку на монетарному рівні. Відомо, що за кількістю скоєних транзакцій лідерами є системи Visa (54,05 %) та Mastercard (26,17 %), тоді як системам Unionpay, American Express, JCB та Diners Club/Discover залишається відповідно 14,91 %, 2,81 %, 1,15 % та 0,91 % [146, р. 7–8]. Єдина на сьогодні глобальна система передачі фінансової інформації (SWIFT), повністю контролюється Європейським Союзом, головним напівбенефіціаром сучасного світового порядку на монетарному рівні [87].

З глобалізацією безготівкового суспільства та за збереження всіх інших умов, вплив США та ЄС лише зростатиме. Зокрема, санкції проти Росії, які були запроваджені через її агресію та війну проти України, передбачали й обмеження по безготівкових розрахункам. У березні 2014 р. американські Visa та Mastercard перестали надавати послуги з проведення платіжних операцій для клієнтів банків «Росія» та «СМП Банк», а також їх дочірніх структур «Собінбанку» та «Інвесткапіталбанку» [154]. У середині 2014 р. ЄС почав обговорювати можливість відключення російських банків від SWIFT. Хоча Росія не була відключена від цієї системи, вона почала пошук альтернатив і у вересні 2014 р. спільно з Китаєм приступила до розробки аналога системи SWIFT, проте значних результатів досягти не вдалося. Причина полягала в тому, що економічні відносини між Росією та Китаєм далекі від необхідного для цього балансу: Росія купує у Китаю значно більше, ніж продає йому. Тому в грудні 2014 р. Росія запустила власний аналог SWIFT – Систему передачі фінансових повідомлень, до якої в перспективі можуть підключитись інші країни. Наведений приклад однозначно вказує на те, що монетарні відносини є політичним інструментом моделювання геополітичних відносин в сучасному світі.

Проведений аналіз показує, що держави демонструють дедалі більшу зацікавленість у переході до безготівкового суспільства, яке дозволяє їм більш ефективно контролювати монетарні відносини на національному рівні. Національні уряди створюють сприятливі умови для переходу до безготівкових платежів, паралельно скорочуючи сферу застосування фізичних грошей під різними приводами – від банального зручності до боротьби з організованою злочинністю. Ми спостерігаємо підтримку компаній, які впроваджують нові технології, що приваблюють громадян своєю простотою та зручністю, але позбавляють готівки. Інтерес до безготівкового суспільства виявляють як актори монетарної уніфікації, так і актори монетарної диверсифікації, що дозволяє говорити про консенсус у цій сфері монетарних відносин. Безготівкове суспільство створює в перспективі нову сферу впливу для

бенефіціара та головного напівбенефіціара ві існуючій системі геополітичного порядку. Технології безготівкового суспільства відкривають шлях проєкту цифрової валюти та сприяють архаїзації монетарних відносин, які завжди асоціювалися з інструментами влади та сили.

РОЗДІЛ 3

ГЕОПОЛІТИЧНЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ЗАСОБАМИ ВАЛЮТНИХ СИСТЕМ

3.1. Ретростпективний аналіз політики формування монетарної зони Євро

Ідеї створення регіональних валютних систем не є новими. Найстарішим з існуючих регіональних валютних інтеграційних утворень вважається Південноафриканська, створена в 1910 р. Проте, найбільш успішнішим прикладом валютної регіональної інтеграції є створення ЄС монетарної зони євро.

Першою спробою створення валютного союзу в сучасній європейській історії можна вважати Латинський валютний союз, коли в 1803 р. у Франції було запроваджено нову грошову систему, яка ґрунтувалася на десятигній системі обчислення, що викликало зацікавленість в багатьох країнах. Прийнятим законом вводилася нова грошова одиниця – франк, який містив 5 грам 90 % срібла та підтверджував встановлене королівським едиктом у жовтні 1785 р. фіксоване співвідношення між сріблом та золотом на рівні 15,5:1 [9, с. 52]. Зручність нової грошової системи спричинила те, що у 1832 р. Бельгія, у 1850 р. Швейцарія та у 1862 р. Італія запровадили аналогічну грошову систему й *de facto* було забезпечено функціонування спільного монетарного простору на основі адміністративного регулювання, а не офіційних угод. Однак, відкриття у 1850 р. великого золотого родовища в Каліфорнії та надходження «жовтого металу» до Європи поступово призвів до збоїв: у 1852–1861 рр. середнє співвідношення цін срібла та золота на ринку складало 15,37:18 [116, р. 9]. Звісно, що за таких умов набули поширення спекулятивні операції. Тож відновлювати валютне об'єднання довелося адміністративними заходами.

Латинський валютний союз був створений Францією, Бельгією, Італією та Швейцарією у листопаді 1865 р., які офіційно домовилися привести свої валюти до біметалічного стандарту з фіксованим співвідношенням між сріблом

і золотом як 15,5 до 1 [136]. Монети країн-учасниць союзу приймалися усіма національними казначействами як законний засіб платежу. Були досягнуті домовленості, що Монетний союз діятиме до 1880 р. Згодом до Союзу приєдналися Іспанія та Греція (1868), Австро-Угорщина, Венесуела, Сербія, СанМарино та Папська Область (1889). Інші країни на практиці також використовували стандарти Латинського союзу, але формально не приєднувалися до нього. Політика валютної інтеграції розглядалася Францією у контексті реалізації політики на створення європейської конфедерації у якій валютний союз мав стати першим етапом створення економічного союзу європейських країн.

Втім, закладені суперечності між домовленостями та вимогами ринкової економіки призвели до певних проблем, які обговорювалися на низці міжнародних конференцій. Серед них найбільш відомою є Паризька міжнародна конференція з питань валютної системи (1867 р.) [9, с. 54], яка спричинила створення системи золотого стандарту. На ній за ініціативи Пруссії розглядалося питання відмови від біметалізму, і невдовзі (1871 р) ця країна запровадила у себе золоту марку. Поступовий перехід на золотий стандарт можна вважати альтернативою Латинському валютному союзу, проте аналогічної уніфікації між країнами «золотого блоку» не відбулося.

Багато хто означає Латинський монетний союз чинником економічної стагнації, внаслідок якої розгорнулася Перша світова війна [60]. На нашу думку, досвід Латинського валютного союзу засвідчив, що успіх валютного союзу залежить від реалістичності курс єдиної валюти та спільної грошово-кредитної політики національних держав. Уніфікація валютної політики повинна доповнюватися відмовою від незалежної монетарної політики (яка є одним з економічних елементів національного суверенітету), що в політичній практиці означає передачу наднаціональному органу питань з регулювання грошової маси, процентних ставок і валютного курсу.

Ліквідація в Європі валютних союзів після Першої світової війни не вирішила загальноєвропейських економічних проблем. Після Другої світової

війни Європа знову опинилася у скрутному становищі: тільки у Великій Британії не відбулося падіння обсягів ВВП, у Франції ВВП знизився до рівня 1891 р., а в Німеччині – 1908 р. [88]. Відсутність надійних європейських валют призвела до суттєвих обмежень зовнішньої торгівлі, яка вимушена була базуватися на доларі США.

За таких умов Організація європейського економічного співробітництва (ОЄЕС) у липні 1950 р. створила Європейський платіжний союз (ЄПС, The European Payments Union – EPU), принцип дії якого полягав у тому, що наприкінці кожного місяця нетто-баланси розрахунків між країнами пересилалися до Банку міжнародних розрахунків, розташованого в Базелі, де здійснювалося зведення *offsetting claims* – взаємних вимог [9, с. 55]. Залишкові баланси консолідувалися та визначалося позитивне або негативне сальдо не щодо окремих країн, а до Союзу загалом. Важливо, що баланс виводився в умовній європейській розрахунковій одиниці – *European Unit of Account (EUA)*, що дорівнювала американському долару. Заборгованість перекривалася кредитом, але в кінцевому розрахунку передбачала платежі у доларах або золотом. Кожна країна отримувала квоту у 15 % обсягу її торгівлі з країнами-членами Союзу у розрахунках за 1949 р. Борг у 40, 60 чи 80 % квоти повинен був бути погашений золотом або доларами.

Такий механізм кредитування в межах ЄПС був вигідний як для країн-боржників, так і для країн-кредиторів, оскільки країни-кредитори могли розраховувати хоча б на часткову оплату своїх товарів в золоті або доларах. Крім того, від країн-кредиторів вимагалася менша частка внеску у первісний фонд у золоті, аніж від країн-боржників, оскільки ця різниця «покривалася за рахунок спеціального кредиту ЄПС з боку США у розмірі 350 млн дол. в рамках Плану Маршала» [136]. Правила передбачали надання фінансової допомоги залежно від реальних намагань країн-боржників виправити ситуацію. Якщо країни-боржники перевищували встановлену квоту заборгованості, то незалежні експерти та Правління ЄПС готували пропозиції до Ради ОЄЕС з вимогами відкоригувати економічну політику відповідної країни. Відповідно,

створювалися певні гарантії, що країна-боржник зможе покращити свій економічний стан й розрахуватися з боргами. Правила членства в ЄПС вимагали поступової лібералізації торгівлі та встановлення спільних митних зборів для усіх країн-членів, а згодом – їхнє значне зниження. Такий підхід дозволяв розвивати багатосторонню торгівлю, яка між країнами ЄПС зростає з 10 млрд дол. (1950 р.) до 23 млрд дол. (1958 р.) [88]. І хоча торгівля зі США розвивалася повільніше, доларові резерви країн-членів ЄПС у 1950–1958 рр. подвоїлися.

ЄПС проіснував до 27 грудня 1958 р., коли була відновлена поточна конвертація валют країн-членів. За цей час баланс розрахунків ЄПС склав 46 млрд дол., з яких 20 млрд дол. були погашені на основі клірингових заліків, а 12,6 млрд дол. – за рахунок наступних змін у стані балансу. Платежами в золоті або твердій валюті були погашені борги у розмірі 10,7 млрд дол., тобто розрахунки в іноземній валюті були скорочені на 75 % [79].

На зміну ЄПС прийшла Європейська валютна угода (European Monetary Agreement), підписана 29 липня 1955 р., яка вступила в дію 27 грудня 1958 р. і яка мала на меті розвиток зовнішньої торгівлі та валютної конвертованості європейських країн. Адміністрування угоди здійснювала Організація економічного розвитку та співробітництва. Відповідно до неї був створений Європейський Фонд в сумі 600 млн дол., а після вступу до нього Іспанії у липні 1959 р., розмір Фонду збільшився до 607,5 млн дол. [9, с. 56]. Кошти фонду використовувалися для кредитування тимчасових дефіцитів платіжних балансів. У вересні 1961 р. до Угоди приєдналися США та Канада. Дія Угоди була завершена наприкінці 1972 р., а її функції щодо кредитування дефіцитів платіжних балансів країн Західної Європи були перекладені на Міжнародний валютний фонд.

Європейська валютна угода, на відміну від ЄПС передбачала створення не просто платіжної системи, а своєрідного кодексу поведінки для країн-членів щодо конвертованості їхніх валют: (1) країни-члени добровільно обмежували коливання курсу своїх валют проти долара США в межах коридору у 0,75 %,

тоді як правила МВФ встановлювали межі в 1 %; (2) у разі перевищення меж валютних коливань, країни-члени надавали одна одній лімітовані гарантії компенсації; (3) з технічних позицій, Угода не передбачала автоматичного кредитування дефіцитів, як то було в ЄПС, а кредити Європейського Фонду надавалися не більше аніж на 2 роки і тільки на індивідуальних умовах. Правління Фонду проводило консультації з країнами-боржниками з питань вдосконалення їх валютної політики та практики регулювання платіжного балансу [116. р. 30].

Римська Угода про створення Європейського економічного союзу виходила з того, що питання забезпечення довіри до національних валют та врегулювання сальдо платіжного балансу належать до компетенції національних урядів та центральних банків, які мають співпрацювати на двосторонній основі. Але, у 1962 р. Європейська комісія підготувала пакет пропозицій щодо координації дій національних держав-членів в галузі економічної та монетарної політики. У 1969 р. така ж ініціатива була висловлена у Доповіді Бара (Barre Report), у якій було зроблено висновок, що галузева спільна політика впливає далеко за своїми межами та стосується державних фінансів, валютних відносин між країнами-членами Союзу та потенціалу його геоекономічного та геополітичного позиціонування [68].

У зв'язку з цим вносилися пропозиції щодо запровадження більш тісних зв'язків в царині економічної політики та механізму валютного співробітництва в межах ЄЕС на основі принципів Римської Угоди. Наголошувалося, що механізм такої валютної співпраці не може розглядатися як заміна механізму міжнародного валютного співробітництва. Навпаки, його необхідно створити в тій формі, в якій він буде повністю та без додаткових ускладнень вписуватися до міжнародного механізму і не впливатиме на зобов'язання країн-членів Спільноти, які вони мають до міжнародних валютних (монетарних) інститутів [68]. Лідери держав та урядів Спільноти розглянули ці пропозиції на своєму засіданні в Гаазі (березень 1969 р.) та визначили фундаментальні принципи, на основі яких мав створюватися економічний та валютний союз між

європейськими країнами. Зокрема, йшлося про принцип вільної торгівлі в контексті її координації з процесами, що відбуваються у системах міжнародних економічних відносин та економічного співробітництва. У підсумковому документі вказувалося на важливість забезпечення стабільності валютної системи європейських країн та неприйнятність системи гнучкого курсоутворення, оскільки це спричинятиме не стільки конвергенцію (об'єднання), скільки дивергенцію (роз'єднання) національних економік. Було прийнято рішення про поетапність створення економічного та валютного союзу: на першому етапі (1970–1971 рр.) робота буде концентруватися на вирішенні нерозв'язаних питань; на другому (1972–1975 рр.) буде здійснюватися підготовка до створення союзу, на третьому (1976–1978 рр.) – власне створення союзу [67].

У березні 1970 р. був створений спеціальний Комітет, який очолив прем'єр-міністр Люксембургу П. Вернера. Комітету доручалося підготувати план створення валютного союзу, враховуючи рекомендації Доповіді Бара, відповідно до яких центральні банки країн Європи мали утворити фонд підтримки платіжних балансів, з якого країни-члени могли б отримувати до 1 млрд. дол. строком до 6 місяців.

У жовтні 1970 р. була оприлюднена доповідь Комітету, в якій оприлюднювався план створення валютного союзу. Групи експертів, які готували доповідь, представляли два підходи до сутності валютної інтеграції. Німецькі, голландські та італійські фахівці вважали, що словосполучення *економічний та валютний союз* передбачає, що спочатку має бути створений економічний, а згодом – валютний союз [127, р. 58]. Французькі та бельгійські експерти виходили з того, що економічна конвергенція базується переважно на більш глибокій співпраці в монетарних питаннях [63]. Тож на їх думку необхідно прийняти швидкі рішення щодо обмеження курсових коливань валют та створення спільного резервного фонду.

Означена різниця у підходах до валютної інтеграції відображала розбіжність між німецьким та французьким баченням процесу європейської

інтеграції загалом. Перспективи європейської інтеграції, які означила Франція, базувалися на тому, що економічна система з фіксованими курсами валют дозволить країнам-членам Спільноти зберігати національний суверенітет в питаннях фіскальної та економічної політики, і відповідно залишатися суб'єктами як геоекономічного, так і геополітичного позиціонування [127, р. 62]. Але такий підхід не відповідав інтересам країн з більш стабільною економікою, насамперед Німеччини, які виходили з того, що створення валютного союзу без визначених рамок економічної гармонізації немає перспектив. Вони припускали, що країни з постійними проблемами платіжного балансу, до яких належала і Франція, підтримують створення валютного союзу через те, щоб мати можливість врегулювати дану проблему без проведення необхідних економічних реформ, а використати спільні резервні фонди, які будуть створюватися головним чином за рахунок Німеччини, для фінансування дефіциту [127, р. 82].

Розбіжність позицій між німецьким та французьким підходами фіксується і на рівні створення наднаціональних органів в сферах економічної та валютної політики. Міністр економіки Німеччини К. Шиллер виступив за сильну координацію бюджетної політики на рівні ЄЕС у формі створення спільних органів, таких як Центральний банк. Натомість, французька сторона виступала проти пропозицій, які б потенційно могли вести до обмеження національного суверенітету.

План Вернера (німецький план), зрештою, був офіційно представлений в Люксембурзі 8 жовтня 1970 р. на засіданні Ради міністрів ЄЕС. Головна ідея плану полягала в створенні спільної території, на якій товари, послуги, капітал та робоча сила могли вільно переміщуватися, без ускладнень на рівні валютних операцій, пов'язаних з ризиками курсів національних валют. Відповідно, економічний та валютний союз передбачав не тільки запровадження спільної валюти, але й створення спільного ринку капіталів та податкової гармонізації. Це передбачало передачу права прийняття певних рішень, особливо в питаннях

бюджетної політики, з національного на європейський рівень та централізацію в сфері монетарної політики [116, р. 82].

Прийнятий план Вернера не вдалося реалізувати, оскільки дискусії навколо європейської валютної інтеграції відбувалися на тлі гострої кризи світової валютної системи, що вплинуло на інтереси та плани країн ЄЕС. У серпні 1971 р. США відмовили у праві конвертувати долари у золото для центральних банків інших країн, що було фактичною відповіддю на девальвацію долара стосовно золота. Після прийняття такого рішення Голова Федеральної Резервної Системи США П. Волкер поїхав до Лондона на засідання представників Групи 10, на якому спробував обґрунтувати американську позицію необхідністю переходу на систему плаваючих валютних курсів [127, р. 129]. Однак такий підхід підтримала тільки Німеччина.

Нова ідея, яка була альтернативною концепції фіксованих валютних курсів, закладеної в проєкті створення валютного союзу ЄЕС, негативно вплинула на перспективи швидкої реалізації даного плану. В листопаді 1971 р. це питання обговорювалося ще на одному засіданні *Групи 10* у Римі. Тоді йшлося вже про ревальвацію валют країн ОЕСР стосовно долара на 11 %. Однак французький міністр фінансів заявив, що він не має повноважень на прийняття такого рішення, тож обговорення цієї пропозиції між Францією та США перенесли на середину грудня 1971 р. Ж. Помпіду, який представляв позицію усіх країн ЄЕС, під час переговорів домовився з Р. Ніксоном про девальвацію долара на 8,5 % [63]. За результатами цих переговорів Франція відмовилася від реалізації Плану Вернера.

Однак це не означало повної відмови від співробітництва європейських країн в питаннях валютної політики. Подальші пошуки нових форм валютної інтеграції сприяли створенню у квітні 1973 р. Радою ЄЕС Європейського фонду валютного співробітництва [133], завданням якого було здійснення фінансової підтримки забезпеченню стабільності курсів валют. Кошти Фонду склалися за рахунок депонування 20 % золотовалютних резервів країн-членів та обраховувалися в умовній Європейській валютній одиниці (ECU), яка

дорівнювала 0,88867088 грам чистого золота. Передбачалося, що Фонд буде функціонувати до введення єдиної європейської валюти.

Таким чином, європейські країни скасували межі коливань курсів своїх національних валют по відношенню до долара, були розширені межі взаємного коливання валют країн ЄЕС до $\pm 2,25\%$. У цьому форматі не брали участь Великобританія, Італія та Ірландія, у 1973 р. з домовленостей вийшла Італія, у 1974 р. – Франція, у 1977 р. – шведська крона, у 1978 р. – норвезька крона [127, р. 18].

Така ситуація примусила країни ЄЕС шукати інший варіант поглиблення валютного співробітництва. Ним стала створена у березні 1979 р. Європейська валютна система (ЄВС, European Monetary System). Основним елементом нової системи стала оновлена Європейська валютна одиниця (ЕКУ), яка була розрахована на основі власного *валютного кошика* [39, р. 68]. Центральні банки країн-членів ЄВС були зобов'язані викупляти валюти партнерів в необмеженій кількості, якщо відхилення їх курсів перевищують дозволені межі коливань. Основна межа коливань курсів відносно ЕКУ була встановлена у розмірі $\pm 2,25\%$ для семи валют і $\pm 6\%$ – для восьми [39, р. 68]. При досягненні курсом валюти цього такого порогу, банки були зобов'язані вжити заходів для його стабілізації. Така система отримала назву *механізму курсоутворення*.

У 1986 р. Єдиний Європейський Акт (Single European Act) проголосив необхідність поглиблення валютного співробітництва між країнами-членами Спільноти у форматі Європейської валютної системи та Європейської валютної одиниці [140]. Відповідні положення на підставі цього Акта були внесені в нову статтю 102а Угоди про ЄЕС. Того ж року, у червні було прийнято рішення про створення *Комітету ad hoc*, який очолив Голова Єврокомісії Ж. Делор, для опрацювання нового плану створення економічного та валютного союзу.

Звіт, підготовлений Комісією Ж. Делора, був офіційно представлений у квітні 1989 р. У ньому Комісія рекомендувала рухатися у напрямі створення економічного та валютного союзу у три етапи, здійснюючи важливі кроки для забезпечення економічної конвергенції, цінової стабільності та бюджетної

дисципліни ще до того, як будуть зафіксовані курси валют країн-членів. На першому етапі, з 1 липня 1990 р., мала запроваджуватися більш глибока координація дій, на другому етапі – здійснюватися інституційна підготовка до третього етапу, на якому мали фіксуватися курси валют та здійснюватися їх обмін на єдину валюту. Фактично, експерти повернулися до ідей, сформульованих у Плані Вернера», що визнав і Ж. Делор, наголосивши: «Необхідно сказати, що *Доповідь Вернера* помітно впливала на загальну філософію, на якій базувалися наші пропозиції, і навіть на структуру *Доповіді Делора*... *Доповідь Делора* напряду впливала з *Доповіді Вернера*» [70].

3.2. Формування монетарних ресурсів геополітичного позиціонування ЄС

У 1995 р., коли до складу Європейського союзу увійшли Фінляндія, Швеція і Австрія, на засіданні Європейської ради в Мадриді в грудні того ж року була прийнята програма створення та запровадження єдиної європейської валюти – євро [63]. Реалізація даної програми передбачала чітке визначення країн, що відповідали критеріям конвергенції та були б допущені до переходу на євро. Це відбулося у березні 1998 р., коли Європейська Комісія представила доповідь про результати виконання країнами ЄС критеріїв конвергенції Маастрихтського договору та на його основі рекомендувала до вступу у європейський валютний союз 11 країн – всі країни ЄС, окрім Великобританії, Греції, Данії та Швеції [62, р. 184]. Це визначалося тим, що відбулося помітне зближення основних макроекономічних показників країн-членів ЄВС та були досягнуті помітні успіхи у забезпеченні стабільності цін, державних фінансів, зниженні довгострокових процентних ставок і стабілізації обмінних курсів національних валют.

Починаючи з 3 січня 1999 р. розпочалася реалізація програми формування економічного і валютного союзу шляхом запровадження євро. Вона включала 3 стадії:

- Перша стадія (з 1 січня 1999 р. до 1 січня 2002 р.). У цей період була здійснена остаточна фіксація курсів обміну національних валют держав-членів союзу, переведення безготівкових розрахунків банків та корпорацій на євро, перерахунок кредитів, депозитів і довгострокових фінансових зобов'язань на євро, початок роботи Європейського центрального банку, який був створений на базі Європейського валютного інституту 1 червня 1998 р., та проведення спільно з центральними банками держав-членів ЄС єдиної грошово-кредитної політики [63]. Упродовж 1999–2001 рр. в безготівкових розрахунках в зоні євро одночасно використовувалися євро та прив'язані до нього національні валюти. Працював принцип «жодного примусу», який означав, що будь-який суб'єкт господарської діяльності має право обирати, в якій валюті він виставлятиме і оплачуватиме рахунки.
- Друга стадія (з 1 січня 2002 р. по 1 липня 2002 р.). В цей період до готівкового обігу були введені банкноти і монети, номіновані в «євро», а національні валюти держав-членів поступово виводилися з обігу [145, р. 82].
- Третя стадія (з 1 липня 2002 р.). На ній було здійснено повний перехід усіх видів операцій і розрахунків усередині Європейського економічного та валютного союзу на євро.

Запровадження євро як спільної валюти ЄС переслідувало, насамперед, створення зони економічної стабільності, полегшення обмінів валют та узгодження заходів економічної політики. Для досягнення означеної мети необхідна була наднаціональна система валютного регулювання і валютного контролю, якою стала Європейська система центральних банків [62, р. 191]. Її метою була визначена підтримка стабільності цін і надання підтримки загальній економічній політиці ЄС.

Запровадження єдиної валюти поставило на порядок денний необхідність створення нової системи розрахунків, в якій всі учасники валютного союзу підтримують режим реального часу, що забезпечує можливість практично

моментальних розрахунків у будь-якій державі-члені ЄС. Платіж в такій системі може здійснюватися тільки в разі наявності на розрахунковому (кореспондентському) рахунку необхідних коштів, розміщених у відповідному центральному банку. Якщо грошові кошти були доступні, то операція проводиться в реальному часі, тобто негайно. Якщо коштів недостатньо на рахунку, то операція вносилася в чергу, до часу надходження необхідної суми [78]. Такий механізм отримав назву Real Time Gross Settlements (RTGS, Система валових розрахунків у реальному часі). Після введення євро, процес територіального розширення ЄС не був зупинений, в 2004 р. та 2007 р. відбулося приєднання ще 12 держав до цієї спільноти, 6 з них приєдналися до зони євро: Словенія – 2007 р., Кіпр та Мальта – 2008 р., Словаччина – 2009 р., Естонія – 2011 р., Латвія – 2014 р. [150].

Таким чином, до зони євро входять 18 держав-членів ЄС, які мають низку переваг від його запровадження. Зокрема, виключалися валютні ризики, усувалися витрати, які пов'язані з конверсійними операціями, фінансові ринки набули більшої стійкості та однорідності, частково були усунені організаційно-технічні, правові і регулюючі перешкоди на території циркуляції зони євро, що раніше приводило до сегментації та диверсифікації національних ринків.

Щоб визначити роль євро у світовій валютній системі, необхідно враховувати процеси, які відбуваються у світовій економіці під впливом об'єктивних економічних законів. Ці закони, зокрема у сфері грошового обігу, діють не лише в національних масштабах, а й у світовій економіці. Тут проявляється взаємозв'язок і взаємозалежність цілої низки показників, серед яких гроші чи валюта грають виняткову роль. Тому, коли йдеться про долар і євро як про засіб обігу, платежу і розрахунків, нагромадження валютних резервів, з точки зору теорії, можна з'ясувати, що раціонально, а що ні. Як вже зазначалось, зі створенням Бреттон-Вудської валютної системи в 1944 р. долар узяв на себе виконання функції світової валюти, не відповідаючи законам грошового обігу по суті світової валюти. Що стосується євро, яке прийшло на зміну екю, то справа не в назві. Можна було новий зміст повністю вкласти і в

екю. Головне полягає в поглибленні процесів інтеграції, глобалізації економіки на європейському просторі. І це реальні об'єктивні процеси, які підводять базу під єдину валюту в певному регіоні повністю і частково за його межами. Екю не вдалося стати міжнародною регіональною валютою тому, що ще не було європейського економічного і валютного союзу, хоча вдалося створити єдиний ринок.

Співвідношення геополітичного потенціалу між ЄС та США засобами монетарної політики визначається через співвідношення курсів євро і долара. Початковий курс євро становив 1,17 дол. Це був єдиний момент, коли курс був розрахований, а не ринковий. Після цього впродовж двох з половиною років курс євро падав відносно долара до 0,89 дол., що становило близько 40 % [78].

У середині 2001 р. ситуація принципово змінилась: євро почало зростати відносно долара. Склалася парадоксальна ситуація: при виході з депресії ЄС відстає в економічному рості, проте курс валют йде у зворотному напрямку, тобто євро обганяє долар. У квітні 2005 р. одне євро коштувало вже 1,34–1,35 дол. [145, р. 71]. Причину цього експерти вбачають у свідомій політиці ФРС США, що знизив облікову ставку до 1 %. У результаті в інвесторів пропав інтерес до вкладень на фінансових ринках США, що призвело до від'ємного сальдо платіжного балансу США, яке в минулому році перевищило 400 млрд дол.

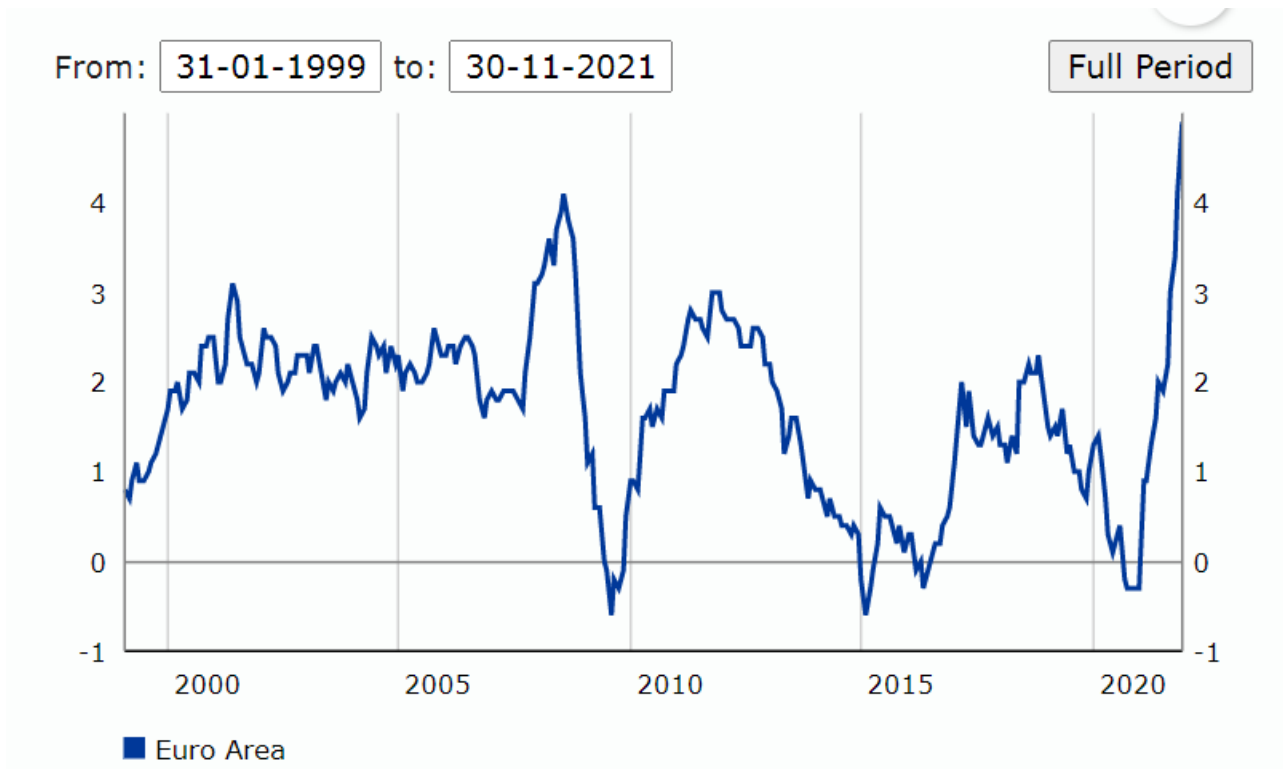
Криза 2008 р. виявила всі слабкі місця запровадження єдиної європейської валюти. Банки Німеччини та інших країн «твердого ядра» стали перестраховуватися та виводити кошти з банків слабких країн. Раніше, щоб компенсувати втрату цінової конкурентоспроможності, ці країни девальвували національні валюти та таким чином перекладали свої проблеми на партнерів. Але, як образно висловився колишній член виконавчої дирекції ЄЦБ Гонсалес Парамо: «Інфляція та девальвація – кораблі, які ми вирішили спалити, коли переходили на євро» [78].

Криза в зоні євро показала, що успішний і динамічний період у розвитку європейської інтеграції, що розпочався в середині 1980-х років і тривав майже

два десятиліття, закінчився з розширенням ЄС на схід у 2004 р. Через зростання кількості учасників ускладнився процес прийняття рішень та зросла якісна неоднорідність ЄС. Формування єдиної валютної системи на основі німецької економічної моделі, що передбачає низьку інфляцію та високу частку заощаджень, мало сприяти довгостроковому поліпшенню інвестиційного клімату в ЄС, а отже, підвищення темпів зростання та створення нових робочих місць. Однак для найслабших країн Єврозони перехід до безінфляційного розвитку виявився пов'язаним з набагато більшими труднощами, ніж це передбачалося. У середині ЄС виник поділ не лише на членів та аутсайдерів валютного союзу, але також на центр та периферію [145, р. 192].

Водночас, єдина європейська валюта швидко та міцно утвердилася як друга за призначенням у світі, перевершивши не тільки ті європейські грошові одиниці, які вона замінила, але й фунт стерлінгів та японську ієну. У липні 2012 р. ЄЦБ опублікував доповідь про міжнародну роль європейської валюти, у якій зазначалося, що угоди щодо обміну євро на долари становили 28 % традиційних угод на валютному ринку та 46 % на ринку похідних валютних інструментів [77].

Необхідно наголосити, що євро, порівняно з доларом, більш слабка валюта. Це пов'язано з тим, що долар емітується найсильнішою світовою державою, тоді як за євро стоїть співтовариство держав з різними економічними потенціалами, що конкурують між собою на загальному європейському ринку, що мають відокремлені економічні інтереси, хоч і дотримуються спільних європейських цінностей і традицій. Конкуренція неминуче ділить національні господарства на переможців та тих, хто програв, для яких участь у ЄС і, особливо, у зоні євро обертається втратами національного багатства, зростанням безробіття, збільшенням дефіциту державного бюджету та державного боргу. Одним з найважливіших негативних чинників стійкості євро є наростання державного боргу низки країн валютного об'єднання (Рисунок 1 [162]).

Рисунок 1. Державний борг, у % ВВП

Зокрема, за даними європейської статистики, спостерігається значне зростання рівня державного боргу на рівні всієї єврозони. З 2007 р. по 2014 р. він зріс з 64,9 % до 92,1 %. У 2015–2016 рр. намітилося його невелике зниження до 88,9 %. Особливо високого рівня він досяг у південних країнах регіону: Португалії – 130,1 %, Італії – 132 %, Греції – 180,8 %. У ЄС прийнятним вважається рівень державного боргу до 60 %, його перевищення загрожує руйнівними наслідками для валютного об'єднання [161]. Справа в тому, що граничне зростання боргів – пряма дорога до дефолту, тобто до стану, коли неможливо обслуговувати борг: розплачуватися за облігаціями та сплачувати відсотки.

Навіть якщо дефолт загрожує окремій країні, це позначається на фінансовій безпеці об'єднання в цілому, бо підриває довіру до євро, європейських банків та корпорацій, інших організацій та фінансових інституцій ЄС, викликає ажітаж, створює спекулятивну обстановку на фінансових та валютних ринках. Саме тому Євросоюз спільно з МВФ та Світовим банком

постійно протягом багатьох років надають фінансову допомогу Греції, щоб не допустити відмови цієї країни від виконання фінансових зобов'язань.

Проте, це не веде до скорочення державного боргу цієї країни. Навпаки, як свідчать дані статистики, борг Греції лише зростає [162]. Пояснення у тому, що кошти фінансової допомоги надаються як позика. У результаті, має місце, з одного боку, поступова заміна боргу перед приватними інвесторами на заборгованість перед міждержавними фінансовими організаціями. З іншого боку, відбувається мультиплікація самого боргу, який зростає, незважаючи на різноманітні заходи впливу на грецький уряд з метою змусити його зменшити бюджетний дефіцит за рахунок посилення податкового навантаження на населення та підприємців, скорочення пенсій та збільшення пенсійного віку, а також запровадження режиму економії витрат на утримання державного апарату [161].

У ЄС причиною грецької боргової кризи зазвичай називають марнотратство державних властей Греції, їх нездатність забезпечити збирання податків і навіть «традиційні» лінощі громадян, небажання інтенсивно працювати [163]. Набагато рідше наголошується на важливіших обставинах: сам вступ Греції до Євросоюзу та єврозони призвів до деградації промисловості та скорочення сільського господарства через неконкурентоспроможність низки галузей цих сфер виробництва в рамках безмитної торгівлі та використання єдиної європейської валюти [161]. Подібно вплинула на грецьку економіку політика Брюсселя, який вирішив, що традиційні галузі виробництва, в яких колись була сильна Греція (сільське господарство та суднобудування), повинні бути скорочені на користь виробників Німеччини, Франції, Італії та Іспанії [163].

Загроза існуванню єврозони виходить не лише з того, що криза суверенних боргів підриває довіру суб'єктів світової економіки до євро та фінансових інституцій Єврозони. Нарощування боргів перед фінансовими організаціями самого об'єднання, і багато в чому безперспективність їх повернення (у разі Греції) означає, що Євросоюз поступово і проти своєї волі

втягується в таку систему фінансової підтримки аутсайдерів єврозони, яка може бути охарактеризована як безоплатне фінансування [161]. Це породжує, у свою чергу, невдоволення населення країн, які є донорами, здійснюють внески до Європейського стабілізаційного механізму, але не користуються його позиками через відсутність надмірних фінансових дисбалансів. До таких країн належить Німеччина, Фінляндія, Нідерланди. На цій основі з'являються, вже і на рівні офіційних осіб, заяви про можливе вилучення Греції з єврозони [162]. Альтернатива виключення – продовження політики фінансового підживлення Греції, що провокує виникнення небезпеки того, що в перспективі вже деякі країни-донори, можливо, будуть змушені дійти висновку про необхідність виходу з організації.

Євросоюз намагається пом'якшити боргову кризу, застосовуючи комплекс заходів. Серед цих заходів використовуються, зокрема, можливості ЄЦБ. Банк у результаті перетворюється на своєрідний інститут підтримки країн із високим борговим навантаженням.

На початку 2021 р. Євросоюз розпочав реалізацію політики посилення ролі євро як світової резервної валюти по відношенню до долара, зокрема і шляхом створення деномінованих в євро активів, емісії спеціальних євробондів, створення цифрового євро, стимулювання широкого використання євро країнами-партнерами [74]. Про це йшлося в Стратегії підвищення відкритості, сили та стійкості економіки та фінансової системи ЄС, підготовленої Європейською Комісією: «Євросоюзу необхідно просувати сильнішу міжнародну роль євро, стимулюючи країни-партнери розширювати його використання, підтримуючи створення деномінованих у євро активів та інструментів та зміцнюючи статус євро як світову резервну валюту» [78], – йдеться в документі. У Стратегії наголошується, що євро має стати основною валютою для інвестицій у проекти у сфері альтернативної енергетики у всьому світі, з цією метою ЄС має намір максимально широко використати емісію зелених євробондів. Окрім того, Європейська Комісія зазначає, що Європейський центральний банк з 2019 р. працює над проектом створення

цифрової валюти євро, яка має доповнити класичну форму європейської валюти: «Єврокомісія вважає за необхідне значно підвищити міжнародну роль європейської валюти, що знизить нашу залежність, знизить вартість наших транзакцій та підвищить геополітичний вплив Європейського союзу» [76], – зазначив єврокомісар з економіки Паоло Джентілоні, представляючи Стратегію.

На сьогодні доля євро у світових золотовалютних резервах становить близько 20 % і практично не змінилася з моменту створення цієї валюти, водночас частка долара скоротилася з 70 до 60 %, а китайського юаня зросла з 10 % до 18 % [75]. В цих умовах на майбутній ролі євро як міжнародної валюти можуть позначитися два фактори. По-перше, те, наскільки сильним і швидким буде коригування глобальних дисбалансів, і насамперед між глобальними заощадженнями, інвестиціями та споживанням. Сценарій поступового коригування частково залежить від бажання іноземців продовжувати набувати активів США. Несподівана зміна переваг портфельних інвесторів та їх відмова від активів США можуть викликати різке падіння долара та призвести до різкого розширення використання євро як міжнародної валюти. У той же час більш плавне коригування дисбалансів запобігає несподіваному і сильному падінню курсу долара і навряд чи суттєво позначиться на міжнародній ролі євро. Другим фактором є швидке економічне зростання Китаю та Індії та накопичення резервів в іноземній валюті країнами Азії. Підйом економіки Китаю та Індії призведе до зменшення відносної глобальної ролі та впливу зони євро та усунення акценту в торгівлі та в операціях з капіталом на валюти цих двох країн. Однак навряд чи розширення міжнародного використання їх валют у найближчому майбутньому відбуватиметься такими ж темпами, як зростання їхньої економіки. Оскільки країни Азії володіють значною часткою світових офіційних резервів, їхня реакція на можливе подальше зниження курсу долара матиме велике значення.

РОЗДІЛ 4

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ МОНЕТАРНИХ ВІДНОСИН ЯК ПОЛІТИЧНОГО ІНСТРУМЕНТУ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

4.1. Природа та функції економічних санкцій в геополітичних процесах

Використання обмежувальних заходів економічного характеру як засобу тиску однієї держави на іншу з метою примусити її уряд піти на поступки та відкоригувати свою політику відомі ще з античних часів, коли у 432 р. до н. е. Афінським морським союзом накладено заборони на торгівлю з Мегарою з метою зупинити прийом тут афінських рабів-втікачів, що стало приводом до початку Пелопонеської війни [12, с. 39]. Відтоді обмеження у форматі санкцій періодично застосовувалися державами для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей. В XX ст. з'явилися багатосторонні механізми застосування санкцій, які пов'язані переважно з діяльністю міжнародних організацій.

Загалом, економічні санкції можуть бути означені як «обмежувальні заходи економічного характеру, застосовувані країною або групою країн до іншої країни або групи країн з метою змусити уряди цих країн змінити свою політику» [12, с. 39]. Санкції можуть набувати формату повної або часткової заборони імпорту товарів з цих країн, експорту товарів до них, обмеження фінансових операцій, включаючи транскордонні інвестиції та розрахунки. Застосування економічних санкцій має на меті тиск на державу з тим, щоб змусити її уряд припинити провадження певної політики і прийняти відповідні рішення: припинення підтримки міжнародного тероризму, виведення військ з окупованих територій, припинення практики порушення прав людини, приєднання до міжнародного договору, проведення прозорих виборів [122, р. 283].

У міжнародно-правових документах не сформоване конкретний і вичерпний перелік економічних санкцій, адже кожен випадок їх застосування є

окремим, тож вимагає індивідуального розгляду. Відсутні в Статуті ООН й поняття *економічні санкції* та *ембарго*, однак у Ст. 41 Статуту згадується «повна або часткова перерва економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо- або інших засобів сполучення, а також розрив дипломатичних відносин» [27], що загалом відповідає поширеним уявленням про санкції.

У теоретичному плані аналіз економічних санкцій необхідно здійснювати в контексті дослідження механізму забезпечення відповідних зобов'язань. Слід зазначити, що як всякий міжнародний договір, що регулює господарську діяльність, так і будь-яка міжнародна економічна організація, володіють, в порівнянні з національним правопорядком, досить обмеженими можливостями забезпечення примусу до дотримання прийнятих зобов'язань. Національні правопорядки вирішують цю задачу головним чином за рахунок правомірного застосування примусу щодо об'єктів власного регулювання. На відміну від них, міжнародні організації подібних прав не мають і змушені покладатися скоріше на сумлінне дотримання зобов'язань і свій моральний авторитет [18, с. 13]. Не є винятком і такі глобальні форуми, як Міжнародний валютний фонд або Всесвітній банк, в розпорядженні яких є, зокрема, інструменти прямого фінансового впливу (на основі відмови в наданні кредитів), але які проте нерідко нездатні ефективно вплинути на поведінку держави. В таких умовах часто єдиним інструментом дієвого примусу є економічні санкції, які застосовуються по відношенню до певної держави і до фізичних та / або юридичних осіб, які перебувають під її юрисдикцією, з метою домогтися припинення допущених правопорушень або їх запобігання та дотримання прийнятих на себе державою міжнародноправових зобов'язань. При цьому в більшості випадків мова фактично йде про застосування примусу щодо суб'єктів, які не перебувають у сфері юрисдикції держави, що запроваджує санкції. Певним винятком з цього правила є обмежувальні заходи, прийняті Радою Безпеки ООН, в безпосередній юрисдикції якої знаходиться переважна більшість держав світу (з прийняттям 14 липня 2011 року Південного Судану

число держав-членів ООН склало 193 країни). І тут погодимося з К. Мануїловою, яка відзначила, що «примус як елемент методу функціонування міжнародного права уявляє собою не насильство, а один із засобів реалізації права. Його необхідний ознака – правомірність. Примус має бути правомірним як за основою, так і за методами і обсягом. Правомірність визначається насамперед основними цілями і принципами міжнародного права» [12, с. 40].

У своїй крайній формі санкції припускають повну або часткову заборону економічних відносин з державою-правопорушницею. У такому випадку прийнято вживати поняття «ембарго». У менш жорсткому вигляді економічні санкції можуть приймати форму відміни режиму найбільшого сприяння, торгових преференцій, заборони на надання кредитів або погіршення умов кредитування, погіршення умов торгівлі і т.п. Так, наприклад, стаття 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» передбачає застосування як повної заборони (повного ембарго), так і часткової заборони (часткового ембарго) на торгівлю, позбавлення режиму найбільшого сприяння або пільгового спеціального режиму, впровадження спеціального мита, режиму ліцензування зовнішньоекономічних операцій і встановлення квот та інші заходи [21]. В якості примусових заходів економічного характеру зберегли своє значення і реторсії (від пізнолат. *retorsio* – зворотна дія), під якими розуміються дії однієї держави, що здійснюються у відповідь на несправедливі або недружні дії іншої держави, з метою досягнення правомірними засобами такого положення, при якому врегульовуються розбіжності між сторонами і відновлюються порушені права [12, с. 41]. При цьому реторсії є відповіддю на цілком правомірні дії держави, що здійснюються в силу її територіальної юрисдикції (наприклад, стягування підвищених митних податків), але які наносять безпідставну шкоду інтересам або престижу іншої держави.

Застосування санкцій як інструменту зовнішньоекономічної політики держави пояснюється досить просто: оскільки санкції ведуть до економічних втрат, відчутним всім населенням держави, що знаходиться під дією санкцій, це тим самим викликає незадоволеність відносно політики, що проводиться її

урядом, яка спричинила застосування санкцій до даної держави [96]. В свою чергу, це змушує керівництво даної держави йти на поступки з метою скасування введених відносно неї заходів. Показовим у цьому відношенні є приклад торговельних відносин останніх років між Україною і Росією, супроводжувані введенням взаємних зустрічних торговельних обмежень, які отримали назви «сирної», «цукеркової», «м'ясної», «цукрової» та інших торгових воєн. Можливий і дещо інший варіант, за яким санкції накладаються для того, щоб обмежити доступ до певних видів фінансових і матеріальних ресурсів держави. Прикладами тому, на жаль, знову ж можуть служити обмеження, що вводяться в останні роки щодо України і Росії, і зокрема реалізовані в поточний момент рестриктивні заходи з боку США і ряду європейських держав на адресу Росії. Самі по собі зазначені заходи вводяться відносно держави, чия політика не відповідає висунутим вимогам, в ряді випадків мова може йти про покарання тієї чи іншої країни за вчинене міжнародне правопорушення.

Російська агресія Росії в Україні однозначно визначалася як гібридна війна, яка за визначенням президента Globe Risk International Inc. А. Белла, є «військовою стратегією, яка одночасно поєднує звичайну війну, нерегулярну війну та кібервійну для досягнення успіху» [102]. Росія використала концепцію нелінійного конфлікту, яка застосовувалася під час вторгнення до Криму та його анексії, та продовжує застосовуватися під час збройного конфлікту на Донбасі. Нелінійна війна ведеться засобами «незвичних, звичайних та нерегулярних військ у поєднанні з психологічними, економічними, політичними та кібернетичними нападами. Гібридну війну можна описати як використання гнучкої та складної динаміки бойового простору, що, в свою чергу, вимагає високо адаптованої, добре навченої та стійкої реакції .... Плутанина та безладдя виникають, коли інформація як зброя посилює відчуття незахищеності в населення та ставить під сумнів політичну, соціальну та культурну ідентичність» [102]. Саме маркери ідентифікації та ідентичності є найбільш важливою характеристикою гібридної війни. Аналізуючи стратегію

російського агресора в Криму, А. Белл підкреслив, що «російський прапор підняли жителі Криму, а не російські солдати. Російські сили не мали жодних ідентифікаційних маркерів або знаків відмінності» [102]. І хоча світове співтовариство чітко розуміло, що Росія несе відповідальність за порушення суверенітету України, результатом стала «плутанина, породжена дезінформаційними кампаніями, кібератаками, невстановленими марками російських спецназівців та, згодом, діями на Сході України» [102], що призвело до вагань серед західних партнерів України та дозволило росіянам закріпити результати анексії Криму. Інструментом актуалізації маркерів ідентифікації та ідентичності стала російська дезінформація, яка поширюється через телебачення, соціальні медіа та інші типи джерел засобів масової інформації та є надзвичайно складною, тож не повинна сприйматися як спрощена пропаганда. В таких умовах гібридної війни протистояти Україна може російському агресору тільки за допомогою підтримки міжнародного співтовариства та партнерів по двостороннім відносинам. Одним з інструментів такої допомоги, як зазначалося вище є санкції, які не піддаються дезінформаційному впливу гібридної війни.

Початком комплексу санаційної політики Канади проти Росії можна вважати вимогу Уряду Канади до 6 російських військовослужбовців, які вивчали англійську і французьку мову в Сен-Жані (Квебек), 2 російських військовослужбовців, які брали участь у навчальній програмі на базі CFB Gagetown та 1 військовослужбовця, який навчав канадських солдатів російській мові в Гатіно (Квебек) [7] покинути територію країни упродовж 24 годин. Такі вимоги були виголошені одразу після початку російського вторгнення в Крим.

Невдовзі, зважаючи на незаконну анексією Росією Криму та триваючу російську окупацію частини Східної України, Канада запровадила санкції проти Росії, її фізичних та юридичних осіб. Санкції були введені в дію «Положенням про спеціальні економічні заходи (Росія)» [93] з метою реагування на порушення конституції, суверенітету та територіальної цілісності України та набули чинності 17 березня 2014 р. До даного положення були

внесені зміни 19 березня, 21 березня, 28 квітня, 4 травня, 12 травня, 21 червня, 24 липня, 6 серпня, 16 вересня, 19 грудня 2014 р., 17 лютого та 29 червня 2015 р., 18 березня 2016 р. та 4 та 15 березня 2019 р.

«Положенням про спеціальні економічні заходи (Росія)» [93] накладалися заборони на активи та здійснення угод щодо визначених канадським урядом осіб, до яких належать як фізичні, так і юридичні особи. Усім громадянам Канади заборонялося здійснювати торгові операції, укладати або сприяти укладанню угод, надавати фінансові або супутні послуги. Положення також встановило обмеження щодо певних секторів, таких як фінансовий та енергетичний сектори. За окремими винятками, ці обмеження забороняли канадцам та будь-якій особі в Канаді брати або надавати боргові зобов'язання, строком погашення яких становить більше 30 днів (для суб'єктів зі Списку 2, до якого віднесено 7 суб'єктів господарської діяльності), або 90 днів (для осіб зі Списку 3, до якого віднесено 8 суб'єктів господарської діяльності). Також заборонялося торгувати цінними паперами. До основного списку (Список 1) потрапили 118 фізичних осіб, громадян Росії та 69 суб'єктів господарської діяльності [93].

Положенням встановлювався чіткий перелік товарів, на які накладалася заборона вивозити, продавати, поставляти чи доставляти до Росії, якщо вони можуть бути використані для видобування нафти на морських платформах (глибина більше 500 м), сланцевої нафти або здійснення розвідки та видобутку арктичної нафти. Сюди ж була віднесена заборона на надання будь-яких фінансових, технічних чи інших послуг, пов'язаних з товарами, на які поширюється ця заборона. Винятки поширювалися на угоди, укладені до 17 березня 2014 р., пенсійні виплати громадянам Канади; операції щодо рахунків у фінансових установах, які знаходяться в дипломатичних місіях, за умови, що операція потрібна для того, щоб місія виконувала свої дипломатичні функції відповідно до Віденської конвенції про дипломатичні відносини; угод міжнародних організацій з дипломатичним статусом, установ ООН, Міжнародного Червоного Хреста та Червоного Півмісяця або канадських

неурядових організацій, які уклали угоду з Міністерством закордонних справ, торгівлі та розвитку Канади; фінансові послуги, необхідні для отримання юридичних послуг в Канаді щодо застосування санкцій; погашення позик за угодами, укладених до набрання чинності даного Закону [93].

Отже, введення санкцій проти Росії було обґрунтованою політикою Канади, яка «передбачала фінансові санкції проти Росії та тих, хто підтримує агресію Путіна у всьому світі» [102] та мала економічне спрямування. Однак в публічному дискурсі означалися й застереження щодо санкцій Канади проти Росії. Наприклад, доктор С. Дж. Мехарг, ад'юнкт Королівського військового коледжу Канади, припустила, що санкції завдають шкоди російському народові більше, ніж Президентові Росії В. Путіну та його оточенню: «Я ніколи не була шанувальником економічних санкцій, тому що люди, які постраждали від санкцій, – це жінки, діти та чоловіки. Коли ми дивимося на Росію, то бачимо, що більше, ніж керівництво страждають люди, оскільки російські лідери можуть обійти заборони» [141].

На користь санкцій свідчило те, що упродовж усього періоду їх дії, Росія продовжувала відігравати дестабілізуючу роль в Україні, заперечуючи свою відповідальність за конфлікт. Крім того, починаючи з 2014 р. Росія послідовно вживала заходів для зміцнення контролю над незаконно анексованим Кримським півостровом шляхом будівництва мосту через Керченську протоку, накладення адміністративних та технічних санкцій на українські та міжнародні судна, що проходять через Керченську протоку до українських портів Маріуполя та Бердянська, що є основними експортними терміналами для України. 25 листопада 2018 р. Росія таранила, обстрілювала та захопила кілька українських суден з членами екіпажів. Беручи все це до уваги, Канада 15 березня 2019р. внесла зміни до «Положення про спеціальні економічні заходи (Росія)» [93], включивши до списку 25 фізичних осіб та 14 суб'єктів господарювання, що засвідчує продовження засудження Канадою дій Росії в Україні. Згодом, організація та проведення Росією незаконних виборів в Криму

у вересні 2019 р., які не були визнані Канадою, спричинили посилення канадських санкцій проти Росії.

Російська агресія в Україні чітко пов'язується Канадою з діями режиму В. Януковича, що стало причиною запровадження Канадою санкцій проти фізичних і юридичних осіб України. Санкції були введені в дію «Положенням про спеціальні економічні заходи (Україна)» [94] з метою реагування на порушення конституції, суверенітету та територіальної цілісності України та набули чинності 17 березня 2014 р. Зміни до даного закону вносилися 19 березня, 12 квітня, 12 травня, 21 червня, 11 липня, 24 липня, 6 серпня та 19 грудня 2014 р.; 17 лютого та 29 червня 2015 р.; 18 березня та 28 листопада 2016 р.; 4 березня, 15 березня та 25 червня 2019 р.; 29 січня 2020 р. [94].

«Положенням про спеціальні економічні заходи (Україна)» [94] заморожувалися активи та вводилася заборона на здійснення угод щодо фізичних та юридичних осіб, причетних до незаконної анексії Криму та російської частини Східної України. До фізичних осіб було віднесено: (1) осіб, які займається діяльністю, що прямо чи опосередковано сприяє, підтримує, забезпечує фінансування або сприяє порушенню / спробі порушення суверенітету чи територіальної цілісності України, перешкоджає роботі міжнародних організацій в Україні; (2) найманих працівників або член сімей осіб, визначених в 1 пункті; (3) суб'єктів господарювання, які належать або контролюються особою, зазначеною в пункті 1, або діють від її імені; (4) суб'єктів господарювання, право власності чи контролю яких змінено особою, яка порушила або намагалася порушити суверенітет або територіальну цілісність України; (5) суб'єктів господарювання в Україні, які прямо чи опосередковано сприяють, підтримують, забезпечують фінансування або сприяють порушенню суверенітету чи територіальної цілісності України, перешкоджають роботі міжнародних організацій в Україні [94]. Станом на 29 січня 2020 р. до переліку фізичних осіб та суб'єктів господарювання, на які Уряд Канади накладав санкції, було віднесено, відповідно 202 особи та 40 суб'єктів господарювання. Громадянам Канади, які перебували як на території

країни, так і за її межами заборонялося: вступати у торгівельні відносини та укладати угоди щодо будь-якого майна, де б воно не знаходилося, якщо воно перебувало у власності визначених осіб, на яких поширюються санкції; укладати, прямо чи опосередковано сприяти будь-якій операції, пов'язаній з такою угодою; надання будь-якої фінансової або супутньої послуги щодо такої угоди; надавати доступ до товарів для визначених осіб; надавати будь-які фінансові або супутні послуги визначеним особам. Зауважимо, що Законом передбачався механізм вилучення зі списку осіб та суб'єктів господарювання, в разі, якщо буде отримана відповідна заява, а за результатами її розгляду буде отримано позитивний висновок.

«Положення про спеціальні економічні заходи (Україна)» [94] оперує поняттям «Кримський регіон України» (далі Крим – В. М.), яке «означає Автономну Республіку Крим та місто Севастополь та територіально включає сушу та море» [94]. Відповідно, громадянам Канади, які перебували як на території країни, так і за її межами заборонялося: інвестувати в Крим, якщо ця інвестиція передбачає торгівлю будь-яким майном, яке знаходиться там, є власністю особи, суб'єкта господарювання чи територіальної громади; надавати або отримувати фінансові чи інші послуги з метою здійснення інвестицій; імпортувати, купувати, відвантажувати або іншим чином торгувати товарами, технічними даними та послугами, фінансовими послугами, пов'язаними з туризмом; реєструвати круїзне судно в Криму, якщо воно ліцензовано та має ідентифікаційний номер відповідно до законодавства Канади [94].

На основі «Закону про заморожування активів корумпованих іноземних посадових осіб» [92] в «Положенні про заморожування активів корумпованих іноземних посадових осіб (Україна)» [92] (FACFOA) були вироблені та ухвалені спеціальні норми, якими створювалися правові підстави для обмеження торгівлі, укладання угод, фінансових операцій для представників українського політикуму та членів їх сімей. Ці норми визначалися як такі, що відповідають «інтересам міжнародних відносин» [95]. Прем'єр-міністр Канади С. Харпер заявляючи 12 травня 2014 р. про те, що Канада ввела додаткові

економічні санкції та заборони на поїздки для 12 осіб, що мають українське (6 осіб) та російське (6 осіб) громадянство та які сприяли порушенню Росією українського суверенітету та територіальної цілісності, наголосив, що «російська протиправна окупація України та її провокаційна військова діяльність залишаються серйозним занепокоєнням міжнародної спільноти» [142], оскільки вона є серйозним порушенням міжнародного миру та безпеки та вказує на те, що агресія режиму Путіна не має залишитися без відповіді.

Станом на 1 жовтня 2020 р. статус викритих корумпованих посадових осіб України налічував 16 осіб. Зауважимо, що максимально він складався з 18 осіб [92], однак у 2019 р. санкції були зняті з колишнього радника колишнього Президента України В. Януковича І. Калініна та сина В. Януковича, колишнього депутата Верховної Ради України В. Януковича [92]. Зважаючи на те, що безпосередня військова присутність Росії в Україні та порушення суверенітету і територіальної цілісності України тривають, 3 квітня 2019 р. Канада ухвалила рішення про продовження дії «Положенні про заморожування активів корумпованих іноземних посадових осіб (Україна)» [92] на п'ять років, починаючи з 6 березня 2019 р. [130]. Загалом, від 2014 р. Канада встановила санкції щодо 435 фізичних та юридичних осіб, багато з яких кореспондувалися з санкціями з боку США та ЄС [55].

Для визначення канадських санкцій проти Росії як інструменту впливу на процес врегулювання конфлікту на Сході України, важливого значення набуває суспільна дискусія щодо його потенціалу та доречності. На нашу думку, її структура та основні фрейми формувалися під впливом позиції постійного комітету Палати громад з питань національної оборони, представники якого у період 23–26 вересня та 16–25 жовтня 2017 р. відвідали Україну з метою кращого зрозуміння ситуації на місцях та оцінки розмірів та форм канадської допомоги Україні як особливому партнеру по двостороннім відносинам [24]. Під час численних зустрічей з українськими урядовцями та військовими, експертами з питань оборони та науковцями, відвідин Міжнародного центру миротворчості та безпеки в Яворові, була вироблена консолідована позиція

щодо ролі та значення канадських санкцій для протистояння України російському агресору.

Важливість і необхідність санкцій як інструменту впливу на агресора та механізму підтримки партнера по двосторонній взаємодії підкріплювалася низкою позицій, що трансливалися канадським політикумом у внутрішньополітичному середовищі та на міжнародній арені. По-перше, на необхідність застосування санкцій щодо Росії вказувало те, що найближчим часом збройний конфлікт не буде врегульований мирними засобами: «війна Росії в геополітичному центрі Європи триває вже четвертий рік, і жодних реальних ознак, що вона скоро закінчиться немає» [102]. По-друге, завершення конфлікту має надто віддалену перспективу, оскільки його зміст визначається здебільшого проблемами національної ідентичності українців та росіян. Ми підтримуємо з цього приводу позицію Т. Кузьо, «що цей конфлікт є дуже глибоким і, отже, довгостроковим, тому що в кожному регіональному середовищі, де у вас є питання національної ідентичності, їх потрібно довго змінювати» [102]. Росіяни та українці мають різні погляди один на одного та своє майбутнє. Тоді як багато українців маркують Росію та її президента В. Путіна як агресорів, що вирішили втримати Україну під сферою впливу Росії, росіяни важко сприймають те, що українці є окремим народом, тож розглядають прагнення України вестернізуватися, набути членства в ЄС та НАТО як загрозу власній безпеці. Відповідно, західні партнери України застосовують інструменти обмеження позиції Росії як світової держави. По-третє, застосування санкцій проти Росії є виправданим кроком, оскільки військове втручання Росії в Криму та на Донбасі є спробою дестабілізувати, розділити та балканізувати Україну та може означатися як «геополітичне перетягування каната» [102] між заходом та Росією. Відповідно, агресія Росії в Україні є загрозою не лише для української держави, а й для всього західного світу, для яких вона стає екзистенційною загрозою. По-четверте, санкції як інструмент підтримки України є інвестицією Канади у власну безпеку, адже

«Україна залишається єдиною реальною силою, яка стоїть між російськими загарбниками та безпекою та стабільністю Європи» [102].

Важливим елементом дискурсу канадських санкцій проти Росії стали виступи українських політиків перед канадськими парламентарями. Так, під час свого візиту до Канади 17 вересня 2014 р. Президент України П. Порошенко наголосив, що відтоді, як Канада визнала незалежність України у грудні 1991 р., «наші країни поєднані дружніми та партнерськими відносинами. Незважаючи на відстань, ми завжди відчуваємо, що Канада поряд з нами, пліч-о-пліч в питаннях реформування та захисту суверенітету, територіальної цілісності і незалежності нашої держави» [14].

Виступаючи 24 жовтня 2017 р. перед Постійною комісією Палати громад з питань національної оборони, Віце-прем'єр-міністерка з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України І. Климпуш-Цинцадзе наголосила, що збройний конфлікт негативно впливає на Україну: «ті три роки війни, який ми ведемо на власній території проти Російської Федерації, призвели до вбивства 10000 мирних жителів і військовослужбовців та поранення понад 25000, [та] понад 1,5 мільйона внутрішньо переміщених осіб» [102]. Вона додала, що 7 % території України окуповано ворожими силами, в результаті чого Україна втратила близько 20 % свого економічного та промислового потенціалу. Збройний конфлікт спричинив масові руйнування, сотень будинків, шкіл, закладів охорони здоров'я, культурних пам'яток, електромереж, мереж водопостачання, доріг та залізничних колій, що утворювали інфраструктуру окупованих територій. Вартість збитків, завданих збройним конфліктом на Сході України, була оцінена політикинею у близько 50 млрд. дол. [102].

У своєму виступі перед канадськими парламентарями І. Климпуш-Цинцадзе особливо наголосила на порушеннях прав людини російськими агресорами на окупованих територіях України. Окупаційний режим підтримує нетерпимість до інакомислення, встановлює незаконні правила для уможливлення тиску, переслідування, затримки та викрадення незгодних з окупацією. Росія як окупаційна держав вдалася на території України до

масштабної націоналізації приватної, комунальної та державної власності. До найбільш серйозних проблем, яка потребує міжнародного втручання та зусиль Канади як особливого партнера України, була віднесена проблема зміни етнічного складу Криму шляхом примусового запровадження російського громадянства [102]. Фактично Росія проводила кампанію «дуже суворої деукраїнізації» [102] в Криму, переслідуючи кримськотатарський народ, етнічних українців та всіх, хто виступає проти російської окупації Криму.

Увага канадського політикуму була повернута й до гуманітарних аспектів безпеки на Донбасі. І. Климпуш-Цинцадзе поінформувала Постійну комісію Палати громад з питань національної оборони, що в Україні, станом на жовтень 2017 р. було 405 осіб, які зникли безвісти на територіях, що не перебувають під контролем України, а Росія не виявила намірів чи бажання допомогти українцям знайти зниклих осіб. Росія фактично «продовжує блокувати процес звільнення заручників та незаконно затриманих осіб», навіть попри зобов'язання Мінську II [102].

Не менш важливої уваги потребували й потребують дезінформаційні кампанії та кібератаки російського агресора: «Україна стикається з бурєю дезінформації та фейковими новинами, що мають на меті ізолювати її від партнерів та союзників у міжнародному співтоваристві та подати неправдиву картину світу, наполягаючи на тому, що це внутрішня громадянська війна на противагу реальній агресії Російської Федерації на нашій території» [102].

Канадські санкції стали найефективнішими політичним інструментами протидії російському агресору, адже вони були чітко пов'язані з конкретними цілями – деокупацією Криму, деокупацією Донбасу, відновленням територіальної цілісності України та реінтеграцією територій України в одній державі. Санкції є таким інструментом зовнішньополітичного впливу, який можна «налаштовувати» відповідно до зміни ситуації, поступово збільшувати, якщо не спостерігається прогресу та не скасовувати, поки цілі не будуть досягнуті. Санкції сигналізують агресору, що дестабілізація зовнішньої

політики, порушення міжнародного права та міжнародних правил і процедур є неприйнятними для системи міжнародних відносин.

Оцінюючи роль української діаспори Канади у лобіювання запровадження та підтримки санкцій проти Росії, зауважимо, що одразу після ухвалення антидемократичних законів 16 січня 2014 р. КУК, засуджуючи політику В. Януковича через підписання скандальних законів, які «обмежують свободу слова, зібрань, право на належне проведення правосуддя і свободу асоціацій, серйозно скорочують політичні права й свободи громадян в Україні» [26], закликав уряд Канади, США та ЄС негайно запровадити візові обмеження та індивідуальні фінансові санкції проти осіб, відповідальних за порушення прав і свобод людини в Україні. Вже 27 січня 2014 р. депутат від Ліберальної партії Р. Гудель, запитуючи уряд Канади про ситуацію в Україні, закликав його перейти від загальних заяв до конкретних дій, включаючи відправку офіційних спостерігачів, прискорення процедури надання віз для тих, хто повинен виїхати з України задля власної безпеки та встановлення санкцій для фізичних осіб, включаючи заборону на в'їзд та заморожування активів з метою змусити зупинити український політиком припинити антидемократичну діяльність.

Після запровадження санкцій, КУК у своїх заявах постійно вітав політику канадського уряду щодо їх продовження [151]. Президент Конгресу українців Канади О. Хичій наголошувала з цього приводу: «Канада розуміє, що послаблення санкцій не досягне тих результатів, яких очікує світ, а саме зупинення агресії проти України. ... Поки в Україні триває війна й Крим залишається окупованим, міжнародній спільноті варто посилювати санкційний тиск» [8]. Українська діаспора Канади, маючи варіативні інструментами впливу на міжнародну політику, використала найбільш дієву стратегію досягнення власних цілей – вплив на державу перебування. Будучи самодостатньою інституцією, українська діаспора Канади наділена соціальними, політичними та гуманітарними джерелами впливу, які ствердили її як суб'єкта міжнародної політики. Відповідно, її позиція стала вагомим чинником постійного

продовження та розширення санкцій Канади проти Росії, яка здійснює агресивну політику в Україні.

Важливим інструментом розгортання політичної складової українсько-канадських двосторонніх відносин в умовах гібридної війни в Україні є канадська підтримка членства України в НАТО. Канада офіційно висловилася за набуття Україною членства в Альянсі [20], а згодом неодноразово висловлювалася за їх поглиблення та посилення діалогу. Однак, перспективи членства України в НАТО виходять за межі власне двосторонніх відносин, тож позиція та політика тільки двох держав не може забезпечити статусу члена цієї без пекової структури. Зважаючи на те, що саме безпекова співпраця набуває особливої актуальності для України в умовах російської агресії, вона стала важливою частиною українсько-канадських двосторонніх відносин.

Отже, санкції є особливим інструментом, який, поєднуючись з іншими, може стати основою для формування стратегії геополітичного позиціонування засобами монетарної політики.. Санкції є певним компромісом між дипломатичними методами та більш активними діями, що включають військові дії та таємні операції. Найбільш поширеною формою санкцій є економічні санкції. Економічні санкції є привабливим інструментом зовнішньої політики, оскільки, на відміну від війни, можуть вирішувати міжнародні конфлікти з меншими витратами та людськими жертвами. Санкції доповнюють дипломатичні методи та надають можливість відкласти або навіть уникнути використання військових засобів. відповідно, до економічних санкцій найчастіше вдаються країни, які провадять активну зовнішню політику та є суб'єктами геополітичних відносин.

4.2. Криптовалюти як інструмент монетарної диверсифікації в глобалізованому світі

З позицій монетарного рівня аналізу будь-яка якісна альтернатива звичним валютам може розглядатися як потенційний інструмент формування світового порядку. Держави, сила яких походить від емісії валют, якщо вони

прямо не стоять за створенням альтернативи, повинні взяти її під свій контроль, або обмежити її поширення. Коли альтернативою стає золото, то реакція бенефіціарів виявляється досить передбачуваною. Однак у сучасному світі, що характеризується бурхливим розвитком інформаційних технологій, такі альтернативи з'являються не тільки у фізичному світі, а й у кіберпросторі, що ставить складні питання щодо способів збереження монетарної влади бенефіціарами та можливих контурів майбутнього світоустрою. Найвідоміша і найпоширеніша нині цифрова валюта біткоїн, володіючи багатьма перевагами золота і яка часто підноситься як «аполітичний» засіб, вже серйозно впливає на горизонтальну і вертикальну конфігурацію монетарного рівня світового порядку [131, р. 164].

Згідно з найпоширенішою точкою зору, біткоїн був створений 2008 р. незалежним програмістом або групою програмістів на ім'я С. Накамото з метою підвищення анонімності при інтернет-комунікаціях [121]. Однак існують і менш популярні версії, згідно з якими за біткоїном, що представляє складний продукт, стоїть велика група програмістів, що працюють на сильну з економічної та технологічної точки зору державу. Такою державою, з більшою ймовірністю, могли бути США або Японія. США могли мотивуватися бажанням скоротити величезну масу доларів, що циркулюють у світі, щоб запобігти обвалу, або створити контрольовану альтернативу долару з цією ж метою. Мотив Японії міг полягати в бажанні знайти монетарну владу, порівнянну з її нинішнім економічним потенціалом. При цьому вона уникала конфронтації зі США, неминучою, якби вона обрала конвенційний шлях (заміна долара єною, що, в принципі, важко реалізувати і з об'єктивних причин) [113, р. 144].

До винаходу біткоїна будь-які онлайн-транзакції завжди вимагали надійного посередника. Сьогодні в світі існує понад одну тисячу різних криптовалют, найпоширенішою з яких є біткоїн. Обіг цифрових валют не контролюють ані уряди, ані банківські установи, тому принципи функціонування криптовалют надають змогу здійснювати децентралізовані,

безпечні, анонімні транзакції в усьому світі через мережу Інтернет, укладати смарт-контракти з використанням технологічної системи Blockchain, що фіксує операції з цифровими валютами в публічній цифровій книзі. Ця система ґрунтується на математичних законах, тому мінімізує корупційні ризики. Відтак, криптовалюта позиціонується як надійна та захищена від підробок валюта. Зауважимо, що розробники технології блокчейн не наділяють біткоїн статусом грошей, а зазначають, що це є система електронних транзакцій, заснована на недовірі всіх учасників [17, с. 28].

Використання криптовалют оптимізує здійснення операцій у платіжній системі, однак їх активне застосування, окрім вигод, зумовлює виникнення ризиків у сферах безпеки, захисту прав споживачів та запобігання вчиненню фінансових злочинів. Відтак, сьогодні контролюючі органи державної влади намагаються пояснити, яким чином здійснювати правове регулювання криптовалют і чи взагалі має такий вид валюти правові підстави для існування.

Хто б не був творцем біткоїна, він формує нову сферу політичної взаємодії, учасниками якої виступає безліч держав. Вже сьогодні він задає горизонтальну зміну монетарного рівня світового порядку, у якій можна назвати групи держав: держави, визнали його платіжним засобом; держави, які ставляться до нього нейтрально, тобто прямо не забороняють його, але не визнають його засобом платежу; держави, які безпосередньо забороняють операції з ним на своїй території. До першої групи належать низка держав, зарахованих нами до напівбенефіціарів існуючого світового порядку. Такий стан речей швидше за все пояснюється тим, що ці держави мають усі необхідні технологічні та економічні можливості займати більш високе місце в монетарній ієрархії, але змушені з низки історичних причин, що багато в чому втратили свою актуальність, підкорятися правилам гри та віддають пріоритет американському долару. Інакше кажучи, для них биткойн – це певний засіб здобуття монетарної влади, «ліфт», з допомогою якого вони можуть піднятися з рівня напівбенефіціарів до рівня бенефіціарів, не побоюючись протидії останніх. До держав цієї групи ми зараховуємо Японію, Австралію, Швейцарію.

На даний момент Японія є лідируючою державою в освоєнні біткоїна. З 1 квітня 2017 р. біткоїн у цій країні має такий самий статус, як і традиційні валюти, тобто вважається законним засобом платежів. Відповідно до поправок до низки існуючих законів, що легалізували біткоїн, цифрові валюти є майном, яке може використовуватися для будь-яких винагород, купівлі та продажу товарів та послуг. Доходи від операцій з біткоїном прирівнюються до доходів від комерційної діяльності і тому мають оподатковуватись відповідним податком. Провідні позиції Японії у справі освоєння біткоїна пояснюються багатим досвідом та активною підтримкою уряду. Перша біткоїн-біржа розпочала роботу в Японії ще в 2010 р. (Mt.Gox), незабаром з'явилися й інші, досконаліші та інноваційні платформи (Coincheck). Японський уряд вживає заходів для залучення інвесторів у національну біткоїн-індустрію, всіляко сприяючи інтеграції цифрової валюти в існуючу банківську систему. Вищезазначені поправки зобов'язують біржові платформи займатися ідентифікацією своїх клієнтів, тобто визначати особистість, координати, мету угод, проходити реєстрацію в державному Агентстві фінансових послуг, а також зберігати історію транзакцій та повідомляти владу про підозрілі операції. Передбачається, що всі ці заходи мають забезпечити рівну роботу сектору цифрових валют, контрольованого урядом [46, р. 18–19].

Австралія, за словами її офіційних осіб, планує зайняти місце глобального центру сучасних фінансових технологій. Австралія визнала біткоїн валютою, скасувавши подвійне оподаткування та розробивши зведення правил, що перешкоджають його використанню у незаконних угодах. З 1 липня 2017 р. громадяни були звільнені від обов'язку сплачувати податок як за купівлю, так і за продаж біткоїнів, оскільки вони вважалися різновидом товару, а не грошима [44]. У квітні 2018 р. в Австралії набув чинності закон, що зобов'язує будь-яку цифрову валютну біржу співпрацювати зі спеціальним державним органом – Австралійським звітно-аналітичним центром транзакцій, а саме проходити реєстрацію, передавати інформацію про угоди обсягом понад 10000 австралійських доларів [43]. За підтримки уряду, біткоїн активно

впроваджується у повсякденне життя. З лютого 2018 р. міжнародний аеропорт міста Брісбена став приймати біткоїни за послуги, що надаються на його території [117], з березня 2018 р. біткоїни можна вільно купувати в більш ніж 1000 газетних кіосків по всій країні [132].

Швейцарія через біткоїн намагається зберегти статус фінансового центру світу, підірваний США у рамках боротьби проти офшорних рахунків. Після економічної кризи США змусили Швейцарію розкрити інформацію про американських платників податків, які користуються її банківськими послугами, тим самим позбавивши її одного з великих джерел доходу. Прагнучи компенсувати дискредитований статус безпечної «податкової гавані», Швейцарія оголосила про плани створення «криптодолини», яка має стати місцем концентрації ресурсів, здатних посилити її міжнародний вплив. Сьогодні швейцарський уряд підтримує компанії, що працюють у сфері сучасних фінансових технологій. У кантоні Цуг, де постійно розширюється мережа біткоїн-банкоматів, послуги, надані місцевим урядом, вже можна оплатити біткоїнами [126].

Випереджаючи інших у справі впровадження біткоїну в суспільне життя, ці держави прагнуть стати в майбутньому своєрідними біткоїн-столицями або біткоїн-полюсами світу, у яких будуть важелі впливу на країни, які із запізненням підуть цим шляхом. Тут можна говорити про нову вертикальну конфігурацію світового порядку на його монетарному рівні.

Вважається, що робота системи біткоїнів, їх випуск та обіг повністю деполітизована, що біткоїн є аполітичною системою, що усуває владні відносини. Однак, швидше, біткоїн володіє потужним політичним потенціалом, оскільки може виявитися засобом переформатування владних центрів і вибудовування нової ієрархії. Провідна роль замість Центрального банку належить програмному продукту, а, як наполягає Л. Лессіг, в Інтернеті саме програма є законом [119]. У реальному світі закон уповноважує банки бути посередником між різними сторонами в їхніх транзакціях. Закон гарантує надійність контрактів, захищає права власності та регулює грошовий обіг. У

цифровому світі програмне забезпечення бере на себе цю роль і визначає, що користувачам дозволено робити, а що ні. Таким чином біткоїн породжує нові монетарні центри сили [115, р. 437]. Ними стають ті держави, хто раніше за інших вступили у гру, а також володарі «машин-монстрів» – потужних комп'ютерів, які працюють виключно на майнінг біткоїнів [109]. Ця невелика група користувачів акумулює у своїх руках величезну кількість біткоїнів, погрожуючи черговою кредитною структурою, яку, як стверджується, цифрова валюта має знищити. До того ж, концентрація багатства загрожує життєздатності всього проекту.

Імовірність того, що учасники міжнародної системи наслідуватимуть приклад провідних біткоїн-держав і опиняться в орбіті їх впливу досить висока, враховуючи всі переваги цієї цифрової валюти.

По-перше, транзакції в біткоїнах дешевші і швидші, оскільки відсутній посередник в особі третьої сторони. Держави, великий відсоток громадян яких шукають роботи за кордоном, будуть зацікавлені у біткоїні. Щороку іммігранти, що знаходяться в розвинених країнах, відправляють родичам, що залишилися в країнах, які розвиваються, мільярди доларів. Більшість грошових переказів здійснюється за допомогою традиційних кабельних сервісів, таких як Western Union та MoneyGram, які вимагають високих комісійних виплат і часом кількох робочих днів для переказу коштів [143]. Так, сьогодні середній рівень винагороди за міжнародний переказ через традиційні канали становить близько 8 % суми, тоді як через мережу біткоїна – лише 1 % [164]. Біткоїн дозволяє здійснювати миттєві та одночасно недорогі грошові перекази у глобальному масштабі, приносячи незаперечні вигоди державам, що експортують робочу силу.

По-друге, біткоїн може бути фундаментом для фінансових інновацій, якими можуть скористатися будь-які, навіть відносно слабкі, держави. Його протокол містить цифровий шаблон для великої кількості корисних фінансових послуг. Можливості, що відкриваються протоколом біткоїна, включають нові форми мікроплатежів, посередництва у суперечках та захисту інтелектуальної

власності. Крім того, програмісти можуть розробити альтернативні протоколи поверх протоколу біткоїна, як це має місце з Web і Email, що функціонують над інтернетівським протоколом TCP/IP [].¹ Держави, які докладуть зусиль для поширення цих та інших інновацій, які використовують або базуються на протоколі біткоїна, здатні підвищити свій статус на світовій арені.

По-третє, біткоїн дозволяє у перспективі покращити якість життя у бідних державах. Сьогодні багато фахівців визнають, що покращення доступу до фінансових послуг є одним з ефективних способів боротьби з бідністю [165]. За деякими оцінками, 64 % людей, що живуть у бідних країнах, позбавлені доступу до таких послуг, і головна причина цього полягає в тому, що традиційні фінансові інститути ігнорують бідні, сільські райони, вважаючи роботу з ними нерентабельною [40, р. 3]. Подібна ситуація змушує жителів країн, що розвиваються, звертатися для задоволення своїх фінансових потреб до мобільних банківських послуг. Невипадково, що система мобільних платежів M-Pesa найбільш популярна у як Кенії [37]. Вже сьогодні біткоїн-гаманець Kirochi дозволяє всім користувачам M-Pesa купувати та продавати біткоїні.

По-четверте, біткоїн може допомогти державам, які страждають на високі темпи інфляції. Він є гідною альтернативою валютам, що знецінюються, вартість яких залежить від зовнішніх факторів. Так, деякі аргентинці, перейшли на біткоїн у відповідь на 25 % інфляцію та жорсткі державні обмеження на капітал [123]. Попит на біткоїн в Аргентині настільки високий, що один із популярних обмінників висловив бажання відкрити своє відділення в цій американській країні [135].

По-п'яте, біткоїн дозволяє державам фінансувати операції за кордоном з більшою часткою анонімності, не побоюючись відстеження, заморожування та небажаних міжнародних реакцій. З такого погляду, біткоїн є антисистемним засобом. Він антисистемний, оскільки пропонує спосіб обміну та контролю над грошима, який виключає посередників та покладає всю відповідальність за

---

¹ Brito J., Castillo A. Bitcoin: A Premier for Policymakers. Arlington: Mercatus Center, 2013. P. 15-17.

управління транзакціями на самих користувачів. Все це набуває особливої актуальності у світлі скандалів з WikiLeaks та Агентством національної безпеки США (АНБ), а також ситуації з міжнародною міжбанківською системою передачі інформації та здійснення платежів SWIFT. У грудні 2010 р. платіжні системи PayPal, MasterCard та Visa відмовилися переводити через свої ресурси приватні пожертвування для WikiLeaks, перекривши найбільший канал фінансування сайту, що опублікував тисячі секретних документів американських державних структур [112, р. 29].

Державам, які визнали за биткойном легальний статус, у світовому порядку, що формується, протистоять держави, що обмежують або повністю заборонили його використання у своїй юрисдикції. До них відносяться Китай, Бангладеш, Ісландія, Болівія, Еквадор. Так, у 2017 р. китайський уряд заборонив будь-які операції з криптовалютами, а у 2018 р. Народний банк КНР заборонив компаніям торгувати на закордонних криптобіржах та відмовився визнати криптовалюту платіжним засобом, мотивуючи їх недостатньою надійністю [3, с. 170]. Держави цієї групи вороже налаштовані стосовно біткоїну, обґрунтовуючи свою позицію властивими йому недоліками.

По-перше, ціна биткойна постійно коливається у великих межах, вкрай волатильна, що загрожує неконтрольованими фінансовими кризами з усіма політичними наслідками. З 2011 р. ціна біткоїна значно змінювалася вже кілька разів, що робить його схожим на традиційні спекулятивні бульбашки: надмірно оптимістичні думки залучають нових інвесторів, які роздмухують його ціну. Рано чи пізно, коли пройде поворотний пункт, ціна біткоїна поповзе вниз, тому інвестори ризикують втратити свої гроші в результаті неминучого краху. Так, голова аналітичного департаменту Регіон В. Вайсберг зазначає: «Ми не знаємо, за якими законами формується валюта. Ми можемо лише здогадуватися, як це відбувається, що рухає ринком у цьому випадку. Але передбачити рух біткоїна ми не можемо. Система так зроблена, що вона дуже непрозора. До біткоїну ті, хто в нього інвестує, швидше за все, повинні ставитися з великим побоюванням. Ризики втратити накопичення дуже великі: біткоїн може як

злетіти, і рухнути в один момент» [36]. Отже, немає сенсу вести фінанси або зберігати заощадження в біткоїнах, якщо ринкова ціна на них сильно і непередбачено коливається.

По-друге, біткоїн слабо захищений від крадіжки, що пов'язано з цифровою природою цих грошей. Якщо користувачі не збережуть у секреті свої біткоїн-адреси, всі вони виявляться вразливими перед крадіжкою. Якщо користувач не зашифрує свій гаманець, біткоїни можуть бути викрадені за допомогою шкідливих програм. Обмінники біткоїнів також погано захищені. У 2012 р. хакерам вдалося викрасти 24000 біткоїнів (250000 доларів) з обмінника Bitfloor [157], у 2013 р. найпопулярніший обмінник Mt. Gox зазнав цілої серії атак хакерів [97]. У лютому 2014 р. даний обмінник припинив роботу, оголосивши про банкрутство та зникнення 650000 біткоїнів. У середині 2015 р. японська поліція заарештувала його колишнього генерального директора М. Карпелеса, якого звинувачують у шахрайств.

По-третє, біткоїн використовуватися для різноманітної злочинної діяльності, для продажу незаконних товарів, здирства або відмивання грошей. Дійсно, так само як і у випадку з готівкою, біткоїн може бути використаний як на благо, так і на шкоду. Як приклад найчастіше наводиться сайт невидимого сегменту мережі Silk Road, за допомогою якого відбувалися незаконні угоди. Спираючись на програму для анонімного з'єднання Tor і біткоїни як засіб розрахунків, Silk Road перетворився на великий цифровий ринок, де будь-хто міг замовити поштою наркотики та інші незаконні товари. Хоча адміністратори Silk Road перешкоджали обміну деяких товарів злочинного походження, на сайті зберігалася можливість продавати незаконні товари, такі як підроблені документи або наркотики [111]. У жовтні 2013 р. американське ФБР закрило сайт, попередньо заарештувавши його засновника. Через півтора роки суд Нью-Йорка засудив Р. Ульбріхта до довічного терміну ув'язнення за поширення наркотиків. Р. Ульбріхт заявив у суді, що створив сайт не заради наживи, а з метою «допомогти людям робити вибір у житті, зберігаючи анонімність» [16]. У грудні 2015 р. влада Таїланду заарештувала Р. Кларка, головного радника

засновника сайту Р. Ульбріхта. За даними прокуратури США, саме Р. Кларк сприяв перетворенню інтернет-ресурсу на масштабну кримінальну структуру, він займався розширенням діяльності порталу, наймом програмістів для управління проектами, сприяв збільшенню прибутку Р. Ульбріхта та розробляв стратегію, що заважає розслідуванню правоохоронних органів [25].

Зрештою, біткоїн звинувачується в тому, що він полегшує відмивання грошей, які можуть йти, зокрема, на фінансування тероризму або підлив політичної стабільності. Занепокоєння щодо потенціалу біткоїна в сфері відмивання грошей посилилося після закриття сервісу Liberty Reserve, що базувався Коста-Ріка [120]. Однак, на думку багатьох фахівців, можливість використання біткоїну в незаконній діяльності не може вважатися його унікальним недоліком, оскільки він притаманний і для всіх готівкових валют. К. Крістофер називає всі спроби влади протидіяти відмиванню грошей, що передбачають втручання в інтернет-середовище, помилковими, не здатними привести до бажаного результату. Подібні спроби, на її думку, мають концентруватися на пошуку та затриманні злочинців, а не на усуненні дірок у системі контрольних механізмів [59].

Між державами, які вважають біткоїн грошима, і державами, що повністю його заборонили, знаходиться найбільша група держав, які прямо не забороняють біткоїн, але при цьому і не визнають його законним засобом платежів або одного з різновидів грошей. Наразі такими державами є Україна, США, країни-члени ЄС. У 2014 р. Міністерство оборони США почало дослідження біткоїна для того, щоб перевірити, чи становить він загрозу національній безпеці країни. На думку уряду США, операції з біткоїнами є непрозорими для влади, і тому можуть бути легко пов'язані з фінансуванням тероризму. Біткоїн не контролюється урядом, операції з ним відбуваються легко і миттєво, звільняючи користувачів від необхідності повідомляти особисту інформацію банкам чи іншим організаціям. За кілька місяців до цього компанія Apple заборонила продаж на своєму сервісі App Store всіх програм, що дозволяють працювати з біткоїнами за допомогою смартфона iPhone [101].

У листопаді 2014 р. НБУ зробив заяву щодо правового режиму біткоїнів у Україні, у якій зазначалося, що їх використання пов'язано з підвищеними ризиками, на території України єдиною законною грошовою одиницею є гривня, а випуск та обіг інших грошових одиниць як засобу платежу, та також використання грошових сурогатів заборонено [15]. Але 8 вересня 2021 р. Верховна Рада України легалізувала віртуальні активи, що дозволило їх власникам легально обмінювати їх та декларувати, але вони не набули статусу платіжного засобу – грошей [6]. За оцінками Глобального індексу прийняття криптовалют у 2021 р. Україна займає 4 місце в світі та перше в Європі за активністю використання криптовалют (Додаток Б).

Отже, поширення біткоїна відкрило принципово нові можливості трансформації монетарного рівня світового порядку, де до цього безроздільно панували США. Біткоїн, будучи у своєрідній опозиції до традиційних валют, дозволяє державам вийти у перспективі з-під контролю існуючих бенефіціарів світового порядку, тим самим позбавившись їхнього впливу. Тому біткоїн та інші подібні валюти є певним викликом для бенефіціарів. З поширенням біткоїна актори світової політики, що сьогодні домінують на монетарному рівні, можуть позбутися свого бенефіціарного становища, що дає безліч вигод в сучасній системі геополітичних відносин.

Вже сьогодні спостерігається формування нової горизонтальної зміни монетарного рівня світового порядку, у якому виділяються три групи країн: держави, які визнали біткоїн платіжним засобом, держави, які ставляться до нього нейтрально, і держави, які забороняють операції з ним на своїй території. Меншою мірою можна говорити про формування нової вертикальної конфігурації. Ряд держав виявляють чималу зацікавленість у забезпеченні свого лідерства в освоєнні біткоїна, демонструючи цим готовність зайняти у найближчому майбутньому місце центру сили у межах монетарного рівня. Реакція головного бенефіціара (США) ще не до кінця зрозуміла, проте не викликає сумнівів, що їм доведеться вибирати між двома варіантами: або

очолити біткоїн-економіку у своїх політичних інтересах, або відмовитися від свого панування на монетарному рівні геополітичного поля.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження розширює знання про механізми динаміки поля геополітичних відносин, підкреслюючи вагому роль цьому монетарних відносин. У світі монетарні відносини визначають зміну світової системи, посилюючи вплив тих, хто здійснює ефективний контроль над ними.

Сучасний геополітичний порядок є багатовимірною конструкцією, що складається з декількох рівнів. Так, монетарний рівень формується в процесі інтенсифікації використання державами монетарних інструментів для реалізації своїх зовнішньополітичних цілей, стаючи одним з факторів, що формує світовий порядок та систему геополітичних відносин. Фінанси розширюють арсенал інструментів формування простору геополітики, доповнюючи собою традиційні засоби впливу. Тобто, відбувається політизація фінансової сфери, що стає полем протиборства провідних центрів геополітичної сили. Ця політизація відбувається, з одного боку, на тлі зменшення ефективності військових та інформаційних інструментів, з другого – на тлі стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Через те, що не всі геополітичні актори здатні встановити контроль над глобальними монетарними відносинами, в сучасному світі сформувалася нова владна ієрархія, що розділила світ на бенефіціарів та бенефакторів, проміжне положення між якими зайняли напівбенефіціари, які грають, з одного боку, за правилами бенефіціарів, але, з іншого, мають потенціал монетарного впливу. Поступово це призвело до двох протилежних трендів у розвитку міжнародної системи – монетарної уніфікації та монетарної диверсифікації.

Державі, як політичному актору, щоб одержати максимальні політичні дивіденди, потрібно домогтися монетарної уніфікації міжнародної системи, тобто вигідної для неї монетарної політики, що проводиться іншими державами світу та перетворити їх валюти на залежні валюти. Цей тренд монетарної уніфікації вже тривалий час підтримують США та їхні найближчі союзники, які дбають про панування долара у міжнародних фінансових відносинах.

Через демонетизацію золота, усунення валют-конкурентів та стимулювання попиту на свою валюту, США досягли практично повної монетарної уніфікації світу. Долар зайняв центральне становище у сучасній валютній системі, наділяючи свого емітента широкими політичними можливостями. Майже всі держави ведуть монетарну політику, що відповідає інтересам панування долара. Сьогодні монетарна уніфікація пояснює багато явищ, що відбуваються в сучасній світовій політиці, породжуючи протилежний тренд, тренд монетарної диверсифікації.

Не всі центри сили готові продовжувати підтримувати монетарну уніфікацію, тому намагаються створити умови, які б дозволили вести самостійну монетарну політику, що не орієнтується на панування долара. Якщо монетарна уніфікація є процесом універсалізації монетарних політик, то монетарна диверсифікація – це процес суверенізації монетарних політик, що виходять з-під впливу домінуючої валюти. Успіх монетарної диверсифікації залежить як від економічних можливостей, так і від політичної волі. Тривалий час монетарна диверсифікація не отримувала необхідної політичної підтримки, що пояснювалося залежністю потенційних її провідників від США. Свого часу Німеччина, Японія, ЄС отримали всі економічні передумови, щоб кинути виклик пануванню долара, але не політизували потенціал своїх валют. Сьогодні у світі з'явилися нові геополітичні центри диверсифікації монетарної системи, насамперед Китай, який має більше політичних стимулів оскаржити тренд монетарної уніфікації.

Поява світового безготівкового суспільства, що функціонує з урахуванням платіжних систем, інструментом формування світового політичного порядку, поряд з валютами, робить системи безготівкових платежів. Сьогодні практично всі держави, прагнучи керувати сферою грошового обігу, заохочують розвиток безготівкового суспільства, обмежуючи готівкові платежі та розвиваючи технології, що спрощують електронні транзакції. Однак це лише посилює залежність від бенефіціарів та напівбенефіціарів нинішнього геополітичного порядку, які контролюють

подібні системи та мають можливість їх використовувати для зовнішньополітичного тиску на країни-опоненти. У відповідь, держави, щоб зберегти фінансовий суверенітет, прагнуть створити власні національні платіжні системи та альтернативи існуючій міжнародній системі передачі платіжної інформації. У результаті формується додаткова сфера протиборства, зобов'язана своїй появі безготівковому суспільству. При цьому технології безготівкового суспільства відкривають дорогу проєкту незалежної цифрової валюти та заохочують архаїзацію монетарних відносин там, де традиційні гроші та їхні електронні еквіваленти асоціювалися з інструментами підпорядкування.

Поряд з монетарною диверсифікацією, яку можна вважати формою конвенційного опору, монетарна уніфікація викликає неконвенційний опір, не пов'язаний з традиційними валютами. Сучасний виклик для суб'єктів монетарної влади надходить від децентралізованих цифрових валют. Біткоїн, будучи найпопулярнішою з них, здатний позбавити акторів світової політики одного з ефективних інструментів, що дозволяє їм панувати в структурі монетарного рівня світового порядку. Даний виклик найбільше асоціюється з Японією, яка сьогодні є державою напівбенефіціаром та займає позицію лідера в освоєнні біткоїн-технологій, відкрито заявляючи про бажання використовувати політичний потенціал цифрових валют.

Отже, монетарні відносини перетворилися на потужний інструмент формування світового порядку та геополітичного позиціонування, розділивши акторів світового політичного простору на бенефіціарів, напівбенефіціарів та бенефакторів. Політична конотація монетарних відносин проявляється у двох протилежних трендах – монетарній уніфікації та монетарній диверсифікації у розвитку системи міжнародних відносин. У рамках світового безготівкового суспільства інструментом світового порядку є не лише валюти, а й системи платежів, що підтверджує виділення групи держав, які прагнуть створення підконтрольних систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беломытцева О. С. О позиции стран Евросоюза в отношении эмиссии и обращения виртуальных валют. *Проблемы учета и финансов*. 2015. № 1. С. 26–30.
2. Борисова А. Р. Политизация экономики США: от Буша к Трампу. *США и Канада: экономика, политика, культура*. 2018. № 7. С. 65–78.
3. Герасимов К. Б., Сухина П. В. Криптовалюта биткоин и её роль в экономике. *Аллея науки*. 2018. Т. 2. № 1 (17). С. 166–171.
4. Гладков И. С. Внешняя торговля Европейского союза в 2018: presto с тюльпанами. *Власть*. 2019. № 3. С. 161–166.
5. Делягин М. Г. К 100-летию создания Федеральной резервной системы: значение для истории и современности. *Свободная мысль*. 2013. № 6. С. 61–80
6. Про прийняття за основу проекту «Закону України про віртуальні активи». Постанова Верховної Ради України від 2 грудня 2020 року № 1031-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1031-20#Text>
7. Канада дала російським військовим добу, щоб покинути країну. URL: http://www.ukrinform.ua/rubriktourism/1629251kanada_dala_rosiyskim_viyskovim_dobu_shchob_pokinuti_kraïnu_1915816.html.
8. Канада розуміє, що послаблення санкцій не досягне тих результатів, яких очікує світ, а саме зупинення агресії проти України. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/prezident-kongresu-ukrayinciv-kanadi-oleksandra-hi/>
9. Лизун М. Валютні союзи: ретроспективні та сучасні форми. *Економічний простір*. 2017. № 118. С. 47–60.
10. Линдси Б. Глобализация: повторение пройденного. Неопределенное будущее глобального капитализма. М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. 417 с.
11. Ломовцев Д.А. Сравнительная характеристика правового регулирования биткоина в разных странах. *Право и современные государства*. 2014. № 4. С. 5–9.
12. Мануїлова К. В. Економічні санкції як інструмент зовнішньої політики. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2014. Вип. 122. Ч. 2. С. 38–44.
13. Манькова А.О. Криптовалюта: биткоин и его развитие в современной экономике. *Молодежный научный вестник*. 2016. № 6. С. 80–84.
14. Міністерство оборони України. Канада стоїть пліч-о-пліч з Україною у проведенні реформ та захисті своєї територіальної цілісності» – зустріч

- Президента та Прем'єр-міністра Канади. 11 липня 2016 р. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2016/07/11/kanada-stoit-plich-o-plich-z-ukrainoyu-u-provedenni-reform-ta-zahisti-svoei-teritorialnoi-czilisnosti-zustrich-prezidenta-ta-premer-ministra-kanadi--/>
15. Національний банк України. Спільна заява фінансових регуляторів щодо статусу криптовалют в Україні. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/spilna-zayava-finansovih-regulyatoriv-schodo-statusu-kriptovalyut-v-ukrayini>
  16. Основатель сайта Silk Road получил пожизненный срок за наркоторговлю. URL: <http://ria.ru/world/20150529/1067245122.html>
  17. Пантелеєва Н. Нові форми грошей в умовах формування інформаційного суспільства. *Вісник Національного банку України*. 2015. № 5. С. 25–31.
  18. Панченко В. Г. Економічні санкції як інструмент зовнішньої політики в контексті реалізації національних інтересів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 17. С. 10–16.
  19. Пещеров А.И. Перспективы использования криптовалюты во внешней и внутренней политике государства. *Юридическая мысль*. 2014. № 6. С. 32-33;
  20. Посол Канади в Україні Роман Вашук: «У Канаді нікому не потрібно пояснювати, що таке Україна». URL: http://gazeta.dt.ua/international/posol-kanadi-v-ukrayini-roman-vaschuk-u-kanadi-nikomu-ne-potribno-poyasnyu-vati-scho-take-ukrayina_.html.
  21. Про зовнішньоекономічну діяльність. Закон України № 959-ХІІ від 16. 04. 1991. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1085.19.47&nobreak=1>.
  22. Пшеничников В.В., Бичев А.Н. Появление и распространение сетевых денег на примере виртуальной валюты биткоин. *Финансовый вестник*. 2013. № 2. С. 108–115.
  23. Резнікова Н.В. Економічна експансія в умовах становлення нового каркасу міжкраїнової. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць*. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2012. Вип. 111. Ч. 2., 2012. С. 90–100.
  24. Санкції проти Росії: Нинішній стан, перспективи, успіхи та прогалини багатостороннього міжнародного санкційного режиму проти Російської Федерації. К.: МЦПД. 2019. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/t_sankcii_rf_a4_ukr.pdf
  25. США ожидають выдачі из Таїланда советника основателя сайта Silk Road. URL: <http://ria.ru/world/20151205/1336153799.html>
  26. Україна – жертва нових репресивних законів – кажуть українські канадці. Заклик до введення санкцій та візових обмежень. 18 січня 2014. URL: <https://www.ucc.ca/2014/01/18/ukraine-a-victim-of-repressive-laws/>

27. Устав Организации Объединенных Наций, подписанный 26 июня 1945 года в Сан-Франциско на заключительном заседании Конференции Объединенных Наций по созданию Международной Организации. URL: <http://www.un.org/ru/documents/charter>
28. Центробанк КНР: оснований для дальнейшего обесценивания юаня нет. URL: <http://economy/20150812/1179072806.html>
29. Чугаев О. А. Сфери реалізації економічної сили. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Збірник наукових праць. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2015. Вип. 126. Ч. I. С.145–152.
30. Эйхенгрин Б. Непомерная привилегия: Взлет и падение доллара. М.: Издательство Института Гайдара, 2013. 383 с.
31. Юровицкий В.М. Денежное обращение в эпоху перемен. М.: ГроссМедиа, 2007. 323 с.
32. 500 Euros Notes Withdrawn Over Organised Crime Fears. *The Telegraph*. 2010. May 13. URL: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/crime/7714809/500-euro-notes-withdrawn-over-organised-crime-fears.html>
33. Ahmed M., Murtaza Z., Shahzadi T. Libyan Gold Dinar and US-NATO Retort. *The Government Annual Research Journal of Political Science*. 2017. Vol. 6. № 6. P. 115–124.
34. Allen L. The Encyclopedia of Money. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2009. 632 p.
35. Aloni Y. Israel Eyes Becoming a Cashless Society. *Israel Today*. 2014. May 26. URL: <http://www.israeltoday.co.il/NewsItem/tabid/178/nid/24635/Default.aspx>
36. An Illustrated History Of Bitcoin Crashes. *Forbes*. 2013. April 11. URL: <http://www.forbes.com/sites/timothylee/2013/04/11/an-illustrated-history-of-bitcoin-crashes/>
37. Anderson M. Bitcoin Shakes Up Remittances as Poorer People Offered Digital Deals. *The Guardian*. 2014. August 18. URL: <http://www.theguardian.com/global-development/2014/aug/18/bitcoin-remittances-market-digital-cash>
38. Andreas P. Criminalizing Consequences of Sanctions: Embargo Busting and Its Legacy. *International Studies Quarterly*. 2005. Vol. 49. № 2. P. 335–360. URL: <https://www.jstor.org/stable/3693517>
39. Apel E. European Monetary Integration: 1958–2002. Routledge, 1998. 384 p.
40. Ardic O.P., Heimann M., Mylenko N. Access to Financial Services and the Financial Inclusion Agenda around the World. Washington: World Bank, 2011. URL: <https://www.cgap.org/sites/default/files/CGAP-Access-to-Financial-Services-and-the-Financial-Inclusion-Agenda-around-the-World-Jan-2011.pdf>

41. Armstrong M. The New Age of Economic Totalitarianism & the London Meeting to End Currency. *Armstrong Economics*. 2015. May 3. URL: <http://www.armstrongeconomics.com/archives/30145>
42. Art R. J. The Four Functions of Force. *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues* / Ed. by R.J. Art, R. Jervis. New York: Pearson, 2012. P. 164–171.
43. Australian Government/AUSTRAC. New Australian Laws to Regulate Cryptocurrency Providers. URL: <http://www.austrac.gov.au/media/media-releases/new-australian-laws-regulate-cryptocurrency-providers>
44. Australian Government/Australian Taxation Office. GST – Removing the Double Taxation of Digital Currency. URL: <https://www.ato.gov.au/General/New-legislation/In-detail/Indirect-taxes/GST/GST---removing-the-double-taxation-of-digital-currency/>
45. Barrell R., Holland D., Liadze I., Pomerantz O. The impact of EMU on growth in Europe. *European Commission*. April 2008. URL: https://www.researchgate.net/publication/5200661_The_impact_of_EMU_on_growth_in_Europe
46. Beest P. L. C. Bitcoin: Explaining Variations in Regulatory Approaches. Leiden: Leiden University, 2017. URL: <https://studenttheses.universiteitleiden.nl/handle/1887/52844>
47. Bell T., Madula N. The Manufacturing Industry, 1970-2000. *The Decline of the South African Economy* / Ed. by S. Jones. Cheltenham: Edward Elgar, 2002. URL: <https://www.worldcat.org/title/manufacturing-industry-1970-2000/oclc/1191985964>
48. Better Than Cash Alliance. Our Mission and Goals. URL: <http://betterthancash.org/about/our-vision-and-goals/>
49. Bolton D. Denmark Moves Closer to a Cashless Society. *The Independent*. 2015. May 7. URL: <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/denmark-moves-closer-to-a-cashless-society-10231995.html>
50. Brito J., Castillo A. Bitcoin: A Premier for Policymakers. Arlington: Mercatus Center, 2013. URL: <https://www.cis.org.au/app/uploads/2015/04/images/stories/policy-magazine/2013-summer/29-4-13-jbrito-acastillo.pdf>
51. Buitter W.H. Negative Nominal Interest Rates: Three Ways to Overcome the Zero Lower Bound. *The North American Journal of Economics and Finance*. 2009. Vol. 20. № 3. P. 213–238.
52. Bull H. The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics. Basingstoke: Palgrave, 2002. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-349-24028-9>

53. Byman D., Williams J. ISIS vs. Al Qaeda: Jihadism's Global Civil War. *The National Interest*. 2015. № 136. P. 10–18.
54. Campbell J.T. *Discovering the Internet: Complete*. Boston: Cengage Learning, 2015. 284 p.
55. Canada imposes new sanctions in response to Russia's aggressive actions. News release. Ottawa, Ontario. March 15, 2019. URL: <https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2019/03/canada-imposes-new-sanctions-in-response-to-russias-aggressive-actions.html>
56. Carr E.H. *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2016. URL: <https://link.springer.com/book/10.1057/978-1-349-95076-8>
57. China to Launch Yuan's Direct Trading with Seven More Currencies. *Xinxua*. 2016. December URL: http://news.xinhuanet.com/english/2016-12/10/c_135894322.htm
58. China's Foreign Exchange Reserves Rose on Weaker Dollar. *Bloomberg*. 2020. January 7. URL: <http://www.reuters.com/article/us-china-economy-forex-reserves-analysis-idUSKBN14P0QV>
59. Christopher C.M. Whack-a-Mole: Why Prosecuting Digital Currency Exchanges Won't Stop Online Money Laundering. *Lewis & Clark Law Review*. 2014. Vol. 18. № 1. 36 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2312787
60. Cigpapers. Latin Monetary Union 1865 to 1927. The British National Party, 04.04.2013 URL: <http://www.bnp.org.uk/news/national/latin-monetaryunion-1865-1927>.
61. Closing the Gold Window: The End of Bretton Woods as a Contingency Plan. *Politics & Society*. 2019. Vol. 47. № 1. P. 3–22.
62. Cohen B. J. Beyond emu: the problem of sustainability. *Economics & Politics*. 1993. Vol. 5, No. 2. P. 187–203.
63. Cohen B. J. Monetary unions. URL: <https://eh.net/encyclopedia/monetary-unions/>
64. Cohen B. J. *Currency Power: Understanding Monetary Rivalry*. Princeton: Princeton University Press, 2015. 112 p.
65. Cohen B. J. *Currency Statecraft: Monetary Rivalry and Geopolitical Ambition*. Chicago: The University of Chicago Press, 2019. 208 p.
66. Cohen B. J. Will History Repeat Itself? Lessons for Yuan. *Renminbi Internationalization: Achievements, Prospects, and Challenges* / Ed. by B. Eichengreen, M. Kawai. Washington: The Brookings Institution Press, 2015. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/156308/adbi-wp453.pdf>
67. Commission memorandum to the Council in the preparation of a plan for the phased establishment of an economic and monetary union/ Commission of the European Communities, Secretariat-General: Brussels, 4 March 1970. URL:

- http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/documentation/compendia/19700304en019commplanphasese.pdf
68. Commission Memorandum to the Council on the coordination of economic policies and monetary co-operation within the Community. Feb.12, 1969. URL: http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/documentation/chapter2/19690212en015coordineconpoli.pdf
69. Cusumano M. A. The Bitcoin Ecosystem. *Communications of the ACM*. 2014. Vol. 57. № 10. P. 22–24.
70. Danescu E. The Werner Report and the Delors Report'. *A rereading of the Werner Report of 8 October 1970 in the light of the Pierre Werner family archives*. URL: http://www.cvce.eu/content/publication/2012/4/5/72dae01a-6f2f-4b00-8caa-ba66db14dcac/publishable_en.pdf
71. Davies K. The Monster Machines Mining Bitcoins in Cyberspace That Could Make Techies a Small Fortune (But Cost \$160,000 a Day to Power). *Daily Mail*. 2013. April 16. URL: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2309673/Techies-building-powerful-computers-Bitcoins-new-digital-currency-make-millions.html>
72. Duffield M. Liberal Interventionism & the Fragile State: Linked by Design? *Empire, Development & Colonialism: The Past in the Present* / Ed. by M. Duffield, V. Hewitt. Woodbridge: Boydell & Brewer, 2013. P. 116–129.
73. Dyson K. Elusive Union: The Process of Economic and Monetary Union in Europe. London: Longman, 2004. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Elusive-Union%3A-The-Process-of-Economic-and-Monetary-Dyson/9402aaf639907062a875d817417caafa29c20fe6>
74. ECB. A digital euro. URL: https://www.ecb.europa.eu/paym/digital_euro/html/index.en.html
75. ECB. International use of the euro increases. URL: <https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2019/html/ecb.pr190613~53e6806438.en.html>
76. ECB. Study on the payment attitudes of consumers in the euro area (SPACE). URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/ecb.spacereport202012~bb2038bbb6.en.pdf>
77. ECB. The Eurosystem cash strategy. URL: https://www.ecb.europa.eu/euro/cash_strategy/html/index.en.html
78. ECB. Working Paper Series Concentration, market power and dynamism in the euro area. No 2253 / March 2019. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2253~cf7b9d7539.en.pdf?f723a5344bd08276051cc75f3c79c4fd>

79. Eichengreen B. The European Payments Union: History and Implications for the Evolution of the International Financial Architecture / OECD Development Centre, Paris, March 2001. URL: <http://www.jbmacedo.com/oecd/triffin.html>
80. Epstein G. A. Introduction. *The Political Economy of International Finance in an Age of Inequality: Soft Currencies, Hard Landings* / Ed. by G.A. Epstein. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2018. P. 1–13.
81. Escriba-Folch A., Wright J. Dealing with Tyranny: International Sanctions and the Survival of Authoritarian Rulers. *International Studies Quarterly*. 2010. Vol. 54.
82. European Central Bank. URL: <https://www.ecb.europa.eu/ecb/html/index.en.html>
83. Fabris N. Cashless Society – The Future of Money or a Utopia? *Journal of Central Banking Theory and Practice*. 2019. Vol. 8. № 1. P. 53–66.
84. Fabris N. Cashless Society – The Future of Money or a Utopia? *Journal of Central Banking Theory and Practice*. 2019. Vol. 8. №1. P. 53–66.
85. Falk R. Power Shift: On the New Global Order. London: Zed Books, 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/319606743_Power_Shift_On_the_New_Global_Order_Richard_Falk_London_Zed_Books_2016_300_pp_95_cloth_1995_paper
86. Ferguson N. Empire: How Britain Made the Modern World. London: Allen Lane, 2002. 342 p.
87. Forex Bonuses. The World's Most Cashless Countries. URL: <http://www.forexbonuses.org/cashless-countries/>
88. Frankel J. Real Convergence and Euro Adoption in Central and Eastern Europe: Trade and Business Cycle Correlations as Endogenous Criteria for Joining the EMU / S. Schadler (Ed.), Euro Adoption in Central and Eastern Europe: Opportunities and Challenges, International Monetary Fund (IMF). Washington, 2005, P. 9–21. URL: <http://www.hks.harvard.edu/fs/jfrankel/RealConvergence2AndEuroAdoption.pdf>
89. French H.W. Zaire Struggles to Keep Neglected Region in Fold. *The New York Times*. 1996. September 18. URL: <http://www.nytimes.com/1996/09/18/world/zaire-struggles-to-keep-neglected-region-in-fold.html>
90. Friedman J. Global Crises, the Struggle for Cultural Identity and Intellectual Porkbarrelling: Cosmopolitans versus Locals, Ethnics and Nationals in an Era of De- Hegemonisation. *Debating Cultural Hybridity: Multicultural Identities and the Politics of Anti- Racism* / Ed. by P. Werbner, T. Modood. London: Zed Books, 2015. P. 70–89.
91. Columbia D. The Politics of Bitcoin: Software as Right-Wing Extremism. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2016. URL: <https://www.upress.umn.edu/book-division/books/the-politics-of-bitcoin>

92. Government of Canada. Freezing Assets of Corrupt Foreign Officials (Ukraine) Regulations (SOR/2014-44). Regulations are current to 2021-01-28 and last amended on 2019-03-04. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/SOR-2014-44.pdf>
93. Government of Canada. Special Economic Measures (Russia) Regulations (SOR/2014-58). URL: <https://laws.justice.gc.ca/PDF/SOR-2014-58.pdf>
94. Government of Canada. Special Economic Measures (Ukraine) Regulations. SOR/2014-60. Registration 2014-03-17. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/SOR-2014-60.pdf>
95. Government of Canada. Special Economic Measures (Ukraine) Regulations. SOR/2014-44. Registration 2014-03-05. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/SOR-2014-44.pdf>
96. Haas R.N. *Economic Sanctions and American Diplomacy*. N.Y.: Council on Foreign Relations, 1998. 236 p.
97. Hack Attacks Hit Bitcoin Exchange Rates. *BBC*. 2013. April 4. URL: <http://www.bbc.com/news/technology-22026961>
98. Helleiner E. Below the State: Micro-Level Monetary Power. *International Monetary Power*. Ed. by D.M. Andrews. Ithaca: Cornell University Press, 2006. P. 72–90.
99. Helleiner E., Wang H. The Richness of Financial Nationalism: The Case of China. *Pacific Affairs*. 2019. Vol. 92. № 2. P. 211–234.
100. Hendrickson R.A. *The Cashless Society*. New York: Dodd, Mead & Company, 1972. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-cashless-society-Hendrickson/835df06336445a0da79aaa4320f107f4a1fb572a>
101. Hern A. Apple Bans Another Bitcoin App from iPhones. *The Guardian*. 2014. February 6. URL: <http://www.theguardian.com/technology/2014/feb/06/apple-bans-another-bitcoin-app-from-iphones>
102. House of Commons Standing Committee on National Defence. *Evidence*, 1st Session, 42nd Parliament, 18 October 2017. URL: <https://www.ourcommons.ca/Content/Committee/421/NDDN/Evidence/EV9170501/NDDNEV62-E.PDF>
103. Howard B. HSBC Imposes Restrictions on Large Cash Withdrawals. *BBC*. 2014. January 24. URL: <http://www.bbc.com/news/business-25861717>
104. Howarth D., Rommerskirchen C. A Panacea for all Times? The German Stability Culture as Strategic Political Resource. *West European Politics*. 2013. Vol. 36. № 4. P. 750–770.
105. Ibrahim Y. M. Fake-Money Flood is Aimed at Crippling Iraq's Economy. *The New York Times*. 1992. May 27. URL:

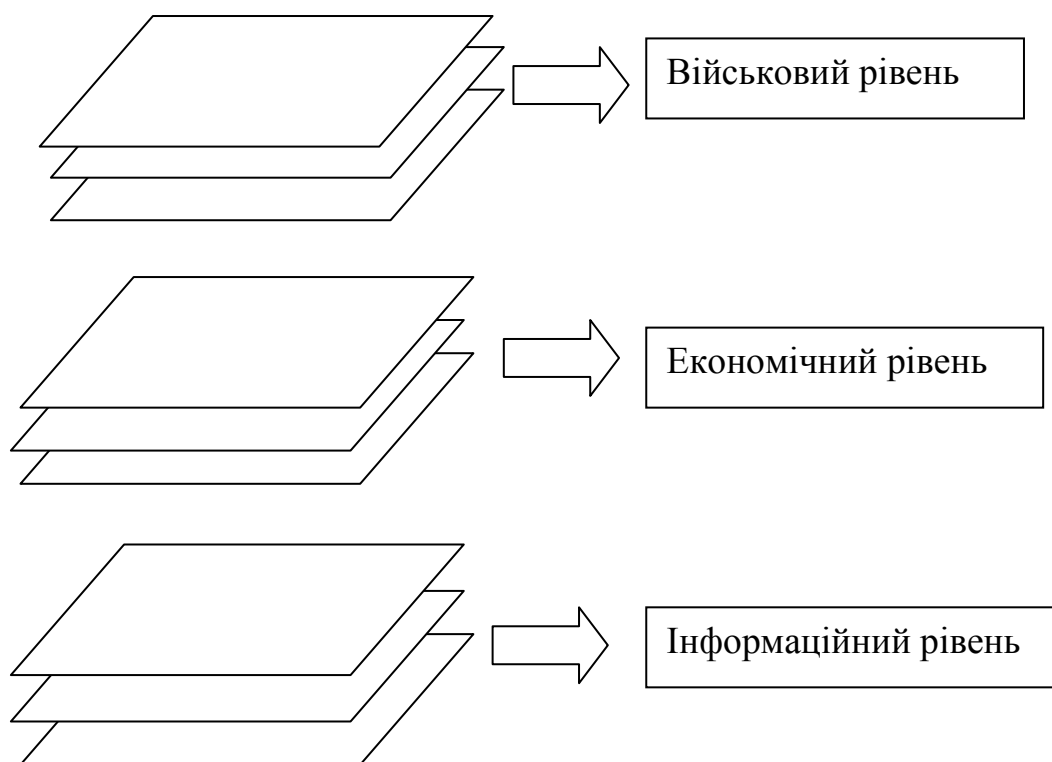
- <http://www.nytimes.com/1992/05/27/world/fake-money-flood-is-aimed-at-crippling-iraq-s-economy.html?pagewanted=all>
106. Ikenberry G.J. *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*. Princeton: Princeton University Press, 2019. URL: <https://www.foreignaffairs.com/reviews/capsule-review/2001-03-01/after-victory-institutions-strategic-restraint-and-rebuilding>
  107. Ikenberry G.J. *Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order*. Princeton: Princeton University Press, 2011. URL: <https://www.worldcat.org/title/liberal-leviathan-the-origins-crisis-and-transformation-of-the-american-world-order/oclc/687686010?page=citation>
  108. International Bank for Reconstruction and Development. *Articles of Agreement* (27 June, 2012). URL: http://siteresources.worldbank.org/EXTABOUTUS/Resources/IBRDArticlesOfAgreement_links.pdf
  109. International Monetary Fund. *Currency Composition of Official Foreign Exchange Reserves (COFER)*. URL: <http://data.imf.org/?sk=E6A5F467-C14B-4AA8-9F6D-5A09EC4E62A4>
  110. Jackson K.D. Introduction: The Roots of the Crisis. *Asian Contagion: The Causes and Consequences of a Financial Crisis* / Ed. by K.D. Jackson. Abingdon: Routledge, 2018. P. 1–28.
  111. Kaminsky D. I Tried Hacking Bitcoin and I Failed. *Business Insider*. 2013. April 12. URL: <http://www.businessinsider.com/dan-kaminsky-highlights-flaws-bitcoin-2013-4>
  112. Karlstrom H. Do Libertarians Dream of Electric Coins? The Material Embeddedness of Bitcoin. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*. 2014. Vol. 15. № 1. P. 23–36.
  113. 3–114 J. Currency and Coercion in the Twenty-First Century. *International Monetary Power*. Ed. by D.M. Andrews. Ithaca: Cornell University Press, 2006. P. 142–147.
  114. Kirshner J. Dollar Diminution and New Macroeconomic Constraints on American Power. *Sustainable Security: Rethinking American National Security Strategy* / Ed. by J. Suri, B. Valentino. Oxford: Oxford University Press, 2016. P. 21–50.
  115. Kostakis V., Giotitsas Ch. The (A)Political Economy of Bitcoin. *tripleC*. 2014. Vol. 12. № 2. P. 431–470.
  116. Lastra R.M. History of monetary integration in Europe. *The Legal Foundations of International Monetary Stability*. Oxford University Press, 2006.
  117. Leadbeater C. Australian Airport Becomes the First to Accept Bitcoin. *The Telegraph*. 2018. February 1. URL:

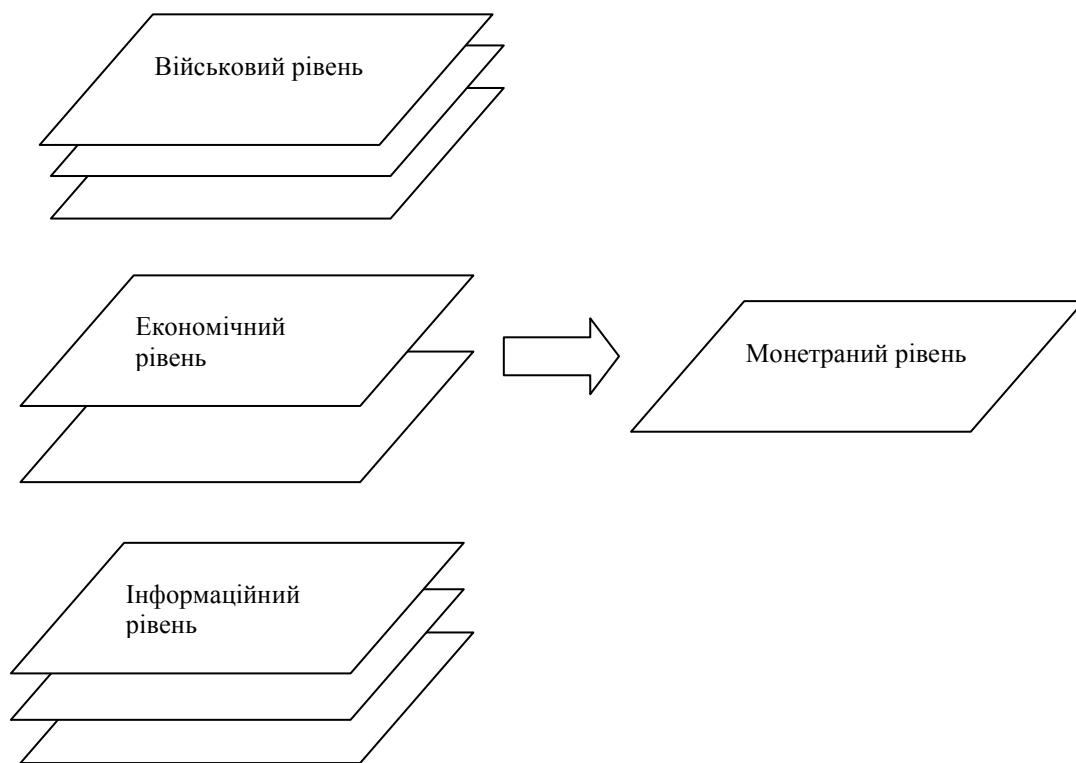
- <https://www.telegraph.co.uk/travel/news/brisbane-becomes-worlds-first-airport-to-accept-bitcoin/> (дата обращения: 28.05.2018).
118. Leaviss J. How to End Boom and Bust: Make Cash Illegal. *The Telegraph*. 2015. May 13. URL: <http://www.telegraph.co.uk/finance/personalfinance/comment/11602399/Ban-cash-end-boom-and-bust.html>
  119. Lessig L. Code: Version 2.0. New York: Basic Books, 2006. P. 1-8.
  120. Liberty Reserve Digital Money Service Forced Offline. *BBC*. 2013. May 27. URL: <http://www.bbc.com/news/technology-22680297>
  121. Lynn M. Abolish Cash? You'd be Losing a Crucial Part of Free Society. *The Telegraph*. 2015. August 31. URL: <http://www.telegraph.co.uk/finance/newsbysector/banksandfinance/11835603/Abolish-cash-Youd-be-losing-a-crucial-part-of-free-society.html>
  122. Mack A., Khan A. The Efficacy of UN Sanctions. *Security Dialogue*. 2000. № 3. : <http://sdi.sagepub.com/content/31/3/279.extract>
  123. Matonis J. Bitcoin's Promise in Argentina. *Forbes*. 2018. April 27. URL: <http://www.forbes.com/sites/jonmatonis/2018/04/27/bitcoins-promise-in-argentina/>
  124. Mearsheimer J. J. The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities. New Haven: Yale University Press, 2018. 328 p.
  125. Mearsheimer J. J. The Tragedy of Great Power Politics (Updated Edition). New York: W.W. Norton & Company, 2014. URL: <https://samuelbhfauredotcom.files.wordpress.com/2015/10/s2-mearsheimer-2001.pdf>
  126. Miller H. Welcome to Crypto Valley. *Bloomberg*. 2017. October 10. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-10-10/welcome-to-crypto-valley>
  127. Money: a history / C. Eagleton, J. Cribb, E. Errington, D. J. Williams. Firefly Books, 2007. 272 p.
  128. Monga V. More Countries Using Yuan for Trade with China and Hong Kong. *The Wall Street Journal*. 2016. October 27. URL: <https://blogs.wsj.com/cfo/2016/10/27/more-countries-using-yuan-for-trade-with-china-and-hong-kong/>
  129. Muhammad N. M. N. Public Acceptance Towards Kelantan Gold Dinar. *Business & Management Quarterly Review*. 2011. Vol. 2. № 3. P. 79–87.
  130. Order Extending the Application of the Freezing Assets of Corrupt Foreign Officials (Ukraine) Regulations. SOR/2019-69. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/SOR-2019-69.pdf>

131. Paar Ch., Preneel B. Understanding Cryptography: A Textbook for Students and Practitioners. Heidelberg: Springer, 2010. P. 149–172. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-642-04101-3>
132. Redrup Y. Bitcoin, Ethereum to Be Sold in 1200 Newsagencies across Australia. *The Australian Financial Times*. 2018. March 2. URL: <http://www.afr.com/technology/bitcoin-ethereum-to-be-sold-in-1200-newsagencies-across-australia-20180301-h0wvs5>.
133. Regulation (EEC) No 907/73 of the Council of 3 April 1973 establishing a European Monetary Cooperation Fund. *Official Journal of the European Communities*. 05.04.73. P. L 89/2-3. URL: http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/documentation/chapter6/19730403en04euromonetcoopregul.pdf
134. Rogoff K. Costs and Benefits to Phasing Out Paper Currency. *NBER Macroeconomics Annual*. / Ed. by J. Parker, M. Woodford. Chicago: University of Chicago Press, 2015. P. 445–456.
135. Russo C. Bitcoin Dreams Endure to Savers Crushed by CPI: Argentina Credit. *Bloomberg*. 2013. April 16. URL: <http://www.bloomberg.com/news/articles/2013-04-16/bitcoin-dreams-endure-to-savers-crushed-by-cpi-argentina-credit>
136. Schadler, S. Euro Adoption in Central and Eastern Europe: Opportunities and Challenges, Washington DC: IMF. 2005. URL: http://www.feu.de/hwagner/download/imf_2_euro_adoption.pdf
137. Schneider F., Buehn A., Montenegro C. New Estimates for the Shadow Economies all over the World. *International Economic Journal*. 2010. Vol. 24. № 4. P. 443–461.
138. Sheffield H. UK Moves Towards Cashless Society. *The Independent*. 2015. May 21. URL: <http://www.independent.co.uk/news/business/news/uk-moves-towards-cashless-society-10267215.html>
139. Simmel G. P. The Philosophy of Money. Abingdon: Routledge, 2011. URL: https://www.eddiejackson.net/web_documents/Philosophy%20of%20Money.pdf
140. Single European Act. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:a519205f-924a-4978-96a2-b9af8a598b85.0004.02/DOC_1&format=PDF
141. Standing Committee on National Defence. Number 070. 1st Session. 42nd Parliament. Monday, November 20, 2017. URL: <https://www.ourcommons.ca/Content/Committee/421/NDDN/Evidence/EV9257929/NDDNEV70-E.PDF>
142. Statement by the Prime Minister of Canada announcing additional sanctions. Ottawa, Ontario - 12 May 2014. URL:

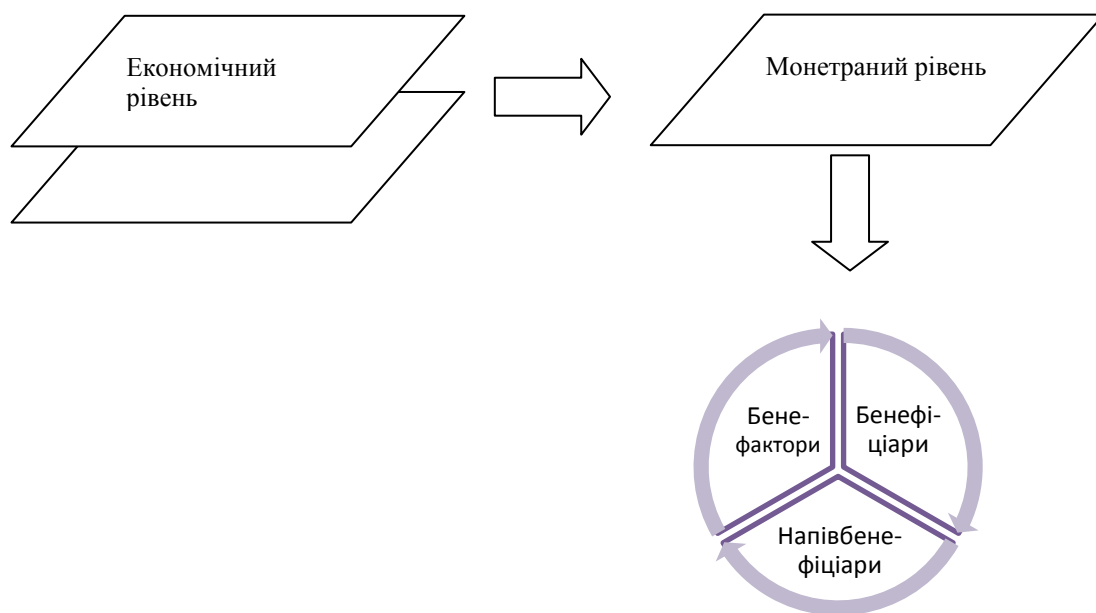
- <https://www.canada.ca/en/news/archive/2014/05/statement-prime-minister-canada-announcing-additional-sanctions.html>
143. The future of cryptocurrencies? The view of two experts. URL: www.weforum.org/agenda/2018/02/heyeconomist-what-do-cryptocurrencies-have-to-do-with-trust
  144. The Global Information Technology Report 2016: Innovating in the Digital Economy / Ed. by S. Baller, S. Dutta, B. Lanvin. Geneva: World Economic Forum, 2016. 16 p.
  145. The international role of the euro. July 2010. *European Central Bank*, 2010. 230 p. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/euro-area/international-role-euro_en
  146. The Nilson Report. Issue 1109 (May 2020). *Carpinteria: The Nilson Report*. 2020. P. 9–11.
  147. The White House. Executive Order 6073 – Reopening Banks (March 10, 1933). URL: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=14507>
  148. The Federal Reserve System. URL: <http://www.federalreserve.gov>
  149. Titcomb J. Contactless Cards Replacing Cash on Britain’s High Streets. *The Telegraph*. 2019. February 6. URL: <http://www.telegraph.co.uk/finance/newsbysector/banksandfinance/11395122/Contactless-cards-replacing-cash-on-Britains-high-streets.html>
  150. Truman E.M, Wong A. The Case for an International Reserve Diversification Standard: Working Paper WP 06-2. Washington: Institute for International Economics, 2006. URL: <https://www.piie.com/publications/wp/wp06-2.pdf>
  151. UCC. 15 March, 2019. OTTAWA. The Ukrainian Canadian Congress (UCC) applauds today’s announcement by Canada’s Department of Global Affairs. URL: <https://www.ucc.ca/2019/03/15/ucc-applauds-new-canadian-sanctions-on-russia/>
  152. Urwin D. W. The Community of Europe: A History of European Integration since 1945. Abingdon: Routledge, 2014. 304 p.
  153. Vigna P., Casey M. J. The Age of Criptocurrency: How Bitcoin and Digital Money are Challenging the Global Economic Order. New York: St. Martin’s Press, 2015. 384 p.
  154. VISA и Mastercard перестали проводить операции банка «Россия». 2014. URL: 21 марта. URL: <https://ria.ru/economy/20140321/1000473288.html>
  155. Wallace T. The Death of Cash: Notes and Coins Could Disappear by 2025. *The Telegraph*. 2015. August 28. URL: <http://www.telegraph.co.uk/finance/newsbysector/banksandfinance/11828239/The-death-of-cash-40pc-say-they-will-not-need-it-by-2025.html>
  156. Walsh C.E. Monetary Theory and Policy. Cambridge: MIT Press, 2010. URL: <https://mitpress.mit.edu/books/monetary-theory-and-policy>

157. Ward M. Bitcoin Thieves Yet to Spend Stolen Hoard. *BBC*. 2012. September 19. URL: <http://www.bbc.com/news/technology-19633980>
158. Watson P. J. Updated: Chase Bank Limits Cash Withdrawals, Bans International Wire Transfers. *Infowars*. 2013. October 17. URL: <http://www.infowars.com/chase-bank-limits-cash-withdrawals-bans-international-wire-transfers/>
159. Windsor C., Halperin D. RMB Internationalisation: Where to Next? *Reserve Bank of Australia*. 2018. 20 September. URL: <https://www.rba.gov.au/publications/bulletin/2018/sep/rmb-internationalisation-where-to-next.html>
160. Wooldridge Ph.D. The Changing Composition of Official Reserves. *BIS Quarterly Review*. 2006. № 3. P. 25–38.
161. Working Paper Series. Assessing the fiscal-monetary policy mix in the euro area. No 2623 / December 2021. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2623~662f104fa9.en.pdf?e7483048ca71724d8e80333307a1979a>
162. Working Paper Series. Markups and inflation cyclicality in the euro area. No 2617 / November 2021. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2617~e9fc6596e1.en.pdf?eb4bd3045929341c39e00b7355c47b11>
163. Working Paper Series. Nowcasting euro area GDP with news sentiment: a tale of two crises. No 2616 / November 2021. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2616~58494f90b7.en.pdf?6ccdb841f5467f65c7ebac23569ca117>
164. World Bank (WB). Remittance Prices Worldwide: An Analysis of Trends in the Costs of Migrants Remittance Services. Washington: WB, 2015. URL: https://remittanceprices.worldbank.org/sites/default/files/rpw_main_report_and_annex_q42020.pdf
165. Yunus M., Jolis M. Banker to the Poor: Micro-Lending and the Battle Against World Poverty. New York: PublicAffairs, 2007. URL: https://www.economist.com/media/globalexecutive/banker_to_the_poor_yunus_e.pdf

ДОДАТКИ**Додаток А****Рівні та ресурси світового порядку****Рисунок 1. Рівні (ресурси) світового порядку**

Рисунок 2. Монетарний рівень світового порядку

Рисунок 3. Структура монетарного рівня світового порядку

ДОДАТОК Б

Україна в рейтингу використання криптовалют

Country	Index score	Overall index ranking	Ranking for individual weighted metrics feeding into Global Crypto Adoption Index		
			On-chain value received	On-chain retail value received	P2P exchange trade volume
Vietnam	1.00	1	4	2	3
India	0.37	2	2	3	72
Pakistan	0.36	3	11	12	8
Ukraine	0.29	4	6	5	40
Kenya	0.28	5	41	28	1
Nigeria	0.26	6	15	10	18
Venezuela	0.25	7	29	22	6
United States	0.22	8	3	4	109
Togo	0.19	9	47	42	2
Argentina	0.19	10	14	17	33
Colombia	0.19	11	27	23	12
Thailand	0.17	12	7	11	76
China	0.16	13	1	1	155
Brazil	0.16	14	5	7	113
Philippines	0.16	15	10	9	80
South Africa	0.14	16	18	16	62
Ghana	0.14	17	32	37	10
Russian Federation	0.14	18	8	6	122
Tanzania	0.13	19	60	45	4
Afghanistan	0.13	20	53	38	7

Джерело: The 2021 Global Crypto Adoption Index. 2021. URL: <https://blog.chainalysis.com/reports/2021-global-crypto-adoption-index>